

RETSSTATEN

En fremstilling af det offentlige livs etik

af

Severin Christensen

www.grundskyld.dk

Udkom første gang 1911.
Nordiske Forfatteres Forlag.
2. udgave 1922, stærkt omarbejdet.
3. udgave 1949

Redigeret og digitaliseret
baseret på tredje udgave, 1949
udgivet af Danmarks Retsforbund
v/ Per Møller Andersen
www.grundskyld.dk
2002
*

INDLEDNING

Så langt menneskehedens erindring går tilbage i tiden har der levet tænkere, som har sysselsat sig med betragtninger over lovenes og institutionernes karakter. Ingensinde slår menneskene sig til ro med rene og skære befalinger eller med indretninger, som virker ved den blotte tvang. Selvom formen i de gamle lovbøger oftest er et »du skal«, støtter slige absolutte bud sig på en tænkt sammenhæng med en guddommelig verdensorden, som man i sin helhed godtager, og man finder meget ofte disse bud udtrykkeligt begrundede i de hensyn, den enkelte skylder at tage til denne verdensorden.

På et noget senere trin opstår der en tænkning, som stiller sig mere selvstændigt til de faktiske lovbestemmelser og underkaster disse en nøjere kritik. Man opdager, at der findes en væsentlig forskel mellem de enkelte lovbud; nogle gælder kun for enkelte snævre områder og må derfor ofte synes ret vilkårlige, andre går uforandret igen hos de forskelligste folkeslag og viser sig overordentlig sejlivede. Man får en særegen respekt for disse sidste og bliver tilbøjelig til at sætte dem i et særligt intimt forhold til guddommen; man begynder tilmed at forstå, at de bunder dybt i selve den menneskelige natur.

Således omtrent var opfattelsen i de førende kulturlande i oldtiden. Det er øjensynligt, at denne kritiske undersøgelse af lovenes væsen er udslag af en dæmrende individualistisk trang til at frigøre sig for samfundsmagtens faste greb om personligheden. Det gjaldt om at klarlægge, at alle disse lokale »du skal'er« var vilkårlige magtudslag fra tilfældige herskeres side. Påvisningen af, at der ved siden af – endog ovenover – dette område findes noget, »man må« eller noget, »man bør«, og som måske ikke engang herskeren kan unddrage sig, er i virkeligheden en frigørelse fra vilkårlighedens tag. I oldtiden var staten alt; de små bysamfund befandt sig i tilstanden »alles krig mod alle«, og krigens love var grumme; hvis byen blev erobret, kunne enhver indbygger vente at blive dræbt eller solgt som slave. Her er ingen plads for den enkeltes skøn over hvad man

skal eller ikke skal; individet har at bøje sig for fællesskabet og lægge hele sin person i dettes hænder. Og hvad fortolkerne af det offentlige interesser fandt på at påbyde genlød i samvittighederne som et »du bør«. Den enkelte havde intet tilflugtssted for de interesser, han mulig kunne finde på at stille op mod statens. Men som alt sagt, tænkningen var dog allerede i oldtiden begyndt at pege på en rettesnor, der lå på et højere trin end den enkelte stats interesser, og som endog viste tilbage til selve den menneskelige natur, din og min egen natur.

Den officielle kristendom i middelalderen påtog sig ganske vist, ved sine kirkelige myndigheder, det hverv at afgøre for den enkelte, hvilken selvstændighed der skulle udfoldes overfor statsmagten; men derfor kan man ikke påstå, at kristendommens indførelse ikke havde betydning for individets frigørelse. Sansen for det enkelte menneskes betydning, for alle individers ligeberettigelse og lige store værdi er så nøje knyttet til den oprindelige kristendoms lære, at intet kleresi i længden kunne få bugt med den. Og da gejstlighedens åg var brudt såvidt, at tænkningen turde vove sig ud på egen hånd, kastede den sig med frisk energi over de så længe tilbagetrængte spørgsmål: i hvilket omfang kan udenforstående opstille rettesnore for mine handlinger? Når der i min sjæl opstår en forestilling om hvad der er den rette handlemåde, er den så et simpelt ekko af hvad statsmagten og dens tilfældige indehavere kræver? Eller er den blot en gentagelse af hvad præsterne har opstillet for mig som guddommelige bud? Er jeg intet andet end et redskab til at tjene andres interesser, selv om man pynter disse med nok så smukke navne?

Der gives intet så skæbnesvangert i den menneskelige ånds historie, som da man anbragte spørgsmålstejn som disse bagved moralbuddene og dristede sig til at opstille individet som noget, der selvstændigt skulle tages med på råd. Man kunne ikke nøjes med at henvise til religionen, thi der gaves især efter reformationen en mængde religioner, og hvis man henviste til statens eller samfundets interesser, tillod individet sig at spørge,

om man nu også var vis på, at de faldt sammen med hans egne interesser; han havde ikke længere lyst til at opluges med hud og hår. Noget for noget; han følte sig som part i sagen, ikke som offerlam. »Du bør« møder op alle vegne: ja hvem er det, som taler? Måske vi kan forhandle os til rette og få en mindelig ordening i stand.

Alt dette så jo betænkeligt nok ud, men sagen lod sig ikke standse. Man har i tidernes løb prøvet alt muligt for at hypnotisere det balstyrige individ til ro. Magten har anvendt alle mulige forklædninger, men endog som »selve folket« dvs. flertallet, er den blevet genkendt, og man er begyndt at kræve den til regnskab og fordre en grænse sat for dens indgreb. Det lykkedes en tid lang at narre det godtroende folk med et slagord som »den sociale kontrakt«; man var naiv nok til at gå ind på spøgen, indtil man en skøn dag gjorde den vidunderlige opdagelse, at der skal to parter til at slutte en kontrakt. Næste gang der tales om kontrakt, vil individet melde sig.

Forgæves har det offentlige sat sine moralfilosoffer i gang med forsvarsskrifter for de bestående magthaveres vilkårlighed i form af etikker (morallærer med videnskabeligt tilsnit). Også dette er gennemskuet. Selv læren om at det er den enkeltes »pligt« at ofre sine dyreste interesser for det størst mulige antal menneskers velfærd, denne lære, der fremkom som det nødvendige teoretiske forsvar for den enevældige flertalsmagt, er nu saglig undermineret.

Det lønner sig ikke at gå nærmere ind på alle de forskellige morallærer, der er skudt op som paddehatte. Det forstår sig, at størsteparten måtte gå ud på at afstive de offentlige tvangssystemer i alle deres forskellige afskygninger og møde individet med nye argumenter, nu da religionernes og autoriteternes ikke var stærke nok til at udholde de nærgående angreb.

Det er karakteristisk, at de to moralsystemer, som har vundet størst tilslutning i vor tid, begge bygger på den forudsætning, at individet ubetinget har at indordne sine personlige interesser under et hensyn udenfor ham. Både udviklingsmoralen

og velfærdsmoralen går ud fra, at der gives hensyn, som om fornødent kræver en ubegrænset indsats fra individets side, nemlig henholdsvis slægtens biologiske fremgang og det størst mulige antals velfærd.

Fra velfærdsmoralens side udtrykkes det således, at pligten byder individet at stræbe efter – om fornødent ofre sig fuldstændig for – at skabe den størst mulige lykkefølelse i verden.

Der tilkendes aldeles ikke den enkelte noget område, hvorover han har absolut rådighed; nogen principmæssig afgrænsning mellem personligt og »alment« indlader den sig ikke på.

Denne lære er, som man kan tænke sig, vand på det moderne demokratis mølle. Thi hvad man her mest af alt frygtede var en begrænsning af flertallets magtområde. Nu fik man ikke blot godkendt, at flertallets interesser kan kræve alle ofre af de enkelte, men også, at samme flertal, f.eks. en flertallig befolkningsklasse, sidder inde med den eneste sande fortolkning af hvad der tjener til almenhedens tarv; de »flest mulige« må dog vel selv bedst vide det, hedder det. De er derfor indehavere af enhver viden om hvad der overhovedet er rigtigt, og deres love er derfor – ikke magtsprog – ingenlunde; de går ud på at fremme undersåtternes lykke; og selv opfatter demokratiets magthavere sig ingenlunde som voldsherrer men som kærlige formyndere, der forstår at varetage borgernes interesser langt bedre end disse selv gør det.

Hvor længe denne, den sidste og farligste af alle magtens forklædninger, vil gøre virkning, er det ikke let at spå om. Det er dog ikke sandsynligt, at den menneskelige samvittighed vil skrumpes ind til et organ, der kun er indrettet til at indregistrere den demokratiske flertalsvilje. Individet vil næppe vedblive at lade sig trænge op i en krog overfor ubegrænsede krav om ofre for andre menneskers idealer og interesser. Enten vil vi frabede os nogensinde at høre ordet pligt nævne, eller også vil vi have en anden begrundelse. Vi vil ikke længere bøje os for krav, som alene hviler på autoritet, og som nu synes os ganske vilkårlige. Vort personlige jeg forlanger at være part i sagen; og for at

kunne være det til gavn, må vi forde, at kravene skal være klart og tydeligt formulerede, så at alle kan se deres rækkevidde (objektive). Og vi kræver bevis for, at individet står sig ved at tiltræde en sådan ordning, hvor disse krav respekteres.

De tidligere morallærer har misbrugt individet. De har appelleret til følelser hos ham, forstået at anslå strenge, der ofte kunne bevæge ham til offervillige handlinger. Men ved samtidig at lade skinne igennem, at de sad inde med bud og krav, som trumfer i baghånden, gav de ham til pris for vilkårlighed. De læssede byrder på ham og pånødte ham forpligtelser, hvis rækkevidde ingen kunne beregne. Aldrig kunne nogen være vis på selv at have gjort sin pligt fuldtud, og man havde ingen udvej til at protestere imod hvad der blev pålagt fra andres side.

Skal der for fremtiden være mening i det ord pligt, må det betyde kravet om en bestemt, begrænset indsats i vort forhold til vore medmennesker, et krav, hvis betydning individet selvstændigt er i stand til at værdsætte. Forudsætningen herfor er et individ med et selvstændigt stade, hvorfra han frit kan overskue og vælge sine chancer.

Velfærds- eller nyttemoralen har et langt synderegister, som det ikke lønner sig at fremdrage i sin helhed, da det ofte nok er gjort. Den negative kritik har været tidlig på færde og må sagligt set betragtes som absolut fældende. Hovedanken mod denne morallære, som hele den moderne politiske udvikling støtter sig på, er dens fuldstændig subjektive (dvs. personligt-vilkårlige) karakter. Da intet menneske ved hvori et andet menneskes lykke består, fordi enhver skaber sin egen lykke ud fra sine personlige forudsætninger, kan man nok opstille den regel, at menneskene skal søge at skabe den størst mulige lykke, men det er umuligt herpå at bygge bestemte krav, blandt andet fordi giver og modtager ikke kan undgå at vurdere ydelsen ganske forskelligt. End mindre kan dette princip opstilles som politisk rettesnor, thi da vil de styrende ikke undgå at udnytte denne subjektive vilkårlighed til at maskere deres interesser med.

Statsstyrelsen vil i sit væsen blive formynderi og føre til tvangsindgreb.

Det er ikke for meget sagt, at den velfærdsmoral, hvormed politikerne mere eller mindre åbenlyst har besmykket deres handlinger i det forgangne århundrede, har demoraliseret al indre politik og for den ydre politiks vedkommende ført lige ud i verdenskatastrofen. Den »Bentham'ske æra« er et udtryk, som jævnligt anvendes i England for at betegne det tidsrum, hvis love er prægede af nyttemoralens ophavsmænd. Men det kunne med samme ret anvendes i enhver af fastlandsstaterne, thi alle er de, dækkede af den samme formel, i århundredets forløb blevet omdannede til formynderstater, hvor den enkeltes ret er sat til side for flertallets interesser. I stedet for at staten skulle se sin hovedopgave i som retsstat at sikre alle sine borgere personlig frihed og et umisteligt virkefelt, er den blevet en fordelingsanstalt, hvor den herskende klasse søger at luske sig fra opgaven ved at udplyndre den ene del af befolkningen for at tildele den anden del rovet, ofte i form af direkte almisser; en »kulturanstalt«, hvor en flertalsregering »fremmer« den kultur, den er i stand til at fatte, og som tjener dens interesser, og begunstiger den på individuel og selvstændig kulturs bekostning; en tvangs- og forbudsstat med overgreb på alle mulige personlige områder. I stedet for at staten skulle være en retsværner, foregår den borgerne med det mest ublufærdige eksempel på forfordeling. Selvom disse tendenser med størst begærlighed tilegnes af socialdemokraterne, fordi de falder i tråd med disses formynderidealer, har intet parti undgået at smittes af den; intet af dem har nogen principiel modstand at stille op; alle lurer de på deres tur til at blive de undertrykkende.

Det er aldeles åbenbart, at menneskeheden i øjeblikket i politisk henseende befinder sig på en skillevej. Den kan synke ned til bikubens plan, hvor individet instinktivt ofrer sig for kubens dvs. dens herskeres interesser, eller der kan udvikle sig selvstændige individer, der bliver selvtænkende og selvbestemmende. Den første mulighed er et skæbnesvangert tilbagefald;

den er prøvet på alle primitive stadier, både i Grækenland og i Rom, i Ægypten, Kina, i Indien, i Mexico og Peru. Kort sagt, i alle civilisationer i den første fremvækst er princippet for et menneskeligt samfund det samme som for dyrene: individet tilhører sit samfund ligesom bien sin kube, ligesom myren sin myretue; det er kun organ i en organisme¹. Dette måtte være således, så længe småstaterne var fuldt optagne af idelige krige med naboerne; det gjaldt simpelthen at være eller ikke være. Men at man skulle vende tilbage til dette kulturtrin alene for at fjerne al økonomisk risiko fra menneskelivet, som socialisterne kræver det, er en urimelig tanke. Hvis man ved regulering fra oven prøver at standse alle industrielle kildepræng og alle personlige motiver til frembringelse, vil det utvivlsomt sætte produktionen ned i en uhyggelig grad. For selvstændige naturer tegner den mulighed sig mere tiltalende, at statsreguleringen indsnævres til at sikre alle et ligeligt arbejdsgrundlag og det fulde udbytte af hvad enhver kan fremdrage deraf.

Nu er der ganske vist en del mennesker – især privatfolk, – politikerne er professionelt hindrede i selvstændig tænkning – der nærer betænkeligheder ved denne sagernes udvikling, og som ræsonnerer: men en grænse må dog findes et eller andet sted for den udplyndring eller de tvangsindgreb, et flertal kan iværksætte. Er det nødvendigt, at det skal løbe linen ud, til det støder på fysisk modstand? Kunne man ikke, ved at undersøge selve samfundets struktur, i tide enes om et naturligt grænse-skel, således at den sociale fred kunne bevares? Hidtil er det ikke lykkedes; den politiske tænkning befinder sig endnu i sin barndom; set ved siden af de enorme fremskridt der er sket på næsten alle andre områder tager »statsmændenes« tankegang sig ud som det mest hårrejsende diletterteri. Man bevæger sig ikke ud over øjeblikkets tarv eller de mest udtrådte fraser; endnu er man hypnotiseret af den Bentham'ske regel, at det er bedst, »at give den suveræne magt til den størst mulige del af

¹ H. Taine: La France Contemporaine. Paris 1885.

dem, hvis største lykke det er det særlige formål at fremme.«
Man finder sig vedvarende i, at flertallet uden at lade sig hindre af den ringe kundskab, det kan have til menneskelige handlingers fjernvirkninger, foretager alle de diktatoriske indgreb og frihedsindskrænkninger, der kan udledes af et løseligt skøn over »nyttens«.

Men det er måske allermost på det udenrigspolitiske område at man får øjet op for, at synspunktet »næstens velfærd« er den farligste form for undertrykkelse. Man genkender det øjeblikkeligt, når man betragter det faderlige formynderiske standpunkt, stormagterne anlægger overfor mindre folk. Det forklares som en velgerning, når man påtvinger dem det større folks »højere kultur«, mere udbredte sprog og specielle sædvaner. Ja det ville i grunden være en velgerning overfor hele menneskeheden, om det kunne lykkes at delagtiggøre den i denne højere kulturudvikling, selvom det måtte ske ved magt. Når en forfatter som v. Bernhardt filosoferer, er det ikke Kant men velfærdsmoralisterne, der leverer ham tankerne. Det er statens opgave, siger han, at bringe de fælles åndelige og sædelige kræfter til den højeste udfoldelse og sikre dem den indflydelse i verden, som tilkommer dem af hensyn til menneskeheden hele udvikling mod noget højere. Det er derfor en velgerning imod de fremmede folk, at man kan komme til »at påtrykke en stor del af menneskeheden den tyske ånds præg.«

Men dette er jo magtfilosofi, vil man indvende, og man kan dog ikke slå velfærdsmoralen sammen med den imperialistiske magtfilosofi! Hertil må svares, at den eneste synlige forskel er arten af de magtmidler, der foreslås anvendt. Udenrigspolitikken opererer med den brutale krigsmagt, i den indre politik kommer man til målet ved stemmetallets hjælp. Motiverne er de samme, og manglen på respekt for individets selvbestemmelsesret nøjagtig den samme.

Hvis det ikke var lykkedes ved velfærdsmoralens hjælp at nedbryde agtelsen for den enkeltes personlighed og dens uindskrænkede ret og udbrede en almindelig suggestion om sam-

fundets og statsmagtens alt overskyggende og guddommelige væsen, hvem alt skyldes, og hvem alle bør underkaste sig i slavisk ærefrygt, da kunne Europa have været sparet for en folkekrig af det omfang som verdenskrigen. Blandt andet er det ganske åbenbart, at den tvungne militærudskrivning kun er tænkelig ud fra et synspunkt, som ganske indordner individet under hensynet til statens nytte. Hvis demokratiet ikke havde ofret individets interesser for virkelige eller indbildte velfærdshensyn eller flertalsinteresser, ville der ikke kunne føres krig med millionhære om formål, der stod folkene ganske uklart. Uindskrænkede monarker med deres hellige ret ville ikke have formået at mobilisere hele befolkninger. Denne udvikling har kun demokratiet kunnet fuldbyrde ved at fremstille militærtjenesten som en pligt og ved at gøre selve pligtbegrebet ganske flydende. Nu sidder folkenes store mængde fast i det net, de selv har knyttet. Berigede med alle kulturens tekniske opfindelser, med al mulig intellektuel dannelse og kunstnerisk forfinelse er de blevet slaver af deres teknik og har ladet sig slæbe til afgrundens rand, til krige og revolutioner, fordi de har forsømt det ene fornødne: at finde et socialt ordningsprincip, der kunne sikre fredeligt samarbejde og tryk ligevægt.

1. ER DER MULIGHED FOR EN ALMENGYLDIG MORALLÆRE?

Så snart individet er begyndt at opdage, at hvad der hidtil er præsenteret ham som moralske bud for en stor del har været forklædninger for de herskendes magtlyst (behændigt draperede af moralfilosoffer, der gik herskerne under øjne), at slagord som »kulturens fremme« endog har været brugt som dække for egoistiske interesser, at et ord som pligt er anvendt til at forskønne den tvang, en herskende klasse kunne udøve overfor sine medborgere (sammenlign udtryk som værnepligt, borgerpligt osv.), vil han ganske naturligt slå ned på dette lille ord pligt for at underkaste det en nøjere analyse. Han vil betragte det med stor mistillid, så stor, at det måske vil friste ham til komplet fornægtelse. Een ting vil han i al fald være klar over: at skal der fremtidig forbindes nogen mening dermed, skal han anerkende visse krav fra sine medmenneskers side som pligt, noget han bør efterkomme, kan det ikke nytte, at man på forhånd vil frakende ham en selvstændig værdsættelse af deres betydning for hans egne interesser. Befalinger, bud er tilbagelagte stadier, og »moralens« sidste fase, et formynderstandpunkt, der ser ham over hovedet som selvstændig ener og forlanger ofre af hensyn til vage idealer som menneskehedens vel eller de flest muliges lykke, gennemskuer han som forblommede magtsprog.

Vilkåret for social fred og orden ser han nu kun i krav, hvis omfang han er i stand til at bedømme og tage stilling til, fastliggende begrænsede fordringer, som kan danne grundlag for en frivillig orden. Et socialt fredsstiftende princip kan derfor kun regne med størrelser, to parter har mulighed for at vurdere på ensartet måde (dvs. de må kunne fastsættes objektivt). Skal begrebet pligt være levedygtigt og fremdeles opretholdes som et begreb, der har betydning for samlivet, må det indeholde en sådan fast objektivt bestembar kerne. Thi fremtidig moral står i overenskomstens, i pagtens tegn; »vi alene vide« standpunktet er for bestandig forladt.

Således som ikke blot folk i almindelighed men også politikere, ja selv lærere og moralfilosoffer forstod ordet pligt, viste det sig at være i høj grad vagt og flertydigt.

Man kan kort og godt sige, at pligt i tidernes løb er kommet til at betyde alt det, som menneskene under påberåbelse af en eller anden autoritet har ønsket eller krævet af hverandre. Man har talt om en »martyriets pligt«, om pligt til at nære omsorg for sig selv, om pligt til den yderste offervillighed, om almindelig værnepligt, pligt til at dø for fædrelandet, pligt til ikke at gå i krig osv. Kort sagt, der er ingen mulighed for at komme til fælles forståelse af dette ords rækkevidde.

På engelsk hedder pligt »duty«, og dette ord er gennem sit stammeslægtskab med »debt« ganske anderledes skikkaet til at betegne det moralske grundbegreb, vel at mærke så længe dette slægtskab ikke glemmes og betydningen forskydes fra »the thing due« til det vage »the good«. Så længe ordet »duty« holdes nær op til handelsudtrykket »debt«, betegner det et grundmuret begreb, som fortrinligt egner sig som hjørnesteen i en objektiv moralbygning.

På dansk ejer vi i »skyld« et ord, der er som skabt til at træde i stedet for det vage »pligt«. Thi skyld er et begreb, som endog rummer en størrelsesbestemmelse. Hvad min pligt imod skrædder N.N. er, derom kan både han og jeg svæve i stor uvished. Et fredeligt samarbejde med ham på den Høffding'ske betingelse: at han i en eller anden situation kunne vente det yderste offer fra min side, ville bygge på sand. Derimod ved både han og jeg ganske nøje hvad jeg skylder ham, og vi vil begge være villige til at fortsætte vort mellemværende, hvis ydelse og modydelse svarer til hinanden. Ingen finder det rimeligt at kræve af sin skrædder mere end det par bukser, han har lovet at levere, og ingen skrædder finder det forretningsmæssigt at forlange større beløb end det aftalte. Herpå kan bygges det mest frugtbare samliv i verden; at betale sin skyld, at opfylde sine løfter (blot en særlig form for skyld) er overalt i verden anset for tilstrækkeligt til at muliggøre et samlivs og tillidsfor-

hold. Det drejer sig her om krav, som har en ganske anden karakter end dem, der blot appellerer til venlige, godgørende følelser eller påberåber sig autoriteter; det er krav med faste grænser, og hvis nødvendighed som minimumskrav til fredeligt samliv enhver forstår. Samliv kan foregå uden kærlighedsgaver og veldædighed, men det kan ikke fortsættes hvor skyld ikke vedgås og løfter ikke holdes. I begrebet skyld har vi da det søgte objektive moralbegreb. Det er udtryk for et krav, der både fremtræder som en kvantitet, begge parter kender, og som appellerer til ethvert individs selvstændige værdsættelse: nemlig som en nødvendig minimumsbetingelse for fredeligt samvirke.

Ved at indfri sin skyld udfører man den handling, som fra de tidligste tider er stemplet som den retfærdige. Allerede oldtidens filosoffer, særlig Aristoteles, var begyndt at udforme retfærdighedsbegrebet i sine hovedtræk, men også dette ord blev forvansket og udflydende ligesom ordet pligt. De ganske falske betydninger, man i nutiden tillægger det retfærdige som ensbetydende med det nyttige, det humane, med lige fordeling af alle livets goder osv. viser noksom, på hvilke afveje moralen er kommet. Hvad det gælder om er at genopfriske retfærdighedens næsten glemte træk, at finde ind til dens inderste nerve og væsen for derpå at sætte den på den plads, den fortjener som etikken centralbegreb. Denne plads har den nemlig endnu ikke opnået. De fleste moralfilosoffer behandler højt regnet retfærdigheden som noget andre moralske egenskaber sideordnet og fortolker den vagt og udflydende alt ud fra deres personlige syn på det etiske. Selv Stuart Mill, der dog i sin »Utilitarianism« betragter den som noget forholdsvis selvstændigt, behandler den nærmest som et vedhæng. Men det er vor opgave idet følgende at vise, at hvis noget afsnit af etikken skal have mulighed for at blive en almengyldig og objektiv videnskab, må det være et sådant, hvor det retfærdige anbringes i centrum som bærende princip et afsnit, der fortjener at udsondres som en selvstændig helhed og bære navnet Retsmoralen.

En uklarhed angående retfærdighedens væsen, som har bestået lige fra oldtiden til vore dage, er den, som bl.a. Paul Ree¹ har givet udtryk: retfærdighedsfølelsen er noget afledet, en følge af statens straf, en slags historisk kunstprodukt. Handlinger, som staten truer med lidelser, bliver derved til »uret« og »forbrydelse«; der dannes sig deraf den opfattelse, at visse handlinger »fortjener« lidelse. Hvilke handlinger, er snart sagt ligegyldigt, vurderingsvanen betegner efter omstændighederne hvilken som helst handling som »uret«.

Er det ikke nøjagtig den samme tankegang som filosofen Timon et par tusind år tidligere formulerede således: »Intet er efter naturen godt eller ondt, men anses kun derefter efter menneskenes forgodtbefindende«. Og genkender vi ikke fra vore dages diskussioner de argumenter, Karneades påberåbte sig til støtte for denne tankegang: lovene er forskellige i de forskellige lande, i alle stater foranderlige, og menneskenes meninger om rettens natur ligeså uensartede.

Når det desuagtet skal være en af vore hovedopgaver i dette skrift at vise, at denne gamle og moderne opfattelse af retfærdigheden, som afledet af det lovmæssige, er fejlagtig, kan vi blandt andet påberåbe os den retshistoriske kendsgerning, at der fra oldtiden af har været ført en aldrig hvilende kamp mellem den positive lov og den såkaldte jus naturale, som netop var den uafhængige folkelige retsbevidstheds udslag. Allerede i den romerske stat nåede man under græsk filosofis indflydelse til klar erkendelse af, at der gaves en over rum og tid hævet absolut og eneste ret, som kun højst ufuldkomment gav sig udtryk i den positive, nationale ret.

Allerede de ældste græske filosoffer havde dannet et begreb to dikaion, det retfærdige, som de betegnede som en del, ganske vist en meget væsentlig del, af det sammensatte hele, der kaldes det etiske. Dette kaldes det skønne og gode. Hvad var det retfærdige?

¹ Paul Réé: Die Entstehung des Gewissens. Berlin 1885.

Efter Pythagoras var det gengældelse, dvs. en handlemåde hvorved der tilstræbes lighed mellem angreb og forsvar, både hvad kvantitet og kvalitet angår.

Sokrates taler om »uskrevne love«, som gælder overalt, ikke blot i Grækenland, men også blandt fremmede. Dertil regner han, at børn ærer deres forældre o.lign., men navnlig den lov at gengælde velgerninger, andre har vist os. Den beskaffenhed, en lov som denne har, at overtræderne straffes af selve konsekvenserne af deres forseelse, giver den i hans øjne en så særegen karakter, at den »røber en højere lovgiver end mennesket.«

Det er dog først hos Aristoteles, at man træffer en udførligere beskrivelse af det retfærdige. Retfærdigheden opfatter han ikke som sammenfaldende med dyden men som en særlig del af den. Der gives to ytringsformer af retfærdighed: 1) en fordelende retfærdighed, der våger over den rette fordeling af ære og rigdom eller andre sådanne ting mellem samfundets medlemmer og 2) en udlignende retfærdighed, der virker genoprettende ved de forskellige mellemværender mand og mand imellem.

Hvad den første, den fordelende retfærdighed angår, da udsiger den, at hvis samfundsmedlemmerne ikke gør sig lige fortjente, skal de heller ikke have lige andele. Det retfærdige udtrykker her et forhold mellem fortjeneste og udbytte.

$$A/B = C/D$$

Anderledes ved den udlignende retfærdighed. Her kommer personens individuelle forhold ikke i betragtning. Ved en ulovlig handling, f.eks. et røveri, er det lige meget, om det er begået af en god mand overfor en slet eller af en slet mand overfor en god. Loven ser alene på den forskel, der er opstået ved fornærmelsen og behandler ophavsmændene ens, idet straffen går ud på at genoprette det oprindelige forhold mellem tab og vinding. I begge tilfælde går den retfærdige handling altså ud på at anerkende skyld og yde passende vederlag derfor.

Når det ovenfor hed, at retshistorien leverede vidnesbyrd om, at retsbegrebet ikke kunne være et af positiv ret afhængigt og afledet begreb, var det ikke blot meningen at pege på det

faktum, at græske og romerske filosoffer var af en anden opfattelse. Der kan leveres talrige eksempler på, at disse filosofiske tanker har virket skabende og befrugtende på lovgivningen. Således skaffer kravet om en retfærdig udligning sig lidt efter lidt luft i den forbenede romerske lovgivning f.eks. ved at bryde de engang for alle fikserede erstatninger og ved at tvinge lovgivningen ind på hensyntagen til de individuelle særlige forhold. Når de 12 tavlers love fikserer erstatningen for et fældet træ til 25 assen, lader den senere lovgivning dommerens udmåling få et vist spillerum, hvorved den individuelle værdi mere kommer til sin ret. Det er altså så langt fra at den positive lovgivning er skaberen af hvad der anses for retfærdigt, at filosofiske ideer om ret og retfærdighed tværtimod gang på gang har grebet ledende ind i den positive lovgivning.

Idéer! – Dog er de vel ikke grebne ud af luften, thi i så fald ville vi stå uden forklaring på den kendsgerning, der allerede slog Grækerne: at de var verdensgyldige og gældende for alle tider. Er der da ingen forklaring nærmere end den græske, at det er guddommelige tanker? Leder deres almengyldighed os ikke til at undersøge, om de skulle være udsprungne af en allestedsnærværende naturtendens? Dette skal senere nærmere undersøges.

Som vi har set står skyld og retfærd i den nøjeste forbindelse med hverandre: min skyld til N. N. er den værdi, N. N. har retfærdigt krav på at jeg yder ham. Udtrykkene skyld - skyldighed, som altså giver en præcis, både kvantitativ og kvalitativ bestemmelse af hvad jeg i givet tilfælde bør gøre, er de eneste udtryk, som egner sig til grundbegreber i en objektiv morallære.

Skyld optræder under to forskellige former: enten er det vederlag, der skyldes, lovet, eller det er ikke lovet. I de tilfælde, der beror på forud afgivne løfter, findes skyldens størrelse let, når man blot gør sig tilstrækkelig klart, hvad det er, man har lovet. Den anden form for skyld opstår ved tab og krænkelser, det ene menneske tilføjer det andet; også i disse tilfælde vil der ifølge de ovenfor anførte principper kunne stilles et retmæssigt

krav på udligning; thi det er ikke blot nyttige men også skadelige handlinger, der kan kræve vederlag.

Men her er vi ved et punkt, der kræver nærmere forklaring: er man skyldig at erstatte alle de tab, man tilføjer et andet menneske? Hvis man f.eks. tilføjer ham tab ved at berøve ham en ting, som han har fraranet en anden, skylder man ham da vederlag derfor? Eller hvis man har skadet ham som konkurrent ved at føre bedre varer eller gøre et vist arbejde bedre?

Nej, det viser sig, at skyld ikke kan siges at være fuldt indfriet, før tingen er vendt tilbage til ham, vi vil kalde den rette ejer, eller før den rette ejer af tingen har fået vederlag for sit tab. Vi kan ikke nøjes med at opsøge ham, der faktisk var i besiddelse af tingen, thi det kunne som sagt være, at han havde stjålet den. Han skal udtrykkeligt kunne godtgøre at være den rette ejer, bevise sin ejendomsret. Og dette kan han kun gøre i kraft af det retfærds- eller retsprincip, vi allerede har godkendt som det centrale i moralen: vederlagsprincippet. En ejendomsret, i moralsk – ikke juridisk – forstand, til en værdi kan kun begrundes ud fra påvisningen af, at der er gjort en til værdien svarende indsats.

Vi får dermed en gyldig forklaring på hvilke tab vi er skyldige at vederlægge, og hvorfor man f.eks. ikke skylder en konkurrent erstatning, fordi man påfører ham tab ved at føre bedre varer. Med andre ord, der falder klart lys over hvad man i moralsk forstand må regne for overgreb (indgreb, der fordrer vederlag). Thi vi kan nu svare, at derved må forstås indgreb i næstens retmæssige eje, og at ingen handlende ejer sine kunder. Kun indgreb i retmæssigt eje kræver vederlag; skadelige indgreb, der ikke kan regnes for overgreb, kræver ikke at erstattes.

Hermed er ringen sluttet; den objektive morals sammenføjer ligger nu fast. Den til grund liggende forudsætning er at man anerkender et moralsk ejendomsbegreb, bygget over princippet vederlag for ydelse. Vi skal senere se, at denne opfattelse medfører såre vigtige følgeslutninger.

Vi har allerede fremhævet, at juridiske bestemmelser angående ejendomsforhold ingen betydning kan have i denne sammenhæng. At f.eks. beslaglæggelse af herreløse ting eller hævde skulle indeholde nogen beføjelse til ejendoms erhvervelse, vil det være umuligt at begrunde. Ligeså lidt er overdragelsen af en ting nogen fyldestgørende grund, thi den forudsætter netop, at de ting, jeg overdrager, er mine.

Der er kun en eneste af de ved lov hjemlede erhvervs måder, som danner en undtagelse: arbejdsomdannelsen. Og hvorfor? Fordi den er den eneste, som et er direkte udtryk for »indtægt for udgift.« Hvis vi overfører den samme regel, som gælder for ombytningen: lige for lige, til den oprindelige erhvervelse af et produkt, skaber vi dermed en etisk ejendomsret, ifølge hvilken et menneske har etisk ret til at eje det produkt, hvori hans virksomhed, hans flid og snille har udfoldet sig. Princippet for ombytning ligger da kun fast, hvis det har den etiske ejendomsret til forudsætning.

Den moralske ejendomsret, som altså grunder sig på vederlagsprincippet, og som medfører, at ukrænkeligt, uindskrænket særeje kun kan gøres gældende overfor arbejdsskabte produkter, er uopløselig knyttet til følgende to betingelser: 1) at menneskene er villige til at anerkende hverandre som subjekter (grundled) i ejendomsforhold dvs. som væsner, der ikke kan ejes, som uindskrænkede herrer over deres personlighed og over sådanne personlige livsytringer, der ikke krænker andres tilsvarende rådighedsområde. Altså anerkendelse af en vis selvbestemmelsesret, hvis grænser på ethvert kulturtrin drages af hensynet til andres lige så store ret. Selvbestemmelsesretten er uløselig knyttet til den egenskab at være ejer; tabet af uafhængighed, slaveri ophæver denne egenskab. Til at eje hører at råde frit, det forudsætter en vis handlefrihed. 2) at menneskene anerkender hverandres ligeret til rådighed over de ikke-frembragte naturgoder. Thi må ethvert særeje, som en forret, begrundes ved en tilsvarende stor indsats, hvilket kun kan ske ved arbejdsskabte frembringelser, er det indlysende, at der

overfor naturværdierne ikke kan gøres nogen forret gældende. Hvor ingen forret lader sig begrunde, må der herske ingens ret – idet ingen kan henvise til nogen personlig indsats – eller set fra en anden side: ligeret, idet ret her må tages i den ændrede betydning (med negativ begrundelse) af et sådant rådighedsforhold til et fællesområde, hvor der ikke kan tilkendes den ene noget fortrin fremfor den anden.

Det ses let at ligeretten, således opfattet, er betingelse for, at den begrundede forret (vederlagsretten) kan bestå og udfolde sig. Hvis der skulle tilkendes nogle enkelte en forret også til naturgoderne, måtte de andre, for overhovedet at præstere noget, købe adgangen dertil og altså på forhånd lide afkortning i deres udbytte.

Styrken i den her antydede retsordning er, at dens ejendomsforhold overalt grunder sig på objektive gensidighedsforhold. Den anerkender lige så lidt tilegnelse ved overlegne magtmidler som ved rent personlige fortrin, når disse ikke netop giver sig udslag i positive ydelser, Til arbejdsgrundlaget (naturværdierne) giver særligt fremragende evner ingen forret, fordi dets tilstedeværelse ikke står i noget som helst forhold til menneskelig virksomhed. De store evner kommer til deres fulde ret, når præstationen foreligger; retsordningen vil netop give enhver adgang til at vise hvad han kan præstere og stille alle på lige fod med hensyn til visse forudsætninger, den råder over; den anlægger ingen vurdering før resultatet er der; betingelser for at være med i starten opstilles ikke.

Derfor er denne retsordning også egnet til at blive en fredsordning: idet den anerkender ligestillede selvstændige enere med handle- og virkefrihed, som udgangspunkt for udvekslingsmuligheder, der lader disse enere og deres område uskadede, fjerner den nødvendigheden af al voldelig fortrængning. Da den tilsigter at hindre alle indgreb indenfor disse personligheds-

grænser, lægger den det eneste mulige grundlag for en stabil fredsligevægt².

Magten virker ved forfordelinger enten ud fra subjektive begrundelser (følelser, sympatier, idealer) eller ved simpelthen at nægte begrundelse (vold, undertrykkelse). Retten kræver begrundelse, ved et alment objektivt princip, som er egnet til at skabe trygge og fredelige samlivsformer. Hvis menneskene ikke ønsker tvangsligevægt, dvs. stadig at leve den risikable tilværelse skiftevis at måtte udøve eller være genstand for tvang, hvis de ønsker at betrygge sig en vis handlefrihed, må de indrette sig på at anerkende fredhellige områder, omgærdede med ligerettens og det jævnbrydige vederlags grundsætninger.

Der er ingen tvivl om, at C. Lambek³ har ret i, at ligesåvel som det tænkende individ må tilvejebringe orden i sine personlige formål, må han også interessere sig for faste principper for de formål, der angår vore medmennesker. Og da almagtstanken er håbløs, er der ingen anden vej til personlig frihed end den sociale bygning, der hedder retsindstiftelsen, hvorved der tildeles individerne rådighedssfærer, indenfor hvis grænser enhvers personlige frihed har sit spillerum.

Da retsordningen er en gensidighedsordning, hvor kravet om at noget skal være mit ingen mening har, uden at jeg anerkender noget der er dit, og hvor der altså må herske forståelse af ejendomsrettens begrundelse og sociale betydning, er det indlysende, at dyrene ikke kan indordnes i et retssamfund således som mennesker må opfatte det. Vort forhold til dyrene må hvile på vore formål og afhænge af vort almindelige kulturstandpunkt og vor religiøse opfattelse af tilværelsens værdier. Det kan næppe betegnes som et fremskridt, når vestens folk mere og mere betragter dyrene som kraftmaskiner og skovene som tømmer i modsætning til f.eks. inderne, der har bevaret

² Sammenlign den levende ligevægt, der findes mellem væske og damp i en beholder, og som opretholdes ved stadig udveksling.

³ C. Lambek: Om vurderingsproblemet. Kbhvn. 1921.

følelsen af ærbødighed overfor selve livet i alle dets fremtoninger.

Princippet for retmæssig handlemåde må altså formuleres som det princip, der går ud på, under alle sociale mellemværender, at afveje ydelse og modydelse således, at de svarer i værdi til hinanden, og således, at resultatet bliver, at enhver får og beholder sit (ved jævnbyrdig ydelse erhvervede eje).

Problemet om en etisk ejendomsret er derved gjort til det grundlæggende i etikken. De, der nægter, at man kan skelne mellem ting, der ejes med rette, og ting, der ikke ejes med rette, imellem ting, der kan gøres til særeje i kraft af loven om den jævnbyrdige ydelse, og ting, der ikke kan gøres til særeje, fordi denne lov overfor disse ting er uanvendelig kunne lige såvel benægte, at der overhovedet gives etiske synspunkter. Og de moralfilosofier, der ikke grundlægger opbygningen af deres system på en undersøgelse af den etiske ejendomsret, vil ufejlbarligt havne i det subjektive.

Af det foregående fremgår endvidere, at der gives to forskellige måder, på hvilke man kan optræde umoralsk: 1) ved undladelse af at indfri en skyld, der skriver sig fra et løfte, og 2) ved overgreb på andre menneskers retmæssige materielle eller åndelige ejendom.

I første tilfælde har man, ved direkte eller indirekte at have aflagt et løfte, selv udtrykkelig lagt beføjelsen til at stille retskravet i vedkommendes hånd. I sidste tilfælde er det først den umoralske handling, der skaber et sådant krav. I begge tilfælde vil den moralske handling være en sådan, som opfylder hvad ejendomsretten kræver.

Moralbegrebet, således som det her er skitseret, er et langt snævrere begreb end de gængse systemers. Men da det for os kun gjaldt om at finde normen for den opførsel, der nødvendigvis må kræves, når man har grundvilkårene for social samvirken for øje, og som altså må være i overensstemmelse med sociale naturlove, kunne vi ikke få øje på andre etiske grundbegreber end retfærdig erstatning og skyld. De herhen hørende

fænomener danner tilmed en naturligt afsluttet gruppe, der udgør den væsentlige kerne i alle tiders forestillinger om det moralske. Derimod måtte alt, hvad der kan henregnes til individuelle eller sociale klogskabs eller nytteregler, alt hvad der alene vedrører personlige idealer eller ønsker, skarpt udsondres som noget, der hvor berettiget og betydelig en rolle det end spiller i livet, hører alle andre steder hen end under det moralske område.

2. VEDERLAGSLOVEN SOM SOCIAL NATUR- LOV

Vi har altså bestemt det retfærdige som det princip, der går ud på, i alle sociale mellemværender at afveje ydelser og modydelse således, at de opvejer hinanden (dvs. således, at vederlaget i værdi er lig med den modtagne ydelse) og således, at resultatet bliver, at enhver får og beholder sit, eller hvad der i værdi svarer dertil. Har flere været ydende, lyder princippet på, at hvis de alle har ydet det samme, bliver vederlaget ens; har de ydet forskelligt, bliver vederlaget i forhold til ydelsen. At den, der har lidt et tab eller en krænkelse, kræver vederlag af ham, der har forvoldt tabet eller krænkelsen, er ligeledes i overensstemmelse med retsprincippet.

Det er altså et princip, som kræver anvendelse af kvalitative og kvantitative vurderinger. («Retmæssighed» betyder det rette mål).

Berettigelsen til at opstille dette princip om jævnbyrdig gengæld eller vederlag som definition på det retfærdige og dermed som etikkens grundprincip vil fremgå af, at det kan vises at være udtryk for en aldeles konstant social naturlov, der hersker med uindskrænket gyldighed overalt hvor samliv findes, i de forskelligste tidsperioder og på de forskelligste lokaliteter.

Denne trang til kvalitativ og kvantitativ udligning har i virkeligheden dybe rødder i den animalske natur, ja kan spores langt ned i den ubevidste organiske verden. Går man tilbunds i hvad der ligger i begreber som erstatning, reparation eller regeneration i den organiske verden, vil man måske finde et vink til forståelsen af det længe uforklarede faktum, at forestillingen om det lige (lige for lige) har tiltvunget sig en så fremskudt og udbredt plads i de menneskelige samfundsforhold.

De første spirer til udligningstrangen må søges i de organiske, bevidstløse væv i planter og dyr¹. Tilføjes der et organisk

¹¹ Mulig vil der endog hos uorganiske helheder kunne spores en tilsvarende tendens. Om den er af ganske samme natur som hos organismerne, må foreløbig stå hen. Fænomener som det, at luft, der pumpes ud af et rør, presser sig ind igen; at vand, der skydes til side, indtager sin ligevægtsstilling igen; overhovedet tyngdekraftens virkning på stoffer, der mer eller mindre er løsrevne fra helheden jorden og atter synker ned på den — alle disse fænomener kan vel ses under det synspunkt: at også visse uorganiske dannelser søger at forsvare deres form og grænser, besvarer angreb og udligner indgreb.

En organisme er ifølge E. Mach et system, som formår at opretholde sin beskaffenhed (kemiske, varmetilstand osv.) mod ydre indflydelse, og som frembyder en dynamisk ligevægtstilstand af betydelig stabilitet. Organismen formår ved opbydelse af energi at drage andre energier til fra omverdenen, som erstatter energitab eller overbyder det. Nyere undersøgelser ved Hirth (*Energetische Epigenesis*, Munchen 1898) og Hering (*Vorgänge in der lebendigen Substanz*, Prag 1888) viser, at den levende substans tilstræber ligevægt mellem de modsatvirkende processer i samme.

Spørgsmålet er nu, om man i den »livløse« natur finder noget tilsvarende. Der kan henvises til, at visse fysiske legemer efter tilføjet overlast stræber at genvinde deres gamle form (de elastiske legemer); de besvarer tryk med tilsvarende modtryk (f.eks. sammenpresset luft). Ved stød mellem elastiske kugler sammentrykkes det angrebne legeme i stødmomentet, men retter sig ud igen; får det en forøget hastighed, franager det til gengæld angriberen ved hjælp af den elastiske reaktion en tilsvarende hastighed. Man kunne da måske udtrykke dette således: visse legemer søger at genoprette deres form og besvarer angreb med modangreb. De hævder altså en vis ligevægt indenfor deres relativt afsluttede enhed.

På samme måde besvarer visse livløse »systemer« angreb på deres ligevægt. Ved ydre forstyrrelser fremkaldes reaktive virkninger, som modvirker denne indflydelse og genopretter ligevægten (Le Chatelier). Forøvrigt opretholdes denne ligevægt også ved en stadig fortsat udvekslingsproces. F.eks. en væske, som delvis fylder et lukket rum, og som delvis er fordampet indtil der undviger og optages lige mange molekyler, er et sådant system i ligevægt; der er mellem afgang og tilgang et nøje tilmålt erstatningsforhold blot for at holde ligevægten. Ligevægt betyder nemlig ikke stilstand men et indbyrdes forhold, hvorved der undviger og optages ligemeget. Forstyrres nu ligevægten ved opvarmning eller afkøling, overgår der væske til dampform eller omvendt, hvorved der opstår ny ligevægt. Hvis man forøger eller for-

væsen en læsion, sættes straks kræfter i gang med at udbedre tabet. Går f.eks. ved beskadigelser vævsdele tabt, gendannes de, og i almindelighed des lettere, jo mindre sammensat vedkommende væv er. Planterår lukker sig ofte meget fuldkomment, hele lemmer reparerer hos lavere dyr. Deles dyr som infusionsdyrene tværs over i to dele, vokser hver del for sig ud til et helt nyt dyr; selv langt højere organiserede dyr som søstjerner og regnorme kan præstere det samme. Skærer man en arm af en søstjerne, vokser den hurtigt ud igen – ja en afskåren arm kan blive til en hel ny søstjerne. Højere oppe i dyreriget er erstatningsevnen mindre udviklet, hos salamanderen gendannes både lemmer og hale, hos fisken kun halen, hos mennesket mindre stykker af huden. Interessant er det at følge et sådant stykke udbedringsarbejde i det enkelte f.eks. et sårs heling. Man ser hvorledes vandrecellerne ihærdigt arbejder på at dække substanstabet, hvorledes små nye karslynger vokser ind i dette cellegang for at skaffe det næring, ja det vidunderligste er næsten

mindsker rumfanget, sker det samme. Hvis man endelig med et stempel presser mere vanddamp ind, foregår noget tilsvarende, der fortættes vanddamp til vand. Lignende ligevægtsforhold findes mellem fast stof og en mættet opløsning. Endvidere: lodder man en vismuth- og antimonstang sammen, vil de molekylære og elektromotoriske kræfter indstille sig på ligevægt. Forrykkes denne ved at der sendes en elektrisk strøm derigennem, opstår der af sig selv kræfter, så der går en strøm i modsat retning.

Det synes altså som om der i livløse systemer, som rummer modstående kræfter, stræbes henimod en tilstand, hvor relativ ro kan opnås ved at kræfterne indstiller sig i balanceforhold. Forstyrres denne ro udefra, opvejes forstyrrelsen af en reaktion, der tilsigter at genoprette ligevægten. Her synes »systemet« næsten at tæ sig som en slags primitiv organisme, der er indstillet på et livsbehov (ligevægt), og som besvarer angreb derpå med en genoprettende bevægelse, som afværger indgrebets indflydelse. Hr. cand. mag. V. Bredsdorff, som har gjort mig opmærksom på Chateliers ovennævnte regel, foreslår for dette forhold det rammende udtryk »levende ligevægt«. Ved mange kemiske processer (f.eks. ophedning af joddamp) kan noget lignende konstateres. Der indtræder et tidspunkt, da en modsat proces sætter ind for at skabe ligevægt. Og man kalder betegnende nok de to processer tilsammen »den reciprokke proces«.

hvorledes der, når tabet er dækket, igen af mystiske magter kommanderes holdt! for at der ikke skal finde overproduktion af væv sted. Når de nye vævsdannelser har nået hudens niveau, standses normalt væksten for at give plads for overhuden, der fra sårrandene lægger et dække over dem: organismen vil ikke lide tab men er tilfreds med at få tabene erstattet.

Også i de indre organer finder der interessante erstatninger sted. Angribes rygraden af tuberkulose og hensmuldrer på enkelte punkter, opfører organismen til gengæld på den sindrigste måde stræbepiller og buer for at afstive bæreevnen. Truer hjertets pumpeevne med at svigte på grund af mekaniske hindringer for blodomløbet, udlignes dette misforhold efterhånden ved vækst af hjertemuskulaturen. Særlig interessant er hos enkelte legemlig vanføre en meget hensigtsmæssig overproduktion af selvfølelse, altså en ren sjælelig udligning.

Filosoffen Edv. v. Hartmann har i overensstemmelse med sin lære om den ubevidste virksomhed i sjælelivet fremsat følgende interessante betragtning: Fuglen udbedrer sin rede, edderkoppen sit net, sneglen sit hus fuglen et stykke af sin fjerham. De første tilskrives instinktet, men de er dog alle parallelle. Det er en ubevidst forestilling om mål, forbundet med vilje til at nå det og vi ved ikke nøjagtigt hvor dyrets eget legeme begynder. Også i organiske udbedringer må en ubevidst forestilling om uundværligheden være grundårsag til erstatningen. Altså ingen væsensforskel mellem instinkt og lægende kraft. Det er ikke udelukket, at en villen af midlerne også kan have sæde i de lavere nervecentra.

Hos organismer af højere rang betinger nervesystemet særlige og fuldkomnere måder at besvare en fjendtlig indgriben på. Nervesystemet bøder således på den mindre udviklede erstatningsevne; det muliggør smertefølelser, der har den opgave at råbe vagt i gevær! til hele organismen, det leder endvidere denne alarmering ind til et eller flere centra, således at hele organismen føler sig solidarisk med den angrebne vævsdel; det er i stand til at organisere bevægelser, der fjerner smertekilden. Det

er ikke nødvendigt, at organismen skal besidde hjerne (bevidsthed), for at disse samstemte reaktioner skal fremkomme. Hvis man fortrædiger en frø, hvis hoved er fjernet, gør resten af dyret flugtforsøg; anbringes syre på et af bagbenene, begynder frøen at afvise den, idet den gnider benene mod kroppen, og forhindrer man dyret i den pågældende bevægelse, tager den de andre ben til hjælp. Også hos varmblodige dyr foretages under bevidstløshed slige afværtningsbevægelser, mod nålestik f.eks., lukning af øjnene ved berøring af øjeæblet. Det er underordnede centra i rygmarven, hvorfra hele denne virksomhed udgår.

Det er dog først ved hjælp af hjernen, at de højere dyr bliver i stand til at tilfredsstille erstatningstrangen og hævde deres uskadthed overfor omgivelserne i nævneværdig grad. Først hjernen medfører evne til at foretage aktive angreb, til initiativ overhovedet, til at gøre erfaringer, til at beregne, hvorfra faren næste gang truer, til at forebygge angreb, f.eks. ved på forhånd at lamme modstanderen og gøre ham afmægtig, så at muligheden for fornyede angreb mindskes, eller endog til at bevare indtrykkene og danne forsætter, således at disse angreb kan opsættes til belejlig tid, til at knytte forskellige affekter på hensigtsmæssig måde til den lidte overlast og til de fattede forsætter. Affekter som raseri og vrede kan være organismen nyttige våben, de giver utvivlsomt individet en fysisk styrke og et mod, det under rolige forhold aldeles ikke er i besiddelse af. Dette bekræftes noksom af den daglige erfaring og til overflod ved de sygelige sindstilstande, hvor de behersker sygdomsbilledet. Under sygelige raserianfald kan tilsyneladende ganske svage kvinder levere næsten utrolige fysiske præstationer, og beviset for deres ekstraordinære højde leveres prompte af den påfølgende afmagring og afspænding. At affekterne kan løbe blindt og skade i stedet for at gavne, nægtes ikke; derfor er det en endnu fuldkomnere tilstand, når de kan båndlægges og reguleres af overordnede centra.

Fra vrede og raseri er der endnu et trin til en affekt, der spiller en væsentlig rolle for den fulde forståelse af retfærdighedsbegrebet, nemlig hævnfølelsen. Undflyr angriberen, er raseri og vrede ganske afmægtige i og for sig. Hævnen forudsætter evne til at bevare den lidte tort i erindringen, til at fastholde dens kilde og til at danne et (lystbetonet) forsæt om at oprette denne tort ved et indgreb i modstanderens magtsfære. Hævnen viser bagud til den rent dyriske tendens til reparation, i sine mere reflekterede former leder den over til retfærdighedsfølelsen. Alt som mennesket udvikles i intelligens og kultur, stiger dets behov, dets interessesfære udvides, jeget er ikke blot det kvantum, der rummes indenfor overhuden, det omfatter alt hvad jeg har (hvad jeg betragter som ejendom); et organisk væsen af så høj rang som kulturmennesket føler enhver indgriben i dette udvidede jeg som en virkelig vunde, der skal bødes: der bliver derfor flere og flere muligheder for sammenstød med omverdenen, flere og flere sårbare punkter, og stadig mere at hævde. Men for at holde skridt dermed må også de midler, der anvendes, udvides og skærpes: organismen kan ikke indskrænke sig til defensiven, til opretholdelse af det, der allerede haves, den må træde aktivt, ja forebyggende, op og udtænke sindrige foranstaltninger til offensiv generobring af det tabte, genoprettelse af helheden. Man ser da også hos primitive folk hævnen gennemløbe alle faser fra den blindeste voldsomhed til de mest udspekulerede og raffinerede former.

Hævnens formål at søge vederlag for en lidt krænkelse kan ske fyldest enten ved at tilrive sig fordele på modstanderens bekostning eller ved at tilføje ham positiv skade. At denne sidste form for hævn udspringer af den samme tendens, er udenfor al tvivl, thi da højere organismer betragter deres magtsfære som en del af sig selv, vil man let indse, at en svækkelse af modstanderens magtsfære kan føre til en genoprettelse af det tidligere indbyrdes forhold; relativt bliver magtfordelingen den samme som den oprindelige.

Hævnen har i sine primitive former endnu så meget af en uvilkårlig reaktion i sig, at dens udøver uden altfor smålig beregning af det rette mål styrter blindt løs på sin modstander; men der er ikke tvivl om, at formålet: at genoprette, at afbalancere tabet, er den dunkle drivende tendens. Og efterhånden som eftertanken tvinger sig ind, bliver lige for lige et mere og mere bevidst princip. Affekten trænges så vidt i baggrunden, at skaden nærmere kan blive besigtiget, der anlægges numeriske vurderinger af den og derved grundlag for en nøjagtigere udligning. Fra at være et blindt reaktionsfænomen hæver den genoprettede hævn sig i sin reflekterede form til at anerkendes som et sundt retsprincip og som et uundværligt led i den sociale funktion. Eksempelvis kan fremhæves, at hævnens intime sammenhæng med den almindelige retsfølelse rent ud forudsættes i de gamle danske provinsiallove. Jydske lov sammenstiller ganske drab af hævn og drab af nødværge – i modsætning til drab på sagesløs mand, d.e. erkender, at den ved vold fremkaldte oprejsning er et i og for sig retfærdigt krav. Hvad der kan anses for genoprettelse, lader sig, særlig ved speciel åndelig overlast, ikke objektivt bestemme. Den åndelige overlast beror på organisk beskadigelse af hjernedele, og de midler, der kræves til deres reparation, er individuelt forskellige og forskellige i hvert tilfælde. Derfor det uberegnelige i hævnens former.

Hidtil er kun omtalt den ene af retfærdighedsprincippetets rødder, den ved magt fremtvungne udligning, den fjendtlige, af hævnfølelse udsprungne udligning. Den bunder, som vi har grund til at tro, dybt i det vegetative og beror på organismens uvilje til at lide tab, på dens heftige attrå efter at hævde uskadtheden af et bestemt område, den anser for sit (et udtryk man vist også tør bruge om det ubevidste). Umiddelbart fører denne tendens ikke til retsprincippet; begrebet en retmæssig hævn kan kun opstå som bevidst refleksion over den uforholdsmæssige gengældelses skadelighed overfor et fortsat socialt samliv; den aldeles bestemte kvantitative udprægning, en retmæssig hævn har, er utænkelig uden denne forudsætning. Fra det vegetative

dyb skyder de dunkle interesser op med ubønhørlige krav, det er reflektionens sag at tilse deres tarv ved at gennemarbejde og drage lære af erfaringen. End vigtigere for forståelsen af retfærdighedsbegrebet er den på aftaler eller stiltiende overenskomster hvilende, fredelige udligning. Hidtil har der kun været tale om genoprettelse af tab, men der gives en anden udligning, ikke mindre betydelig som social faktor, og som består i fredelig udvekslen af værdier. Den opstår udpeget af erfaringen som eneste mulige betingelse for social samvirken, den har for så vidt samme rod som den fjendtlige udligning: utilbøjeligheden til at lide tab indenfor et vist område og er den praktiske udformning af denne tendens overalt hvor det gælder fredeligt fællesskab; skal en fredelig udvekslen af værdier finde sted, kan det kun ske efter jævnbyrdige hensyn, hvis tab på nogen af siderne skal undgås og gensidig fordel opnås (imellem disse hensyn er der kun en tilsyneladende modsætning som vi snart skal se).

Den fredelige udligning vil opstå, så snart der i et samfund viser sig fælles opgaver, uløselige for den enkelte, f.eks. fælles forsvar eller brobygninger o.sl., der er i alles interesse, eller mere begrænsede fællesinteresser, der kræver tos eller fleres samvirken (fostbrødre, gilder). Måske er det dog handelen, der leverer os det mest storslåede eksempel på princippet virkeliggørelse; handelen har floreret længe før staternes tilblivelse, og der er næppe tvivl om, at byttelysten ved siden af hævntrangen har været den faktor, der tidligst har banket retfærdighedens ide ind i menneskeheden.

For at en handel kan komme i stand, skal begge parter se deres fordel derved; uden at dette bliver muligt, ingen drivende kraft. For køberen A skal $A + x$ (varen) være $> A + y$ (pengene), for sælgeren B derimod $B + y$ være $> B + x$; efter omsætningen vil begge parter føle sig berigede, dvs. subjektivt set har det ikke været en omsætning af lige store værdier, tværtimod, hvis det var så, at x subjektivt var $= y$, ville handelen aldrig være kommet i gang. Jævnbyrdigheden ligger i den objektive vurde-

ring, en vurdering af genstandens bytteværdi eller værdi i handel og vandel, ingenlunde noget vilkårligt, men en vurdering, erfaringen lidt efter lidt bundfælder i bevidstheden og som varierer fra tid til anden; netop fordi den ikke beror på subjektivt lune, muliggør den en for begge parter personlige behov faktisk eller tilsyneladende fordel ved omsætningen. Genstande, der i forretningslivet anslås til lige værdi, kaldes fungible. Da der kun findes et meget begrænset antal sådanne, lettes omsætningen enormt ved indskydelsen af et mellemlid, der kan graderes fint og er nogenlunde konstant, nemlig pengene. Herved opnås en høj grad af værdilighed, hvorfor Romerne også betegnede dem som certum. Af det sagte fremgår de objektive lighedsvurderingers uhyre mission idet sociale samliv. Ligesom det har sin store betydning at udfinde genstandes rette værdimål, således også den løn, der må anses for at være retfærdig for et præsteret arbejde. Og det tyder på sunde samfundsforhold, når lønnen ikke bevæger sig for langt udenfor det jævnybyrdige vederlag; det er af største vigtighed for erhvervs livet, at ingen udefra forstyrrende magter får lejlighed til at trykke lønnen ned under målet, men lige så sikkert er det galt, når den bliver uforholdsmæssig stor.

Således viser altså en nærmere betragtning, at det princip, de græske og romerske filosoffer havde fundet på bunden af deres uskrevne love, og som de med rette tillagde almen gyldighed, i sandhed fortjener navnet en naturens ret (jus naturale), fordi det har sine rødder dybt nede i de organiske livsbetingelser.

Skønt retfærdigheden er et begreb, der er grundet på forestillingen om lige værdier, har det dog intetsomhelst med den teoretiske »menneskelige lighed« at gøre, således at den skulle gå ud på forskelsløst at tildele alle og enhver det samme. (Dette er blot en af de talrige misopfattelser af retfærdighed). Retfærdigheden skærer så langt fra alle over een kam, at den tværtimod begynder med at vurdere de enkeltes uligheder d.e. uligheden i deres ydelse eller forseelse, svarende hertil tildeler den

dem absolut set ulige mål $A/B = a/b$. Hvor den sætter lighedstegn vil man altid på den ene side finde den individuelle ydelse.

Vi har nu samlet nogle forudsætninger for at bedømme det spørgsmål, der opkastedes i begyndelsen af kapitlet, hvorvidt begrebet det retfærdige var at opfatte som et primært begreb eller som sekundært, afledet af den positive lovgivning. Er man nødt til at give Rée ret, når han i tilslutning til ovenstående citat siger: »antag, at et rov ikke ledsagedes af den sociale dom: lidelse er den følge, der sømmer sig. Da ville man vel søge at opnå skadesløshed, måske også gengældelse i egoistisk betydning, hævn, men man ville aldrig få den ide: gerningen fortjener i sig selv lidelse som gengældelse aldeles bortset fra vor personlige overlast«. Det synes mig på forhånd at lyde endnu usandsynligere, at man skulle »få den ide«, at gerningen i sig selv fortjener pinlig gengældelse, fordi lovgivningen eller andre påstår, at den fortjener det. Logisk synes det ganske umuligt at komme fra det ene til det andet. Vurderingen retfærdig - uretfærdig er dannet langt forud for stat og lovgivning, sandsynligvis er handelssamkvemmet en af de vigtigste kilder til dens opståen. Det objektive vederlag for en vare, den rette pris, fastsættes ikke af autoriteter – deres rolle synes langt snarere at være den at forvanske vurderingen; den fæstnes lidt efter lidt af erfaringen; en handel kan ikke opstå uden forestillinger om det rette vederlag; sælger man sit arbejde, sin tid, vil der ligeledes findes erfaringsmæssige vurderinger, der er de rette. Men det er ikke blot kvantificeringen af vederlaget, erfaringen fastslår, den kan lige så vel uden autoriteters mellemlid fastslå »den ide at visse ting fortjener gengæld!« Hvad menes med fortjener i denne sammenhæng? Når A låner B en genstand, fortjener denne handling gengæld dvs. at tingen leveres tilbage, eller anden erstatning. Nøjagtigere udtrykt vil det sige, at B skylder A gengæld. Skulle det være umuligt for B at anerkende skyldighedshensyn uden hjælp fra autoriteter? Uden her nærmere at gå ind på skyldighedsbegrebets oprindelse kan dog så meget foreløbig betragtes som sandsynligt, at forretningslivets praksis med dets

krav til kredit lige så vel ville kunne skabe selve det princip at respektere skyldigheder som bestemmelsen af, hvad skylden i det konkrete tilfælde kvantitativt og kvalitativt rummer. Overhovedet kunne ydre autoriteter aldeles ikke bringe en sådan sanktion i stand; indre respekt for princippet kan kun tilvejebringes ved egne erfaringer om dets virkninger. Tænker vi os princippet oprindelig sanktioneret på handelsområdet, vil det derfra kunne brede sig til livets andre områder, og man vil her og der, også i åndelige forhold, finde handlinger, der forekommer en at fortjene gengæld enten af ondt eller godt. Når kredit og skyldighedsforhold først er anerkendte som en praksis værd at respektere, må man logisk lige så vel erkende sig selv i skyld til en anden som det modsatte forhold, og slutningen: jeg fortjener straf for den og den gerning! trænger da lige så lidt til autoritativ støtte for at kunne drages som: Du fortjener straf!

3. HVORLEDES OPSTÅR SKYLDFØLELSEN?

I alle tilfælde af løftegæld er følelsen af skyld i hælene på den åbenlyse tilkendegivelse af skyldens eksistens eller af viljen til at opfylde. Det er nu for det første åbenbart, at det ejendommelige ved skyldfølelsen ikke kan ligge i, at jeg har givet yderverdenen nogen magt over min vilje; dette kan føre til afhængighedsfølelse, ikke til skyldfølelse. Forudsætningen må være, at man i løftets øjeblik indgår det i den hensigt at holde det, at man føler sig bundet af sin egen viljesbestemmelse på dette tidspunkt (at indgå det i anden hensigt er ikke, som Hobbes siger, absurd, det kan meget vel motiveres, men blot ikke føre til skyldfølelse).

Hvorledes er sligt psykologisk muligt? ikke at båndene knyttes – det skal, hvad de fleste obligationsretskyndige også er enige i, interessen nok besørge. Men at slige selvpålagte bånd holder, selv under forhold, hvor interessen ikke synes at påkræve det, er langt vanskeligere at forstå. Og dog behøver vi ikke at søge længere end til beslutningens psykologiske virkning overhovedet, for at finde nogle af de kræfter, der her er i bevægelse. I C. Lambeks »Udkast til en sjælelig bevægelseslære«, I. del, hedder det: »Vi har ondt ved at frigøre os for vore forsættetonede forestillinger, de ligger ligesom på spring i os, bedst som man går, dukker de umotiveret frem ... de binder noget af vor opmærksomhed. Så ofte vi går omkring med formål indplantede i sindet, har vi kun halv interesse (oplagthed) for andre ting end dem, der modsvarer formålet«. Denne skjulte kraft, et forsæt har, forklarer L. nærmere som ophobet bunden energi. Forsættet opstår derved, at en forestilling ligesom får et eftertryk af opmærksomheden. Pladsen tillader ikke at udrede hele mekanismen, og selvom vi forstår den til bunds, har vi ikke derfor fået det her omhandlede spørgsmål opklaret. Thi problemet er ikke blot opfyldelsens psykologiske mulighed; det er ikke løst med påvisningen af, at der findes reelle drivkræfter til at udføre forsættet; at jeg føler mig tilskyndet på grund af et for-

sæt er ikke ensbetydende med den ejendommelige psykologiske tilstand, at jeg føler det som min skyldighed at gøre det.

Det ejendommelige ved skyldfølelsen kan da hverken ligge i erkendelsen af at have udleveret sig på nåde og unåde udadtil, det ville være afhængighedsfølelse, heller ikke i, at viljen er bundet af ens egen tidligere beslutning, det ville blot være en anden form for afhængighedsfølelse, nemlig afhængighed af mig selv i et vist øjeblik, i så fald ville skyldfølelsen ikke være forskellig fra den uvilkårlige dragning mod udførelse, der følger med ethvert forsæt, jeg ville med andre ord have den samme følelse, om jeg havde svigtet mit løfte om betaling til en given tid og mit »løfte til mig selv« om at tage styrtebad i aften. Det ejendommelige ved skyldfølelsen er imidlertid agtelsen for det jævnbyrdige vederlag, som den gensidighedsregel, hvorpå det sociale tillidsforhold hviler. Forsættet skal udføres, ikke fordi det engang er fattet, men fordi udførelsen under denne synsvinkel er erfaringsmæssig rigtig opførelse; tilkendegivelsen af løftet for den anden skal respekteres, ikke fordi han derved har fået nogen magt over mig, f.eks. støttende sig på den offentlige menings vægt etc., men fordi en sådan tilkendegivelse ved den derved vakte forventning skaber en rettighed, der ved indfrielse af løftet får sin positive fyldestgørelse. »Løfter til sig selv« er ikke andet end en frase, fordi man ikke kan tildele sig selv rettigheder, ligeså umuligt som at trække sig selv ved hårene op af et morads.

Foruden ved løfter opstår skyldighedsfølelsen som vi har set ved positive overgreb. Trods denne tilsyneladende forskel i skyldfølelsens karakter, hvor det drejer sig om lovet vederlag eller ikke lovet, hviler den dog på det samme grundlag: respekten for vederlagsretten; i begge tilfælde reagerer den på den kendsgerning, at jeg har gjort mig til herre over værdier, en anden har berettiget krav på at få vederlagt; agtelsen for løftet er kun en speciel form for agtelsen for princippet i almindelighed.

Det særegne for skyldfølelsen ligger i den værdi, social tillid har som livsformål, både i almindelighed og for mig person-

lig, og i agtelsen for vederlagsprincippet, som erfaringen udpeger som vejen dertil. Der ligger altså i opfattelsen af skyld både et grundelement af følelse og et på erfaring hvilende ræsonnement.

Skyldfølelsen må altså siges at hvile fast på eller at have sin tilstrækkelige grund i en af de store interesser, der bærer menneskelivet, et trygt tillidsforhold til vore medmennesker; dette er et almenmenneskeligt formål, hvis betydning næppe nogen sinde for alvor er blevet bestridt; og hvis man vil formålet, må man også ville midlerne. Nogen yderligere begrundelse end denne har vi ikke vovet at opstille, og det ville også falde udenfor dette arbejdes plan, som kun går ud på at påvise de nødvendige betingelser for at opnå en fuldt objektiv morallære.

Omtales bør det dog, at C. Lambek i flere skrifter har søgt at påvise, at selve den menneskelige sjæls bygningsforhold medfører, at der må være sammenhæng i vore formål. Der er i vort indre et ubetinget krav om livshelhed, og til denne hører, at også vort forhold til omverdenen tilrettelægges ved en ordning, der kan skabe tryghed om de pågældende formål. Det viser sig da, at der gives ingen anden udvej til personlig frihed end den sociale struktur, retsindstiftelsen, hvorved der tildeles individerne rådighedsfærer, indenfor hvis grænser enhvers personlige frihed får sit spillerum. Fandtes ingen socialorden, ville alle enstemmigt kræve en sådan stiftet og betrygget, så sandt menneskene ikke kan afstå fra formålsbygning, og så sandt ingen ville se sine opnåede midler ødelagt eller bortrevet uden at få brug af dem. Ingen vil heller opføre og opretholde et så kostbart værn om sine erhvervelser som det, der ville kræves under alles krig mod alle.

De nævnte ordensregler er derfor ikke bud, som kommer til individet udefra, men er selve dets vilje ifølge livshelhedens ubetingede krav. Kun øjebliksviljen, kortsynetheden osv. kan føre til retsnægtende standpunkter. Indenfor en hvilkensomhelst til livshelhed sammenhængende individualitet er holdepunkter derfor logisk udelukket.

Hvis Lambek har ret i disse interessante betragtninger, er begrundelsen af det moralske sindelag ført endnu et skridt længere tilbage og dybere ind i den menneskelige natur nemlig fra det enkelte formål til selve formålenes sammenspil; det følger af sig selv, at der ingen strid kan være mellem disse to begrundelser, der ikke ligger i samme plan.

Ligesom forestillingen om at erstatte en fordel indprentes af selve livsforholdene, således også den at gengælde en uret. Det er en kendsgerning, at man finder den til alle tider, i alle lande, og langt forinden der er begyndt nogen samling af lovbestemmelser. Australieren giver oprejsning for en forbrydelse ved at tillade det krænkede individ at tilføje sig lansestød i en eller anden legemsdel, i armene, lårene, læggene, i henhold til beskadigelsens beskaffenhed. Tanken om gengældelse dræber alle andre hensyn, derfor anser Australieren sig for berettiget til at hævne et drab ved at myrde et eller flere individer af morderens stamme; om hævnen just rammer den skyldige, har ikke synderlig betydning. Det viser, at afskrækningen etc. spiller en langt ringere rolle end tanken om at opnå ligevægt i det indbyrdes magtforhold, oprejsning.

4. RETTENS VÆSEN

Undersøger man den oprindelige betydning af »ret«, finder man¹, at det ligesom det tilsvarende recht, right betyder det lige; ordene kommer af regere ... at bestemme retning, richten, at rette; rectum er det lige, det strakte (modsætningen er wrong = tortuos). Dirigere fører på samme måde til directum, diritto, droit i det romanske sprog. Lafargue mener, at forestillingen om retfærdighed er affødt af nødvendigheden af at dele jorden; forestillingen om den lige linie hænger da sammen med trangen til at danne lige store dele, på den tid, da der foretoges periodiske omfordelinger af jorden.

Også æquus betyder lige, både det horisontale og det tilsvarende store, dernæst billig, overensstemmende med den naturlige ret (fordi billighed især viser sig deri, at den ene ikke får noget fortrin for den anden). Smlgn. på engelsk equal og equity. Efter Hobbess betyder equity at tildele equal things to equals. Man udviser equity mod to parter, når man ingen begunstiger, når man viser sig equal imod dem.

De gamle Ægyptere har i deres hieroglyffer betegnet retfærdigheden med deres enhedsmål, albuemålet. Det græske νόμος kommer af et udsagnsord, der betyder at dele. Vil man have yderligere vidnesbyrd om, at retfærdighedsforestillingen i sin oprindelse hænger sammen med matematiske begreber om lighed og ulighed, kan man udfylde den ovenstående undersøgelse med de anførte begrebers modstykker: Grækerne havde f.eks. begrebet Pleonexia, ønsket om at tilrane sig mere end der tilkommer en; dette udtryk henviser altså specielt til det uforholdsmæssige. Hesiodos taler i »sysler og dage« om »den krogede dom« og om Edsgudinden, der steder i kval de mennesker, der ikke »tildeler det lige«. Englænderne har wrongdoing, wrong = tortuos, det snoede. Tyskerne verkürzung, afkortelse, forfordeling; sigter til et mål, der ikke fuldtud er fyldestgjort.

¹ E. Jessen: Dansk etymologisk ordbog. Kbhvn.1893. Ihering: Der Zweck im Recht. Leipzig 1893.

Det retfærdige deler den for næsten alle moralske grundbegreber fælles vanskæbne at blive vagt defineret, hvorfor det også frejdigt sammenblandes med alt muligt andet. En oversigt over de hyppigste forvekslinger turde derfor være på sin plads til yderligere befæstelse af begrebet.

1) Forvekslingen med det lovlige (legale) er meget almindelig, men den har vi allerede ovenfor forsvaret os så kraftigt imod, at vi næppe behøver at tage yderligere afstand. Langt farligere er forvekslingen med 2) det hensigtsmæssige, det samfundsnyttige, det biologisk heldige eller endog med det subjektivt tiltalende, hvad enten det går ud på at fremme ens materielle interesser eller ens åndelige idealer.

Et slående eksempel herpå er den brug, der jævnligt gøres af »retfærdighed« til forsvar af politiske voldshandlinger. Således antager Ihering, at revolutioner kan retfærdiggøres af deres resultater: »de appellerer til historiens uomstødelige domstol«. Men hermed kan jo fornuftigvis kun menes, at udfaldet viser, at beregningen om en succes slog til, at modstandernes styrke m.m. var rigtigt bedømt, at tidspunktet var rigtigt valgt osv., endvidere kan historien muligvis fastslå, at den nye tilstand var et socialt fremskridt (hvorvel en domstol, der på tvingende måde beviser sligt, kun eksisterer i fantasien). Alt dette har imidlertid ikke det fjerneste med retfærdiggørelse at bestille, en virkelig retfærdiggørelse ville bestå i på objektiv måde at dokumentere, at overgrebet var forskyldt ved tilsvarende faktiske overgreb i fortiden; kan dette bevis ikke føres, må revolutioner, tyranomord etc. give afkald på denne specielle art begrundelse. Det er ingen virkelig retfærdiggørelse, Brutus leverer, når han (Shakespeare: Julius Cæsar) udtaler, at vel har han aldrig set lidenskab kue Cæsars fornuft, men han er bange for, at det klare solskin vil udklække snogen i ham, og dette må forebygges: »og da det, han er, kan ikke rigtig give striden farve, så smyk det sådan ud: det, som han er, vil, når det end forøges, vende til et farligt overmål«. Derfor må han som slangeægget dræbes i skallen. En virkelig retfærdiggørelse ville kun beråbe sig på de

overgreb, han allerede havde begået, pege på, at der allerede var noget at afsone, og ikke nøjes med den mulighed, at der kunne blive noget. »For Romas frelse dræbte jeg min bedste ven«. Et ophøjet mål, der bortset fra retsbegrundelsen afgiver det fortræffeligste motiv! Men beviset er vanskeligt at føre, og Roma bliver let til skalkeskjul for private ønsker.

Beslægtet hermed er den tankegang, der retfærdiggør underkuelsen af en fremmed nation med den hensigt at råde bod på visse uheldige forhold indenfor denne nation (f.eks. hørtes det jævnlig, at Boernes oligarkiske forfatning afgav berettigelse for Englænderne til at tilintetgøre deres selvstændighed. I Tyskland var den tankegang almindelig, at Polakkers og Danskes formentlig lavere kultur berettigede til tvangsgermanisering osv.).

3) Vi kommer dernæst til forskellige fordrejninger af selve erstatningsprincippet, de falske erstatninger.

For at forstå hvad disse, de mest skæbnesvangre af alle misforståelser, går ud på, vil vi kort gentage hvad det ovenfor opstillede retfærdighedsbegreb rummer:

Det er retfærdigt at yde +1, når man har modtaget +1, altså gengæld af den samme værdi; enten tingen selv (et lån) eller tilsvarende vederlag i arbejde, tjenester, penge etc.

Endvidere at yde -1, når man selv har fået -1 (dvs. er berøvet +1), altså tage noget stjålet gods tilbage eller erhverve et fyldestgørende vederlag.

Hvis A og B ialt har ydet +6, er det retfærdigt, hvis de har ydet lige meget, at give dem hver 6/2.

Hvis A har ydet +2, B dobbelt så meget, er den retfærdige godtgørelse således $A/B = 2/4$. Hvis det fyldestgørende vederlag for A er 1 kr., bliver det for B's vedkommende 2 kr. Den lighed, der herved bliver tale om, er altså ingen absolut lighed mellem A og B (det lyder trivielt, men er dog, som vi skal se, næppe nogen overflødig bemærkning) men en forholdsmæssig lighed mellem A's og B's arbejdsydelse eller indsats og den tilsvarende løn $2/4 = 1/2$.

Dette lighedsprincip er i væsentlig overensstemmelse med Aristoteles' statslære, I. del: »Hvis nemlig en eller nogle enkelte i åndelig overlegenhed og politisk dygtighed i så høj grad hævede sig over alle andre, at disse ikke kunne komme i nogensomhelst sammenligning med dem, da ville sådanne unægtelig blive uretfærdigt behandlet, hvis de sattes i lighed med andre mennesker,« og det princip, der også i Roms storhedstid anerkendtes af de romerske jurister. Først i den romerske forfaldstid dukker pludselig en ny tankegang op: Menneskene er født lige, og retfærdig erstatning må bestå i atter at hidføre denne lighed, der er gået tabt i livets løb. Man ser, at ideen om det lige er der, en ide om vederlag som retfærdighed ligeså, men hvilken forvrængelse i anvendelsen! Sætningen optages i den nyere tid med begærlighed af Rousseau, passerer derfra over til grundlæggeren af De Forenede Staters konstitution, tilbage til Frankrig, hvor den spiller en dominerende rolle blandt principerne fra 1789, og er den dag i dag meget levedygtig i de fleste liberale hoveder. Lad os da se hvad der ligger deri. Vi er efter Rousseau »født frie« og »født lige«. Hertil bemærker Huxley med rette, at hvis dette skal betyde, at alle nyfødte børn er politiske nuller ... har han intet derimod; men betyder det, at alle børn er fødte med lige muligheder for at blive faktorer i sociale organisationer – borgere i Rousseaus forstand – da er det det mest forbløffende falskneri, der nogensinde er fremsat af nogen politisk spekulant. Blandt børn findes der herskernaturer, som vil blive mægtigere end resten og gøre sig adlydte uden anden adkomst end deres medfødte anlæg. Blandt børn opstår i deres organisationer og deres lege dette forhold ganske af sig selv uden nogetsomhelst tryk ude fra og uden vold og svig, der opstår af sig selv »politisk ulighed« ene og alene som følge af de medfødte ulige evner. Den, der på grund af manglende erfaring i barnekammeret, nærer mindste tvivl herom, kan undersøge forholdet hos planter, han vil da se, at der gives enkelte individer, der er fødte til at herske over andre af samme art, kæmpeegene er f.eks. undtagelsesindivider, som har medfødte anlæg

til at udvikle sig større og mægtigere end de andre. Det vil da let ses, at det er en kolossal misforståelse af det sociale vederlagsprincip, om man deraf mener at kunne udlede beføjelse til at udjævne uligheder, frembragte af den ubevidste natur, man ville i grunden med samme ret kunne finde motiv til at sløjfe alle jordens bjerge og fylde dalene dermed. Hvis den større medfødte evne har sat et individ på herskertronen uden svig eller vold, er der intet at erstatte. Overfor naturens varierende tilbøjeligheder er det lige så unyttigt som urimeligt at tale om retfærdighed. Hvis man gør fyldest i sin stilling, er det tværtimod et brud på enhver sit, om man med vold fjernes. Retfærdigheden består ikke i at fjerne alle uligheder men som tidligere udviklet, i at skabe lighed i visse eksistens og samlivsvilkår.

Den forfalskede lighedside, den udjævnende »erstatning«, er dog ikke tilstrækkelig til at forklare os dybden af den uklarhed, der råder i moderne liberales retfærdighedsideer. Alt hvad der kaldes det humane, og som også nyder godt af navnet retfærdigt, er et ekstrakt af flere uensartede bestanddele; foruden den nævnte lighedside har det en kraftig tilsætning af såkaldt kristelige tankegange. Den interessanteste af disse er forsøget på at indføre bagvendt erstatning som almen samfundsnorm, dvs. der blev stillet det krav til menneskenaturen, at den ikke blot passivt skulle finde sig i overgreb uden at kræve gengæld, men endog, barokt nok, direkte hjælpe og belønne angriberen. Altså yde +1, når man selv havde fået -1. Skønt disse krav, som venteligt var, aldrig formåede at trænge igennem og heller aldrig var ment som almene sociale regler, blev de dog stående i bevidstheden som uopfyldte fordringer og har som sagt bidraget meget til at forvirre de politiske og sociale teoretikers tankegang.

Det er i høj grad nedslående at se hvorledes så at sige alle moderne politikere og socialøkonomer, radikalister, socialister, ja selv anarkister, der ellers på alle punkter gør sig til af at være pionerer for det nyeste nyt, endnu den dag i dag slæber rundt med retfærdighedsbegreber, som direkte stammer fra gal for-

tolkning af kristendommen, der jo ingenlunde var en social lære men kun opstillede individuelle idealer; at se hvorledes iøvrigt sunde læresætninger næsten helt drukner i de mest fladbundede humanitetsideer. Det forfladigede uvæsen, de medlidende gaver, er blevet eet med det retfærdige, man påberåber sig ganske vist ikke mere den kristelige åbenbaring og moral direkte, men man har beholdt den teologiske morals ånd, fikset formen op og kaldt den velfærdsmoral. Kaster man et blik på moderne lovforslag, partiprogrammer o.l., vil man finde dette bekræftet: hele gavelovgivningen er et talende vidnesbyrd derom. Er ikke alle fremskridtspartier enige om at kalde krav om offentlig alderdomsforsørgelse et retfærdigt krav? og desto mere, jo renere gaveprincippet »det umiddelbare understøttelsesprincip« bevarer. En lovbestemmelse om progressiv skat kan motiveres således, at det er et for staten nemt og hensigtsmæssigt princip, når stigningen ikke er for stærk, at tage pengene, hvor der er flest, endvidere ud fra det formål, de fleste radikale vedkender sig, »at formindske den bestående økonomiske ulighed«, den kan endelig være »human« overfor den, der ikke har noget, men den kan ikke på nogen tænkelig måde bringes i forhold til læren om erstatning svarende til ydelse. Thi da måtte princippet være: enhver er yder til staten i det forhold han er nyder af statens fordele; hvorvidt dette princip er gennemførligt, vedkommer ikke den principielle drøftelse. I opfattelsen af forbrydelse og straf gør der sig ligeledes i nutiden adskilligt gældende, der med urette stemples som retfærdige hensyn. Her er ret en udstrakt tumleplads for »humaniteten«. Bestræbelserne går mere og mere ud på at overse den krænkedes ret til oprejsning; i stedet for denne primære opgave ser staten sit væsentligste mål i at opdrage og forbedre forbryderen. Derfra de mange forsøg på at ændre og mildne straffens nøjagtige udmåling, derfra alle bestræbelserne for under skin af at humanisere straffemetoderne, at gøre forbryderen til et retløst offer for fængselsmænds vilkårlighed etc.; hvilket alt sammen mulig kan være god »politik«, men intetsomhelst har med retfærdighed at skaffe. Det eneste

retfærdsmoment, der findes i straffen, består netop i den forholdsmæssige tilmåling, og dog er det ikke ualmindeligt netop at finde forvanskninger af denne stemplet som retfærdighed.

Undersøger man socialismen i dens nuværende skikkelse, vil man finde såvel teorier som praksis mindst lige så forkludrede. Og det til trods for, at den hviler på en kerne, der mere end noget andet system direkte er udsprunget af retfærdighedshensyn. Hvilken anden lære giver sig nemlig i kast med selve ejendomsproblemet ud fra vederlagshensyn, forkaster alle medfødte rettigheder til eje og anerkender kun dem, der kan godtgøre sig ved personlig ydelse? Og dog får man næsten ikke øje på dette plastisk klare princip for lutter teologiske vildskud! Socialismen, der har opfundet hvad økonomisk retfærdighed vil sige, glemmer det igen i dagens hede og strid og lader sig af hensyn til sine tilhængeres særlige kår aftvinge de gamle plebejiske lokketoner: at retfærdighed vil sige, at alle bliver økonomisk ligestillede, at retfærdighed vil sige, at der ingen nød skal herske mere på jorden, at retfærdighed er en særlig beskyttelse af de svage, de ubegavede og de »arbejdssky«. Derfor finder man ikke blot socialisterne i første række, når det drejer sig om at kæmpe for de ovenfor nævnte love og andre, der går i samme retning, men i ikke mindre grad end de andre partier tager de til orde for en udpræget klasselovgivning. I stedet for at fremhæve, at partiet er talsmand for en økonomisk teori, der ligeligt vil komme hele samfundet tilgode, hvorfor det måtte anses for naturligt, at mænd af alle samfundsklasser sluttede sig dertil, fremhæver de² kampen som en klassekamp; det drejer sig i første række om proletarer, der for enhver pris skal i vejret; folk af andre samfundslag, der nærer sympati for bevægelsen, mistænkeliggøres, »de savner den proletariske klassebevidsthed, som aldrig leder vild; i det lange løb kan arbejderklassen kun stole på sig selv«. Det, der skal bygges på, er da ikke så meget retfærdighedsfølelsen, – der vel ikke kan anses for en bestemt

² Gustav Bang: Den socialistiske fremtidsstat. Kbhvn. 1903.

stands privilegium – som et proletarisk instinkt, en utøjlet lidenskabelighed, avlet af undertrykkelse. Hvis ikke de socialistiske teorier bliver revideret, og dette ukrudt grundigt rykket op, er det vel muligt, at bevægelsen kan havne i de misfornøjedes rejsning, men den vil ikke bringe en varig, intelligent tilrettelægning af de økonomiske grundforhold, og mindst af alt vil den realisere retfærdighedsideer.

Endnu på et væsentligt punkt glipper de sociale teorier hvad den konsekvente gennemførelse af retfærdighedstanken angår. Man vil lægge mærke til, at medens de fleste socialistiske og anarkistiske forfattere er enige i det negative, at privilegier, fødsel m.m. ikke berettiger til ejendom, og det positive, at arbejde er den eneste retmæssige adkomst, er de ganske uenige, så snart det drejer sig om fordelingsprincipperne. Amerikaneren Edm. Kelly mener, at det er et uretfærdigt princip, at den, der af naturen er bedst begavet og altså kan udføre sit arbejde med mindst anstrengelse, modtager en større del af samfundets goder end den, for hvem arbejdet, grundet på hans ringere begavelse, er mere byrdefuldt. Han siger, at det er det hårde slid, tiden og arbejdsmængden, der skal opvejes. Rigtigt, men dog vel kun den del deraf, der ved at nedfælde sig i arbejdsproduktet kommer andre tilgode. Det der »slår ind,« træthedsfænomenerne, sliddet har jo ikke denne egenskab, og selvom det virkelig skulle findes at kræve vederlag, hvorledes skulle det da være muligt at måle og vurdere det? Arbejdsmængden kan kun i praksis måles ved at vurdere det produkt, der foreligger efter den og den tids forløb, ikke ved at undersøge de vanskeligheder eller ufuldkommenheder, den producerende har lidt under. En erstatning, der går ud på at yde en hurtig og en langsom arbejder det samme i timebetaling, vil i virkeligheden være en erstatning, som giver mere for det dårligere, thi alt andet lige vil det være fordelagtigere at få sit arbejde hurtigt udført end langsomt. Det ville være lige så ravgalt som at tilmåle den mindre forbryder den større straf. G. Bang levner mulighed for gradvis stigning i forhold til dygtighed og energi, men tanken om fuld

individuel erstatning er ham dog fjern (opfindere f.eks. skal pensioneres på livstid). Gizycki³ tror overhovedet ikke, at en »skala for arbejdsvederlaget er nødvendig« ... »den økonomiske ligheds princip dvs. den fuldstændige afskaffelse af ethvert lønsystem er det eneste i sandhed retfærdige og tillige praktiske princip.« Hvorfor? »Der gives nemlig intet arbejde, hvis udbytte kun skyldes det pågældende menneskes virksomhed alene«. Vi må huske på, at vi selv er vore forældres produkter osv. og »hvem kan udpege, hvad hver enkelt har bidraget med ånd eller hånd til denne eller hin del af den af nationen producerede rigdom?« Jo, den, der ikke helt har mistet sansen for individualiteter, kan virkelig udpege et og andet og vil ikke overse hvad denne udpegning betyder som psykisk motiv dvs. at det faktisk betyder noget for den enkelte, at netop hans indsats erkendes, og at erkendelsen giver sig udslag i passende vederlag derfor, og ikke f.eks. tilfalder hans »forældre«. Den hyppige henvisning til en anden »menneskenatur« end den, vi i øjeblikket kender, er meget mislig som argument; thi man har aldrig truffet en menneskestamme, hvis enkelte individer ønskede at være økonomisk eller i andre henseende ensartet situerede; trangen til at hæve sig op over hverandre er, som Hobbes siger, det mest fremtrædende ved menneskenaturen. Hermed må man endelig ikke forveksle det syn, man ofte har haft, at den lavest stillede del ønskede at blive »ens« med den højere stillede. Selvom midlerne til at hæve sig på andres bekostning varierer – det behøver ikke at være økonomiske – trangen er så vidt vi kan skønne uudryddelig, og det er tarvelig argumentation, til brug for en teori at forudsætte en hel ny type blot for ikke at komme i ulejlighed med anvendelsen. Blandt anarkisterne træffes en lignende tankegang. Krapotkin (»Erobringen af brødet«): »vi kan ikke med kollektivisternes indrømme, at en godtgørelse, som svarer til de arbejdstimer, der ydes af enhver til rigdoms-

³ Professor Dr. Georg v. Gizycki: Forelæsninger over social Ethik, overs. København 1895.

produktionen, kan være et ideal« ... »individets fornødenheder må sættes højere end en tjeneste, han har gjort eller engang vil komme til at gøre samfundet«, altså: enhver efter sit behov! Jeg fremsætter blot denne anskuelse som dokument for min påstand om, at vederlagstanken slet ikke er gennemtænkt af de sociale reformatorer – her forlades den jo komplet ved fordelingen. Jeg skal i øvrigt ikke opholde mig meget ved alle de praktiske umuligheder og inkonsekvenser, den indeholder: når den dovne dagdriver dog trods alt skal skilles fra den ufrivillig arbejdsløse, når med andre ord arbejde dog grovt skal vederlægges, blot ikke måles – hvorledes vil man da komme halvdriveri til livs; når arbejdets værdi og mængde er uafhængigt af lokkemidler, hvorfor da tvinge til arbejde ved unddragelse af eksistensmidler? når beboerne af hytter og rønner skal anbringes »i borgernes altfor rummelige lejlighed« hvorledes skal man da forholde sig, hvis alle vil bo på solsiden, i Stockholmsgade? Hvorledes vil man måle individuelle fornødenheder, hvilken autoritet skal måle dem; eller hvis ingen som helst autoriteter anerkendes, har man da anden udvej end at stole på den enkeltes egen forsikring desangående? Hvorledes sikre sig, at tilstrækkelig mange resignerer i deres »behov«?

Dette skal ikke være en kritik af anarkismen i og for sig, men har til hensigt at vise de vanskeligheder, det medfører at forlade det jævnbyrdige vederlagssystem, som den nuværende sociale orden, hvor mangelfuld den end kan være, dog i alt fald ikke helt har fået kvalt. I realiteten har Krapotkin heller intet andet at henvise til end fantasien om en anden menneske-type. At hungeren skulle være menneskets bedste spore til produktivt arbejde, har K. ret til at benægte, men deraf følger ikke, at den sanktion, der ligger i en nøje værdsættelse af den individuelle ydelse, skulle være undværlig som spore; at det skulle være en gennemgående regel, at selve anstrengelsen og vanskelighederne ved arbejdet i og for sig skulle være tilstrækkelig impuls, skylder han i høj grad beviset for. Hans forsøg på at vise, at princippet dog for så vidt er retfærdigt som værdien af

menneskeligt arbejde væsentligt er ens, er næsten ikke til at tage alvorligt: »når vi ser to personer, som begge arbejder år efter år flere timer daglig for samfundet på forskellige arbejder med samme lyst, kan vi sige, at i det hele taget er deres arbejde omtrent jævngodt!« Med hvad ret vi kan sige det, får vi intet at vide om.

Jo mere man fordyber sig i alle disse forslag og betragtninger, der kunne forøges i det uendelige, jo mere klar bliver man over de kollektivistiske systemers ufærdighed. At de pågældende forfattere ikke har formået at tænke halvdelen af systemet – fordelingsprincipperne – igennem med den samme energi og konsekvens, hvormed de har afdækket den negative sandhed om de uretmæssige erhvervs måder, beror på deres hildethed i ældgamle underklasseråb på lighed og i religiøse sammenblandinger af barmhjertighed, medlidenhed etc. med retfærdighed. I stedet for at behandle de økonomiske teorier med kølig klarhed har de ladet sig beruse af den lidenskab, der vælder op af undertrykkelsen. Gennemgår man på denne måde den nyere tids sociale og radikalpolitiske lærebygninger, vil man overalt støde på en mængde spøgelse, der ikke står godt til de moderne ting, de indeholder. Man kan ikke tænke sig disse systemer som pålidelige vejvisere ud i fremtiden, med mindre de atter skulle falde over vederlagsprincippet og virkelig gøre alvor af dets gennemførelse. Thi jo mere man forfølger dette principps økonomiske og politiske virkninger, des bedre vil man forstå, at det ikke er grebet ud af luften på må og få, »opfundet« af en spekulativ filosof i en ledig stund, men en virkelig livets lære, og derfor, rent og klart opfattet, i høj grad skikket til bevidst anvendelse som underbygning for nye livsdannelser.

Retfærdighed! Skulle man dømme efter brugen af ordet, måtte man tro, at det var det princip, der gennemsyrede verden. Kan nogensinde en sag, den være politisk eller økonomisk, have udsigt til at trænge igennem, med mindre den bliver gjort til den retfærdige sag? Læs Kerkyraiernes tale hos Thukydidens, læs de nyeste folketingsforhandlinger, og se, om det ikke er

dette argument, man i sidste instans tyer til for at sikre sig forsamlingens tilslutning: at man har retfærdigheden på sin side. Og dog, hvor ofte viste det sig ikke at være blændværk; det, der udskreges som retfærdighed, var velberegnet klogskab, smålig egoisme, eller det var måske hjertet, der flød over med sympati og medlidenhed! Man tør tro, at det smukke ord som oftest benyttes i naiv og ubevidst tillid til dets udstrækkelighed, thi når man ikke engang hos filosofferne har fundet enighed om betydningen, hvor kan man da egentlig forlange, at agitatorer skal vise selvbeherskelse i brugen; men af og til må det desværre også gøre tjeneste i bevidste, helt gemene falsknerier. Det er sikkert en fare for det offentlige liv, at slige ord har så løse fortolkninger, at menigmand ikke kan kontrollere deres misbrug.

5. KAN DER GIVES EN ETISK VIDENSKAB?

Kan etikken kaldes en videnskab? Herom hersker der meget delte anskuelser. Skal man dømme efter den hidtidige forvirrede tilstand, hvor der næsten daglig dukker nye moralsystemer op, som fører en aldrig hvilende krig med de allerede bestående, får man snarere det indtryk, at etikken er en samling personlige meninger end en på videnskabelige undersøgelser bygget almengyldig lære. Men det vil ikke være rigtigt at blive stående ved dette fænomen, som kunne være en historisk tilfældighed og ufuldkommenhed. Langt mere interesse har det at gå bagom dette og spørge: er der noget principielt til hinder for at der kunne gives en etisk videnskab?

Svaret må blive: nej, der kunne gives en etisk videnskab, ifald man havde mod til med et rask snit at udsondre alt det personligt tilfældige, der hidtil har knyttet sig til alle såkaldte moralske regler og læresystemer. Hvis man i stedet for at tage sigte på »det højeste gode«, det ideale, det nyttige osv. – altsammen formål, der er individuelt bestemte – opfattede det etiske formål som en almenmenneskelig, begrænset interesse, et naturligt afgrænset forskningsområde og tillige det centrale i alle tiders forestillinger om moral. Hvis man fremdeles kunne vise, at de etiske handleregler, en sådan morallære foreskrev, stod i fast årsagsforbindelse med det nævnte formål, at de med andre ord var udtryk for en social naturlov, og hvis disse handleregler endelig kunne formuleres på en sådan måde, at de dannede virkelig objektive normer (handleregler), gyldige i alle tilfælde uden undtagelse og praktisk anvendelige, da ville en sådan morallære opfylde alle betingelser for at kaldes videnskabelig.

Men hidtil har navnet etik været misbrugt som pulterkammer for en mængde ganske uensartede og personligt farvede emner. Således har man f.eks. ikke skelnet imellem hvad menneskene med rette kan kræve af hverandre (en objektiv beregnelig størrelse) og hvad de kunne ønske af hverandre (noget fuldkomment subjektivt).

Lad os tage et eksempel:

Det ringer på min dør. En mand står udenfor og præsenterer mig en regning på gas. Jeg betaler, og han går. Et øjeblik efter ringer det igen. Nu er det en mand, som anmoder mig om et bidrag til et børnehjem. Kan ikke enhver se, at der er himmelvid forskel mellem disse to anmodninger? I det første tilfælde er det et berettiget krav, i det andet en bøn. Og selvom jeg føler mig opfordret til at efterkomme dem begge, er der så ikke en iøjnefaldende forskel på de følelser, hvormed jeg gør det? I det første tilfælde føler jeg mig bundet til at betale; jeg erkender, at jeg er skyldig, og at manden har et retmæssigt krav på mig, idet jeg indser, at hvis slige krav ikke respekteres, umuliggøres alt socialt samliv. I det andet tilfælde føler jeg mig helt anderledes fri; yder jeg min skærv, er det udelukkende af tilbøjelighed, at jeg gør det; jeg erkender ikke, at det er min skyldighed, således at man med rette kan komme og kræve det af mig, eller at socialt samliv skulle stå og falde dermed. Og dette ganske uanset om nærværende formål virkelig er, hvad det giver sig ud for at være: et nyttigt filantropisk formål. Selvom der ingen tvivl råder hos mig angående nytten, føler jeg mig alligevel frit stillet. Kan man ikke se hvor forvirrende det er at behandle disse to situationer under samme synsvinkel? Og ikke blot forvirrende for lægmanden, men også uvidenskabeligt, idet al videnskab bygger på erkendelsen af nuancer og streng orden. Men at slå begreber som berettigede krav og opofrelser, pligt og ideelle handlinger sammen i en bunke går direkte imod videnskabelige bestræbelser på alle andre områder.

Det formål, som en objektiv moral tager sigte på, er det fredelige, tillidsfulde samliv mellem mennesker, der ikke står i særlige forhold til hverandre (familie, venskab, speciel sympati og lign.). At dette er et almenmenneskeligt formål, er umiddelbart indlysende; det trænger ikke til bevis og kan heller ikke gøres til genstand for bevis. Thi det er hvad man har kaldt et »yderste mål«, en interesse, som ligger dybt rodfæstet i menneskenaturen, og som hverken lader sig aflede af andre eller sammensmelte med andre. At levere »bevis« for et dybest lig-

gende sjæleligt følelsesgrundlag er en selvmodsigelse, og en slig fordring opstilles heller ikke i andre videnskaber. For økonomien er f.eks. materielt velbefindende det yderste formål, men man kræver ikke, at dette formål skal bevises (dvs. dets logiske rigtighed påvises). Nej, man overbeviser sig blot om, at det er ligeså alment betydningsfuldt for menneskelivet som ethvert andet formål for praktisk videnskab (f.eks. legemets sundhed, sikkerhed mod forbrydelser osv.) og dermed værdigt til videnskabelig behandling.

Og kendetegnet herpå er, om disse formål da faktisk efterstræbes. Det er livet selv, der udpeger hvad der skal udgøre formål for videnskabelig behandling. I det øjeblik det viser sig, at det sociale tillidsforhold virkelig er en værdi, menneskene alment tilstræber, i det øjeblik er formålet en værdig genstand for videnskaben. Den »praktiske videnskabs« opgave bliver det da at finde den fremgangsmåde, som ifølge erfaringen ufravigelig hidfører dette formål; hvad der bevirker, at det bliver muligt at opstille faste grundprincipper for sine afgørelser.

For at bevise den påstand, vi i dette skrift opstiller, at der består et ganske bestemt årsagsforhold mellem retsprincippet og det nævnte formål, kan f.eks. henvises til den betydning, handelsudviklingen med sin større og større stræben efter nøjagtig jævnbyrdig udligning har haft for det sociale samliv. Handelens fremskridt fra tuskhandel til kredit betegner en stedse stigende respekt for det jævnbyrdige vederlags betydning, og det viser sig, at overalt hvor denne respekt trænger ind, lettes og fuldkommengøres samlivet. Den mest dagligdags erfaring fastslår, at hvis et løfte brydes, vil det uundgåeligt medføre, at den, der aflagde det, for fremtiden bliver mistroet af den, der modtog løftet. Et nyt løfte vil ikke så let kunne bygges på personlig forsikring alene, men vil kræve andre, reelle garantier. Den, der en gang er skuffet, vil også let få mistro til andre, hans tillid er en gang for alle rokket, hvad der skader samlivet ud i videre kredse.

Betales et udført arbejde over dets værdi, vil den betalende lide et tilsvarende tab. Da det er fysisk umuligt at overbetale alt arbejde, vil en udstrakt overbetaling uvægerlig medføre, at nogle får for lidt, og at samarbejdet vil gå i stå.

Betales et arbejde under dets værdi, vil arbejderen lide et tilsvarende tab. Han vil søge hen, hvor der bydes ham fuldt vederlag. Skulle man forsøge at holde prisen nede ved sammenhold mellem arbejdsgiverne, vil det føre til fortsat krigstilstand mellem de to partier, altså netop bort fra socialt fællesskab, eller lønarbejderen vil afbryde samarbejdet for at prøve på at arbejde for sig selv.

Betales godt og dårligt arbejde ens, vil det om kortere eller længere tid medføre, at det gode arbejde ikke mere præsteres.

I andelsvirksomheden viser det sig måske tydeligere end noget andet sted, at enhver selv den mindste afvigelse fra den retmæssige ydelse lamslår solidariteten. Ethvert tab, der svækker foreningen, svækker den enkelte, et enkelt medlems løftebrud bringer usikkerhed ind over hele foreningens liv og lammer dens optræden udadtil; ethvert løfte, som holdes, enhver hemmelighed, der bevares, kommer det heles styrke tilgode.

Det sociale samarbejde hviler først og sidst på gensidig tillid til hinandens retssans. Ingen overenskomst angående arbejdsydelser, ingen handel kan komme i stand, ingen løfter afgives eller kontrakter afsluttes, hvis ikke parterne har fuld tillid til, at genparten vil yde fuld valuta efter reglen lige for lige. Gengælds eller vederlagsydelsen er det sociale livs daglige brød.

Den naturtendens, som ansporer det enkelte individ til overalt at søge sine tab erstattede, og som vi genfinder i hvert enkelt samfund for sig (»hvad udad tabes, skal indad vindes«), må idet indbyrdes forhold mellem flere give sig udtryk i kravet om lige for lige, da det er den eneste fremgangsmåde, hvorved tab på nogen af siderne undgås. Hvor forholdet er fjendtligt, tilstræbes voldelig oprettelse af de tab, omgivelserne tilføjer organismen; idet fredelige samliv går overenskomsterne (ved handel, kon-

trakter osv.) ud på frivillig vederlagsydelse i form af lige for lige. Hvorsomhelst man undersøger sociale samlivsformer, vil man finde dem grundede på dette princip; alle former for handelsomsætning, primitive som udviklede, al udvekslen af værdier, enten den sker kontant eller ved kreditmidler, alle løfter, alle arbejdsaftaler hviler stiltiende eller åbenlyst derpå. Og må hvile derpå, hvis ikke den ene af parterne skal gå ud deraf med tab; et princip, der medførte overvejende risiko for, at den ene eller anden part ville komme til kort, ville aldrig kunne hævde sig som alment socialt princip.

Erfaringen leverer os altså en overflod af eksempler på, at retmæssigt, jævnbyrdigt vederlag skaber faste, åbne, tillidsfulde samlivskår. Det kan derfor betragtes som erfaringsmæssigt fastslået, at der hersker årsagssammenhæng på dette område. Men hvad mere er, vi forstår sammenhængen, idet denne erfaringslov kan udledes af den almene tilgrundliggende naturlige trang hos organismen, at den under ingen omstændigheder vil udsættes for tab, altså heller ikke når den søger samvirke med andre. Sikkerhed herfor er minimumsvilkåret for på forhånd at indlade sig på fredeligt samarbejde. Derved får reglen lige for lige en objektiv almengyldig karakter som nøglen til alle forbindelser, der ikke bygger på specielle interesser; den eneste norm, som man er i stand til at formulere objektivt, og som man kan vente godkendt på forhånd af alle, der uden særlige forudsætninger opfordres til samarbejde.

Axel Dam udtrykker det således¹: »Retsmoralens bud kan derimod vises at være almengyldige og nødvendige, hvis man vil have maximer (faste regler) for samliv, fordi de principielt er minimumsfordringer for fredeligt menneskeligt samliv, nødvendige og almengyldige betingelser ikke for denne eller hin individuelt attråede form for velfærd eller for den størst mulige lykke for det størst mulige antal, men den nødvendige og al-

¹ Axel Dam: Livets værdiproblemer. Forelæsninger ved Kbhvns Universitet 1921.

mengyldige betingelse for, at det størst mulige antal, nemlig alle og enhver, frit kan skabe og udfolde den størst mulige lykke og velfærd, som vedkommende overhovedet er i stand til, nemlig den som er mulig uden at hemme andres tilsvarende lykkestreben. Den objektive gyldighed af retskravene ligger ikke blot i, at de er gensidige, men i, at gensidigheden er dem iboende ... Respekt for andres ret er den pris jeg må betale for at få min egen respekteret ... gensidig udplyndring, forurettelse er en i sig selv sammenbristende meningsløshed, gensidigt formynderskab ligeledes. Men også gensidig selvopofrelse er det ... Spørgsmålet om, hvorvidt der skal være en objektiv moral eller ej, er derfor ensbetydende med, om man vil anerkende retsprincippet eller ikke; nogen anden objektiv moral eksisterer ikke, da den er udtryk for den eneste mulige form for objektivitet i menneskelige samlivsregler, nemlig fuld gensidighed: lige for lige«.

At retsprincippet virkelig er det eneste princip, som ufravigelig har denne betydning for samlivet, kunne dog ved første øjekast synes en vovet påstand. Kan da ikke noget eneste af de talrige moralske bud, love og forskrifter, der i seklernes løb er opstillede og fastholdte ved religiøs tradition eller videnskabelig autoritet påberåbe sig en lignende erfaringsmæssig godtgjort indflydelse som retsprincippet? Når det hedder: Du skal ære din fader og din moder, du skal ikke bedrive hor, du skal (altid og under alle forhold) tale sandhed, du skal elske din næste, osv., lader disse detailsætninger sig da ikke ligeså vel begrunde som hint grundprincip? Ikke overfor et alment og konstant formål som samlivsfunktionens uforstyrrede gang. De forfattere, der tillægger slige sætninger samme moralske vægt som princippet om skyldighedshensyn, har ladet sig vildlede af deres forholdsvis uforanderlighed. Således antager Buckle², at det er evige love i slægt med naturlovene: »Der findes intet i verden, der har undergået så liden forandring som de store dogmer, af hvilke de

² H. Th. Buckle: Civilisationens historie i England.

moralske systemer er sammensatte. At gøre godt mod andre, at elske sin næste som sig selv, at tilgive sine fjender, at tæmme sine lyster og begæringer etc.; disse og nogle få andre er moralens eneste hovedbud; men de har været kendt gennem tusinder af år, og ikke en eneste prik eller tøddel er føjet til dem«. Hvis Buckle var gået noget længere tilbage end de par tusind år, der i slige forhold ingen rolle spiller, eller hvis han havde tænkt på andre end de civiliserede nationer, ville han have fundet, at der ikke gives et eneste af de nævnte dogmer, som ikke til et givet tidspunkt har haft lige det omvendte indhold. At gøre ondt imod andre, at hade sine næste, at hævne sig på sine fjender, at adlyde sine mindste lyster og begæringer – alt dette har til sin tid været mindst lige så holdbare dogmer som dem, Buckle kalder »Moralens eneste hovedbud«, og intet borger i den henseende for fremtiden. Tidligere var det moralsk at sætte børn ud, nu er det ikke blot umoralsk ikke at værne og pleje dem, men at forsømme deres åndelige udvikling; fosterfordrivelse anses nutildags ganske almindeligt for umoralske, og er der grænser for variationerne i de moralske forskrifter angående blodskam? Det er næppe for meget sagt, at ethvert menneskeligt forhold gennemløber hele skalaen af hvad der overhovedet er muligt, og alt er til given tid moralsk.

Man skal dybere ind, hvis man vil finde principper, der ubetinget trodser tidens tand. Ikke et eneste af de nævnte bud, uden at den nøjeste afhængighed af tids og stedforhold kan påvises. Tag derimod en regel som denne: du skal holde dit ord, opfylde dine skyldigheder! Hvor langt man går tilbage i tid og civilisation, vil man ikke finde et samfund, indenfor hvilket brud på dette princip gælder som en dyd. Når Lubbock anfører enkelte stammer, der er »uden moralsk sans«, godtgør han det kun ved at henvise til at mord, røveri og lign. hører til dagens orden, han skelner ikke mellem egenskaber, der gør samlivet brutalt og egenskaber, der ville umuliggøre det; det skal sikkert holde hårdt at påvise et eneste samfund på jorden, hvor løftebrud anses som noget fortjenstfuldt.

At opfylde sine skyldigheder er en regel, der nyder en over sted og tid hævet anseelse, selvom måden veksler. Hvad synes mere diametralt modsat end den regel, der tilråder blodig hævn over en manddraber og den, der tilråder fredelig udsoning og dog går begge op i skyldighedshensynet som i en højere enhed. Tid og sted medfører forskydninger i værdiansættelsen men ingen ophævelse af selve vurderingsprincippet. Når således en fjærn tids mennesker kun tilfredsstilles ved blodig oprejsning, men en senere tids mennesker modtager penge og afstår fra voldelig gengæld, ligger det i forskellig vurdering af personlig, legemlig anseelse og økonomisk vinding. Men i begge tilfælde tages der lige pinligt hensyn til skyldforholdet. Denne historisk påviselige urokkelighed af de stedlige og tidsforholdenes magt kan kun bidrage til at styrke det indtryk, man vil have fået af princippet ufejlbarlighed i et universelt og bestandigt formåls tjeneste: vi står her ved et forhold, der betinger menneskelig samvirken som sådan; ligegyldigt hvorledes de nærmere omstændigheder er, ligegyldigt på hvad trin civilisationen befinder sig, fællesskabet vil ikke kunne eksistere under tilsidesættelse deraf. Noget sådant kan ikke påvises for de såkaldte moralbuds vedkommende, thi vi finder undtagelser fra dem alle selv i samfund, der befinder sig i den højeste blomstring, og som fører et udstrakt kooperativt liv.

Havde Buckle fået øje på dette princip, ville han have haft ret til at undre sig over moralens uforanderlighed, og han kunne trygt være gået så mange tusinde år tilbage i historien, han havde evnet; hvor langt han var gået tilbage, og hvor langt ud til siderne – overalt ville han have truffet dette princip i virksomhed. Men da han kun har haft blik for de enkelte løsrevne moralbud, er det snarere til at undres over, og kan kun tilskrives, at han har indskrænket sig til de senere tidsrum, at ikke netop deres store omskiftelighed har været ham påfaldende. Så har den såkaldte historiske skole i etikken ganske anderledes fået fat på foranderligheden, i den grad, at den, hvorhen den vender blikket, kun kan øjne foranderlige moralbud og som følge deraf

nægter, at der overhovedet gives nogen absolut karakter af sædelige sandheder uafhængigt af den historiske udviklingsgang. Hvad der er rigtigt, afhænger af formålene, siger den, og formålene skifter bestandig. Den overser, at der gives formål, som er biologisk bestemte og sammenvævede med slægtens tilværelseskår.

Hverken Buckle eller den historiske skole har derfor ret; begge fejler de ved en art kortsynethed, idet de kun fæster sig ved enkelte moralbrokkers tilfældige skikkelse og overser, at med de for alle tider uforanderlige formål kan der gives og gives der ligeså bestandige handleprincipper, der erfaringsmæssig fører til disse mål, at såvel formål som midler fødes af alle samlivsdannelser, selv de mest uensartede, i sted og i tid mest afvigende.

Alle forsøg på at opstille disse mange formaninger om at gøre godt mod andre, at ære sin fader og moder, at elske sin næste som sig selv, at tilgive sine fjender, at tæmme sine lyster og begæringer, at arbejde på velfærd mod så mange som mulig osv., som almene krav vil derimod være ganske håbløse; men dette var just en væsentlig betingelse for at kunne indgå som led i en videnskabelig etik.

For at afværge enhver tænkelig misopfattelse skal det udtrykkeligt fremhæves, at jeg i det foregående kun mener at have påvist, at de uretmæssige handlinger har naturlige betingelser for at ødelægge det sociale samliv. Man kunne nemlig indvende, at det nævnte årsagsforhold ikke lader sig bevise for ethvert givet tilfælde vedkommende. Det er ofte tilfældet, vil man sige, at den, der lyver, bliver troet, og at samarbejdet med ham går lige uforstyrret; og man vil vise os slige tilfælde.

Dette modbeviser dog ikke årsagssammenhængen, thi påstanden går ikke ud på mere end, at den, der taler sandhed, derigennem har en naturlig betingelse for at samarbejde tilfredsstillende, og at den, der giver uretmæssigt vederlag, dermed har gjort en indsats til skade for samarbejdet. Derimod taltes der ikke om, hvilke momenter, der iøvrigt kunne indvirke på dette.

Vil man bedømme årsag og virkning, må man holde de forskellige momenter, der indgår i de pågældende handlinger, ude fra hinanden, man må undersøge rene tilfælde; kun således gøres videnskabelige erfaringer. På områder som her, hvor eksperimentel undersøgelse er vanskelig, må man derfor omgås varsomt med erfaringerne. Iagttager man dette, vil man aldrig nogensinde være i stand til at vise, at det at lyve, bedrage eller undererstatte skulle betrygge samlivet; man vil finde, at hvad der gør mange bedragerier til tilsyneladende undtagelser er, at der blandes andre momenter ind. Således er det kun den, som lyver godt, som bedrager forsigtigt, der tilsyneladende kommer til at danne en undtagelse, men det er ikke ved at lyve eller bedrage i og for sig, at han danner undtagelsen; det er ved sin evne til at simulere sandhed og retskaffenhed, at det bliver ham muligt at forplumre den rene virkning af bedraget.

Den, der vil tolke en enkelt erfaring i modsat retning, ham påhviler den bevisbyrde at godtgøre, at ikke andre momenter har spillet med ind, så at iagttagelsen af det skete er blevet forplumret og det har været umuligt at holde det retfærdige moment og andre momenter, der har skjult det, ude fra hinanden; det er også muligt, at virkningen (og årsagen med) har været så ringe, at den af denne grund ikke har været til at iagttage. Men en virkning kan godt være der, selvom den ikke er iagttagelig. Man kan godt slutte, at en enkelt dråbe udhuler en sten, selvom man ikke kan se det, når man ved, at 100.000 dråber gør det.

At den bedrageriske tendens i og for sig (den tendens, der under retfærdsmaske går ud på at yde for lidt), skulle have nogen virkning, der normalt kommer samlivet til gode, betragter vi det som ugørligt at bevise. At bedrageriet kan bringe visse personlige fordele, hvis det er gennemført og tilstrækkelig forsigtigt, kan måske vises – aldrig, at det vil bringe sociale fordele. Thi det sociale er ikke en fordel for mig eller dig, det er en fordel for selve samarbejdet, selve funktionen. Måske man som princip for visse personlige lysters tilfredsstillelse kunne opstille sætningen: pas på at snyde så godt, dvs. så forsigtigt som

muligt! Som princip for fremgang i socialt samarbejde vil man ikke kunne opstille det. Den, der bedrager, gør to ting: han forrykker objektivt den materielle ligevægt mellem de to parter; desuden maskerer han dette. Men det kan ikke på nogen måde vises, at nogen enkelt af disse to handlinger eller at de sammenlagte har virkninger, der er af samlivsfræmmende natur.

Vi opstillede desuden det krav, at princippet skulle kunne formuleres som en almen handleregel, der viser en sikker objektiv vej til formålet og ikke overlader den handlende til hovedsagelig at støtte sig på et subjektivt skøn.

Alle moralfilosoffer er enige i, at det ikke er tilstrækkeligt for en etik at opstille et alment formål for vore handlinger, Hvad enten man bestemmer formålet som de flest muliges velfærd eller som befæstelsen af det sociale tillidsforhold, er det nødvendigt at indskyde en eller flere grundsætninger til rettesnor for sine afgørelser i de enkelte tilfælde. Disse grundsætningers formål må være at angive de nærmere bestemmelser ved den art handlinger, der altid vil føre til målet. Dette er en nødvendighed, som praksis kræver. Den enkelte vil ikke altid på egen hånd kunne udrede årsagsforholdet mellem en vis handling og det etiske formål. Han må være i besiddelse af et artsmerke, hvorpå han kan måle sine handlinger, og som for ham er et ubedrageligt kendemærke på, at han er på rette vej. Dette artsmerke har erfaringen en gang for alle fastslået og givet udtryk i grundsætningen, så at det nu uden videre omstændigheder kan benyttes.

Idet vi kræver, at grundsætningen kun skal udtrykke sådanne egenskaber ved handlingen, som står i årsagsforbindelse med formålet, vil dette jo blot sige, at grundsætningen er fuldt pålidelig som vej mod formålet og ingen undtagelse tillader. En så selvfølgelig fordring til et moralprincip har de gængse etiske systemer ikke engang turdet stille.

Fordringen må med andre ord ikke gå ud på mindre end at et moralprincip, der vil gøre krav på almengyldighed, må være bygget over en naturlov. Hvad er en naturlov? For ikke at gøre

en letsindig brug af videnskabelige udtryk skal vi holde os til Stuart Mill's forklaring. Det er sædvane i videnskaben, siger han, at man, hvor man træffer en eller anden regelmæssighed, kalder den almindelige sætning, som udtrykker denne regelmæssigheds natur, for en lov; men udtrykket naturlov bruger man om de regelmæssigheder i naturen, som man ikke kan føre tilbage til mere almene love.

Nu er der ingen tvivl om, at vi er berettigede til at anse sammenhængen mellem retskaffen handlemåde (efter vederlagsprincippet) og fredeligt tillidsfuldt samvirke for en sådan naturlov. Blot må vi huske på hvad vi ovenfor fremhævede, at der her ikke kan være tale om forudsigelser, fordi vi er på et område, hvor så mange forskellige indflydelser krydser hverandre. Vi kan kun blive i stand til at slutte fra den menneskelige naturs love anvendte på en given samfundstilstand, at en særlig årsag vil virke i en bestemt retning, hvis den ikke bliver modvirket, På lignende måde forholder det sig f.eks. med økonomien. Den betragter menneskene som blot optagne af at erhverve og forbruge rigdom, og den kan forklare og forudsige hvilken handleretning samfundsmenneskene ville slå ind på, hvis dette motiv var enerådende.

Med en ganske lignende indskrænkning arbejder de etiske regler. I det undersøgelsen så vidt mulig må isolere tilfældene og forudsætte visse tendenser i menneskenaturen enerådende, kan den, når den opstiller en almindelig teori, kun udtale sig om hvilken tendens den og den handlemåde vil have; den kan intet forudsige om det endelige resultat, i det bestemte tilfælde, af denne og andre tendensers sammenstød. Derfor holder ikke den indvending stik, der er fremsat mod hævdelser af vederlagsloven som naturlov, at »den kan sættes ud af kraft«. Hvis der heri skjuler sig en tanke, må det være den, at vederlagets indflydelse kan modvirkes. Men enhver af naturens specifikke kræfter kan modvirkes. Loven derimod kan ikke sættes ud af kraft, så sandt som enhver naturlov kan omskrives til en hypotetisk sætning: hvis forudsætningen er sådan og sådan, vil det og det indtræde.

Anden naturlig lovgivning findes sålidt i den fysiske som i den økonomiske eller etiske verden.

Men på den anden side må det med sikkerhed kunne hævdes, at tendensen ubetinget og ufravigelig gør sig gældende i ethvert tilfælde. Dette er en følge af den fastslåede årsagssammenhæng; så at vi altid og ubetinget kan stole på handlingens virkning i denne bestemte retning. Dette synes Stuart Mill at underkende, idet han taler om, at regler for opførsel kun er skabte for de talrigste tilfælde eller de sædvanligste, således at man ikke i alle tilfælde kan forlade sig på dem. Det er urigtigt. Hvis reglerne ikke gælder overalt, dvs. hvis den foreskrevne handlingens tendens ikke gør sig gældende ubetinget overalt, er det fordi der ingen sand årsagsforbindelse findes mellem formål og middel; og da er teorien ikke blot ufuldstændig eller mindre ideel, men fuldstændig værdiløs og upålidelig.

Hvis etikken altså ikke formår at opstille regler, der rummer virkninger, vi ubetinget kan stole på; hvis reglerne ikke er almindeligt gyldige forskrifter (normer); hvis de med andre ord ikke hviler på en årsagssammenhæng, som er uløselig selv i de mest uforudsete tilfælde – da er den ikke videnskabeligt begrundet.

Lad os til sammenligning se på et princip som det, at man i alle sine handlinger skal have de flest muliges velfærd for øje. Er det muligt at finde almene regler for sådanne handlinger? Man har aldrig set dem formulerede, og man vil sikkert aldrig opnå det. Men dette er en nødvendig betingelse for krav, der skulle opnå almindelig anerkendelse: at de kan formuleres som en norm, der i alle tilfælde, i kraft af en ubrødelig årsagssammenhæng, fører til det i alles interesse liggende resultat. Denne betingelse har velfærdsmoralen sålidt som andre moralsystemer opfyldt. Den har nøjedes med at anvise et formål af en sådan beskaffenhed, at det måtte overlades til hver enkelt at forstå derved hvad han bedst kunne og at finde de veje dertil, som han var i stand til, i stedet for at pege på en handleregel, som altid leder til målet.

Man finder forøvrigt, at Stuart Mill åbent indrømmer denne mangel ved velfærdsmoralens handleregler. Han siger, at de »er dannede for de fleste, de oftest forekommende tilfælde«, at de blot »viser den måde, på hvilken det er mindst farligt at handle« (Logik II). Men det er også klart, at når selve formålet er så ubestemt og personlig tilfældigt som »nyttens«, må de handleprincipper, som viser vej dertil, i endnu højere grad få en omtrentlig karakter.

Ethvert krav går nødvendigvis ud på et vist mål af offervillighed. Men hvormegen offervillighed fordrer de moralske krav? Det er just her, at vi lades i stikken af de gængse moral-systemer. Nogle tyr til den fortvivlede udvej at kræve den højeste opofrelse der overhovedet er mulig, hvis den blot er gavnlig. Til de øvrige betæneligheder ved dette krav kommer vanskeligheden ved at besvare spørgsmålet: hvad er muligt? Det er subjektivt forskelligt – altså når vi heller ikke her til en regel. Kun retfærdsmoralen opfylder den betingelse at give motiverede, objektive anvisninger på hvor meget kravene går ud på.

At et system som velfærdsmoralen ikke har kunnet opstille almene handleregler ligger naturligvis i formålets overvejende subjektive karakter. Den, der opfordrer til at øve retfærdighed og indfri sin skyld, har dermed angivet en handleregel for formålet social samvirken. At man kan gøre det, ligger i, at det er muligt objektivt at udrede hvori social samvirken består og påvise dens eksistensbetingelser. Men det er ikke nær så let at blive enig om eller at bevise, hvad der er næstens eller de manges velfærd. En kommer og beder om en skærv til et børnehjem for vanartede børn. Hvor kan jeg vide, om mit bidrag vil gøre mest nytte eller skade? Er det gavnligt, at slige hjem i det hele taget eksisterer? Er det ikke netop skadeligt at proppe vanartede børn sammen på eet sted? Er vedkommende forstander duelig til at lede det? osv. osv. I filantropiske spørgsmål er det jo ikke tilstrækkeligt at forfølge de nærmeste årsagsrækker, således som man i almindelighed gør; det er de samlede virkninger, man skal kunne bedømme. Man ser ofte nok, hvorledes både priva-

tes og det offentlige såkaldte humane bestræbelser kommer til kort, fordi man kun har blik for det nærmeste; virkninger, man slet ikke havde tænkt sig, dukker senere op og viser, at det hele var mislykket. Ved de allerfleste skridt af denne art ved man slet ikke hvad man gør. For at have udsigt til at øve noget godt imod andre kræves et så omfattende individuelt kendskab til de enkelte mennesker og forhold, en så stor forudseenhed, at det er mere end urimeligt at vente, at enkelte personers krav til andre om at udføre handlinger, der sigter på slige ting, skulle blive respekterede. Kræver det heles vel, at jeg betaler min skrædder til fastsat tid, eller skulle jeg for en gangs skyld lade ham vente og bruge pengene til et sanatorieophold, så at jeg i fremtiden kan komme til at gøre nytte? Hvorledes skulle noget menneske sikkert kunne afgøre det? Men kan den enkelte vanskeligt blive enig med sig selv om den »moralske« handling i et sådant tilfælde, hvor kan man så tro, at velfærdsprincippet skulle være brugeligt som krav overfor andre?

6. VELFÆRDSMORALEN OG RETSMORALEN

Blandt de utallige moralsystemer, man i tidernes løb har konstrueret, og som igen har måttet forlades på grund af subjektive vilkårligheder, kræver den såkaldte velfærdsmoral på grund af sin popularitet i nyere tider en særlig omtale. Dens saglige tilhold er ganske vist forlængst undergravet; videnskabelig set er den en falden storhed. Men en storhed er den fremdeles, stor ved de autoriteter, der i sin tid bar den frem og stor ved den indflydelse, den vandt på tidsånden og det tag, den fik i det offentlige liv. Skønt den som åndsfænomen tilhører det nittende århundrede, kaster den sine skygger langt frem over det tyvende. Udsprungen som den var af de ædleste motiver bærer den på grund af sin uklare sammenblanding af private følelser og offentlige krav meget af skylden for den kulturelle mørketid, hvori Europa i vor tid blev nedsænket. Endnu står dette ikke tilstrækkelig klart i den offentlige bevidsthed, og et opgør mellem velfærdsmoralen og retsmoralen er derfor ikke overflødig. Kritikken af velfærdsmoralen er allerede af gammel dato. Endnu i Mills levetid polemiserede Spencer kraftigt imod den og tilføjede den betænkelige stød. I Frankrig har især Guyau rettet et saglig stærkt angreb på den. Også her i Danmark har den etiske forskning tidligt taget afstand (især Starcke, N. Bang, Sev. Christensen, Lambek og Axel Dam). Værd at lægge mærke til er det, at den danske indsats ikke har bestået i lutter negativ kritik, men er resulteret i en positiv opstilling, som trods utvivlsom god vilje endnu ikke har mødt saglige indvendinger af nogen vægt. En del af indvendingerne mod velfærdsmoralen gælder forøvrigt også de andre subjektive moralsystemer.

Det var som bekendt Bentham, der først opstillede princippet om »den størst mulige lykke for de flest mulige mennesker«, som den rettesnor, menneskene burde følge for deres handlinger. Dette princip blev snart meget populært. Det formuleredes ganske vist senere anderledes af andre tænkere, men i det store og hele kan dog denne grundsætning stadig betragtes som nyttemoralens bannermærke. Alligevel er det aldrig lykke-

des hverken for Bentham selv eller for nogen af hans tilhængere at give et tilfredsstillende svar på det simple spørgsmål, hvorfor dette princip skulle indeholde en pligt for dig og mig. Hans hovedsynspunkt er, at de handlinger, som mest forøger lykken i verden, i virkeligheden er de samme, som ligger i menneskets egen velforståede interesse. Men selvom dette lod sig bevise på uomtvistelig måde, ville det aldrig kunne begrunde et »du bør« fra andre menneskers side. Højst et råd, aldrig et krav.

Men det kan aldrig bevises, at individets og det heles interesse på en sådan måde falder sammen. Og lod det sig end påvise i al almindelighed, ville menneskene dog ikke i det daglige liv være befriede for stadige uløselige tvivl – som praktisk rettesnor ville hans grundsætning være ganske ubrugelig. Thi livet vil altid stille individerne overfor en mængde bestemte valg mellem snævrere personlige interesser og det omgivende samfunds behov. Og ingen velfærdsteori har endnu formået at opstille nogen regel for, hvor meget den enkelte skal ofre på næstens alter. Dette, i hvert særligt tilfælde umiddelbart at kunne beregne, hvad der virkelig er det heles sande vel, overstiger menneskelig evne. Kræver det heles vel, at jeg betaler min gæld til aftalt tid, eller skulle jeg for en gangs skyld lade kreditor vente og bruge pengene til en rejse til syden, så at jeg der kunne vinde kræfter til at gøre samfundet mere nytte bagefter? Hvem kan afgøre sådant tilforladeligt? Eller, om jeg har formue, skal jeg da give pengene til de fattige eller til Grundtvig Kirken eller skal jeg ofre dem på mit eget helbred? Hvem kan føre et almengyldigt bevis for, hvilken af disse anvendelser der skaber størst mulig velfærd?

Man har forsøgt de mest fortvivlede udveje for at få fast bund under disse vurderinger. Man har villet måle »størrelsen« af den lystfølelse, der følger af en handling, objektivt ved at betragte dens styrke, varighed, nærhed, sikkerhed osv., kort sagt man har troet at kunne anlægge en slags matematisk størrelsesmetode på disse forhold. Desuden har man snart hævdet,

at hvad det kommer an på er ikke den eller dens lykke men udelukkende totalbeløbet af lykke i verden, hvor den så findes – snart har man gjort gældende, at ethvert enkelt individ har nøjagtig det samme krav på lykke som ethvert andet. Hvorledes forene disse principper, hvis de skal føres ud i deres konsekvenser? I første tilfælde kræves, at man hvad forholdet mellem ens egen lykke og andres angår skal være en strengt upartisk og uinteresseret tilskuer, der er rede til at ofre sig, hvis den anden skulle vinde mere end man selv tabte. I det andet anerkendes en vis personlighedens ret, som ikke under nogen omstændigheder må krænkes.

Man vil let se, at de Bentham'ske beregninger trods det matematiske tilsnit er ganske uvidenskabelige. Hvorledes sammenligne styrke og varighed på nøjagtig måde og få dem til at gå op i en objektiv generalnævner? Fuldstændig håbløst. Ydre lykkebetingelser lader sig måske måle og sammenligne, men de forskellige personlighedens vurdering af disse lykkebetingelser lader sig aldrig forudse eller beregne. Her er en uoverstigelig hindring for almene regler. Derfor bliver velfærdsteorien praktisk uanvendelig. Thi den opgave, den sætter sig, at befordre sine medmenneskers velfærd lader sig end ikke anvises.

Hvad er nemlig velfærd? Efter Høffding er det alt hvad der fører til tilfredsstillelsen af den menneskelige naturs trang efter dens hele omfang. Men hvad A's naturtrang efter hele dens omfang går ud på er noget, der evindeligt vil forblive en ubekendt størrelse for B, der følgelig er afskåret fra at finde de handlinger, der går ud på at tilfredsstille den. Ja selvom A ytrer en trang, hvad garanterer da B, at den er udtryk for det dybeste i hans natur, om det tjener til hans sande vel at få den tilfredsstillet; måske det end ikke står klart for ham selv. (»Med velfærd mener jeg »den sande lykke« eller »den sande nytte« forklarer Høffding). Velfærdsprincippet stiller overnaturlige fordringer i retning af at forfølge årsagsrækker, det kræver, at de enkelte øjeblikkes lyst og smærte skal vurderes i forhold til individets livshelhed og de enkelte individers lyst og smærte i forhold til

slægtens livshelhed; vurderingen beror på, hvorledes handlingen griber ind i bevidste væsners liv og følelse. Dette er en endnu umuligere opgave, end om man ville kræve, at den, der kaster en sten i vandet, forud skal beregne samtlige fysiske virkninger, der som følge af kastet overføres til ethvert molekyle af vandet, fordi det menneskelige sjæleliv er et langt mere indviklet medium end vandet og mere utilgængeligt for efterforskning.

Ligesom man ved stenkastet må indskrænke sig til at følge enkelte specielle årsagsrækker, således må man overfor menneskelig indgriben overhovedet lade sig nøje med at påpege nogle få overskuelige årsagsforhold, og man kan ikke foreskrive end mindre kræve andre handlinger end dem, hvis konstante virkninger man er i stand til at eftervise og ikke begrunde almindelige regler derom ud fra andre synspunkter end disse eftervisninger. Høffding har følelsen af sit systems svaghed i så henseende, han siger nemlig: »og den etiske kalkule vil aldrig føre til fuld sikkerhed«, men den udvej, han griber til for at bøde på denne usikkerhed, er fortvivlet: »velfærdsprincippet må udtrykkelig føre til betænkelighed ved at lade reflektion og overvejelse af grunde for og imod spille for stor en rolle, da derved den energiske og resolute handlen, der faktisk viser sig at være af så stor betydning, udelukkes«. Altså, da reflektionen over handlingens årsagsforhold ikke fører til sikker afgørelse, skal man resolut kaste overvejsen overbord og dristig lade instinktet råde. Men instinktmæssige overbevisninger om handlinger, hvis rækkevidde ikke lader sig videnskabeligt kontrollere, er ikke blot en meget uvidenskabelig men en for andre såre farlig ting. At princippet at udøve velfærd mod andre ud fra overbevisninger er en betænkelig samfundsfare, er ikke blot en ren og skær påstand men noget, historien kan dokumentere på sine mest blodige blade. Høffding nævner selv tre eksempler (Jesus, Servet, Kotzebue); de kan forøges idet uendelige. Som bekendt fandtes på revolutionstiden netop et velfærdsudvalg, der godt kunne have udledet sit navn og sin praksis fra velfærdsprincip-

pet, og på en måde virkelig har gjort det, thi det nedstammer direkte fra Rousseau, der offentligt har vedkendt sig den velfærds side at gøre folk frie ved tvang.

Handlinger, der ikke har andet at støtte sig til end overbevisninger om universel velfærd, vil i reglen være ensbetydende med vilkårligt tyranni og terrorisme.

I vore dages liv spiller den barbariske terror kun en ringe rolle (ialfald udenfor Rusland). Den er afløst af det velmenende formynderskab, som vel må bruge andre midler, men som beherskes af ganske den samme »vi alene vide«-ånd. I den udenrigske politik fører »omsorgen for« lavere stillede nationer de store stater til af pure velvilje at påtvinge dem sin egen høje kultur, hvilket ganske utvungent lader sig begrunde ud fra den »moral«, filosoferne har prædikeret for de to sidste slægtled. Jeg bruger udtrykkelig ordet prædikeret, thi om videnskabelig begrundelse har der ikke været tale. I den indenrigske politik er den enkelte borger af velmenende medborgere, såkaldte politikere, indesluttet i en solid (ganske vist polstret) skruestik. Velgerninger, han ikke selv forstår at påskønne, f.eks. personlig militærtjeneste, påtvinges ham af dem, der ved bedre besked med hans velfærd end han selv; og for at opretholde en mængde formål, han dels ikke er interesseret i, dels er principiel modstander af (f.eks. af kulturel art) ydes pengene ikke, som man skulle vente det, af selve disse velgørere, men af ham selv, idet man simpelthen fraråder ham dem under etiketten: personlige skatter.

En væsentlig ulempe ved velfærdsprincippet har vi ovenfor gjort opmærksom på, nemlig at det ikke er muligt at finde fælles træk som kendetegn på sådanne handlinger, der ufejlbart leder til så mange menneskers velfærd som mulig. Men dette er just den hovedfordring, man vil stille til en videnskabelig moralist, at den skal give en norm, en regel, anvendelig for alle, og af en sådan form, at handlinger, som er i overensstemmelse med den, i ethvert fald og i kraft af en ubrudt årsagssammenhæng leder til det resultat, man ønsker. Denne fordring har velfærdsmoralen aldrig opfyldt. Den nøjes med at give anvisning

på et formål af en sådan art, at det må overlades til hver enkelt at opfatte det som han bedst kan og finde vejen dertil så godt det lader sig gøre – i stedet for at pege på en handleregel, som altid fører til målet.

Den, som råder en anden til at bade flittigt og bevæge sig meget i frisk luft, har derved angivet en handleregel angående formålet: helbred. Den, som opfordrer til at øve retfærdighed og opfylde sine skyldigheder, har angivet en handleregel angående formålet: socialt tillidsforhold. Men hvilket handleprincip er det, der medfører »så manges velfærd som mulig?«

Foruden alt hvad der taler mod anvendelsen af velfærdsprincippet i det daglige privatliv, findes der endnu mere afgørende grunde imod dets anvendelse i statslivet. Her er det ikke nok at minde om, at lovgivningen handler fuldstændig i blinde, så snart den søger at anlægge en målestok, grundet på »nytte« eller »humanitet«. Det væsentlige synspunkt her er, at velgørelse og menneskekærlighed mand og mand imellem, selvom den ikke kan kræves som pligt, ikke blot er tilladelig men i højeste grad anerkendelsesværdig, thi med sit eget har man lov at gøre hvad man vil, når blot ikke andre derigennem forurettes. Men de styrende er ikke selvejere af statens ejendom, de er blot forvaltere af en formue, som vi alle har lige ret til; de kan derfor ikke bortgive noget deraf, som de anser for nyttigt, uden at vise sig som utro forvaltere af det dem betroede gods. De kan ikke være velgørende mod nogle uden at øve uret mod andre.

Vi skal til slut berøre et argument, velfærds-moralens tilhængere i reglen har i reserve overfor andre systemer, nemlig at de alle er afledede af velfærdsprincippet eller har dette til forudsætning. Mod retsprincippet har man gjort gældende, at det i grunden er overflødig, da også retsmoralen til syvende og sidst sætter menneskelig lykke eller velfærd som sit endelige formål.

Hvis dette var korrekt besked, ville det være en alvorlig indvending imod retsmoralen, og vi vil derfor nærmere undersøge denne indvending og søge at fastslå forholdet mellem de to systemer.

Vi går ud fra den kendsgerning, at der hos ethvert individ findes en hel række forskellige interesser og livsvilkår, som det er hans opgave at tage hensyn til, hvis han vil finde det man kalder »lykken«. Af disse er adskillige almenmenneskelige og væsentlig ensartede hos de forskellige mennesker, f.eks. økonomisk fremgang, sundhed, glæde ved mad og drikke, erotiske oplevelser, familiefølelse, glæde ved menneskers tillid, tryk besiddelse af en vis eksistens eller produktionsbasis osv. Adskillige af disse interesser, hvoraf nogle er specifikke ??? ikke kan gå op i hverandre, lader sig fremme ad parallelle veje hos de forskellige mennesker, fordi deres fysiologiske grundlag og øvrige vilkår er ensartet byggede: der kan altså opstilles ensartede handleregler, som ufejlbarlig vil lede i den tilsigtede retning.

Drejer det sig derimod om et menneskes velfærd, »det højeste gode«, eller hvilke andre navne man vil bruge om et menneskes totallykke eller højeste mål, da må man tænke på, ikke hvorledes mennesket skal handle for at opnå de formål, de sætter sig eller de interesser, de nærer, men hvilke formål eller interesser de skal antage sig for at opnå det størst mulige livsudbytte, eller hvorledes forholdet mellem de forskellige formål skal være. Men hvorledes mønstret i formålenes væv kommer til at se ud, hvilke farver der skal trækkes stærkest frem, afhænger af en personlig ligning; her kommer den individuelle indsats ind som en faktor, der udefra er ganske uberegnelig. Derfor er det ene menneske afskåret fra at vurdere det andet menneskes veje til »lykken«. Man kan nok fastslå nogle enkelte almenlykkebetingelser, men selve lykken er den blå fugl, som enhver vil jage på sin måde. Det er individet der har trådene i sin hånd, oftest vil tegningen komme som en overraskelse for andre, undertiden tilmed for ham selv. Lykken er genspejling af personlighedsudfoldelse.

Nu er det indlysende, at hvis etiske regler skal være objektive og almengyldige, må de indskrænke sig til at tage sigte på et eller andet af de enkelte formål, interesser eller livsvilkår (f.eks.

opretholdelsen af det sociale tillidsforhold). Også sprogbrugen viser os det moralske som en særegen art værdi; man bruger vittterlig ikke moralsk som ensbetydende med god eller værdifuld i al almindelighed.

De tilgrundliggende kendsgerninger, hvortil enhver sikker dom om nytte må søge tilbage, er nu disse, at imellem de i et samfund virkende individer må der nødvendigvis drages visse grænser, som det er samfundets opgave at opretholde. Hvis enhver, der har frihed til at udfolde sine evner indtil en vis grænse, der bestemmes ved andres lige så store frihed, af sine medborgere opnår så meget for sine ydelser som de finder dem værd, og han lever i sikkerhed for sin person og ejendom, da er en nødvendig lykkebetingelse opfyldt. Det kan betragtes som erfaringsmæssigt bevist, at anerkendelsen af visse individuelle rettigheder, en vis retmæssig ejendomssfære for ethvert individ, et vist retmæssigt vederlag for gensidig ydelse virkelig sikrer et formål, der synes alle og enhver nyttigt. Men målestokken for lovgiveren er ikke nytten men retten, der er ikke ført bevis for andet, end at en bestemt art handlinger (de retfærdige) altid vil medføre en bestemt art ønskelige formål.

Til velfærdsprincippet stiller retsmoralens regler sig da således: de kan ikke stride imod det, der kaldes velfærd, da de sigter på almenmenneskelige interesser, der netop hører til betingelserne for menneskelig velfærd; på dette begrænsede grundlag kan de tale med ubetinget sikkerhed og myndighed og i form af almene objektive normer, da de bygger på vished om, hvorledes disse interesser skal plejes. Hvorledes de enkelte formål skal realiseres, derom kan der altså opstilles objektive regler, og det er dette retsmoralen gør – men hvilke formål et menneske skal sætte sig og forfølge for at opnå den tilstand, man kalder lykke – det er og må være en indre personlig opgave. Da der ingen almen farbar vej kan udstikkes til menneskets totallykke eller velfærd, indlader retsmoralen sig ikke på denne opgave. Den værdi, vi tillægger vore enkelte formål, er bestemt ved vor personligheds eller vore kulturidealers natur. Derfor vil

en lære om formålenes indbyrdes værdi nødvendigvis blive subjektiv livsfilosofi og aldrig objektiv normlære.

Det fremgår af ovenstående, at man heller ikke kan betragte velfærden som vejledende princip for at nå lykkevilkårene, thi disse er som påvist specielle og kræver hver sin vej. Gode maver er en almenmenneskelig betingelse for velfærd; men hvad der skal gøres for at opnå gode maver kræver speciel viden og ikke blot en menneskekærlig hensigt. På samme måde er et stabilt og fredeligt gensidigt tillidsforhold en almen lykkebetingelse, men hvorledes det opnås, kan kun speciel erfaring belære os om. Kun den kan vise, at den fordel at være indvævet i det sociale tillidsforhold ikke opnås, uden at individerne gensidig respekterer hverandre og tilstår hverandre det mindstemål af personlig frihed og en sådan virksomhedsbasis, som anvises af retsprincippet.

Vi må altså fastholde, at det moralske er en særegen art værdi (det æstetiske f.eks. en anden art). Skal det stilles i forhold til begrebet lykke, kan man sige, at det moralske tilsigter en almen lykkebetingelse af social art, hvorfor det lader sig fremstille som en objektiv normlære eller teknik, om man vil.

Men som følge deraf kan der opstå indre konflikter mellem dette hensyn og andre. Thi naturligvis kan der ikke udfra selve det moralske retsprincip udledes nogen regel om, hvorvidt man skal sætte dette over andre principper eller hensyn eller hvorvidt alle andre værdier altid skal vige for denne specielle værdi. Den tekniske regel om hvorledes man skal nå et formål, kan selvfølgelig ikke opkaste sig til dommer over formålene. Retsmoralen kan kun fastslå, hvad der er ret og uret, og dens forsvarere kun gøre opmærksom på dette formåls specielle betydning. Som Axel Dam siger (i »Livets værdiproblemer«), hvor han klart har gjort rede for dette forhold: vil man noget andet end retten, har retslæren intet andet at sige end at så handler man uret. Retten ville jo ikke kunne bevise, at det er sundere eller fordelagtigere at blive rettens fane tro. »Og det ville kun svække retslærens logiske nøjagtighed, om den indlod sig på at lade

sine buds gyldighed dvs. retmæssighed afhænge af, om en sådan overensstemmelse mellem rettens krav og andre heterogene (anderledes artede) krav lod sig påvise.« »Man kan finde det nyttigt, nødvendigt, tilgiveligt osv. at begå en lempelig uret, men man kan ikke ved et med retten inkommensurabelt gode gøre uretten »berettiget«. Thi da ville de andre hensyn have slugt den som overordnede.«

Har der, spørger Dam, i et kollisionstilfælde (hvis jeg f.eks. begår en retslig uregelmæssighed i et meget vigtigt øjemed) ikke fundet en afvejning sted mellem to usammenlignelige størrelser? Jo, men derfor er ikke noget enkelt formål principielt gjort til nr. 1 eller 2; der er ikke tale om, at »retsprincippet« er blevet indordnet under noget nytteprincip eller andet princip. Jeg har i dette tilfælde (hvor der f.eks. var handlingstvang mellem opfyldelse af et løfte og en human handling, der ville hindre mig i det) foretaget en vejning af to usammenlignelige formål, og denne vejning er foretaget på den eneste dertil justerede værdivægt, mig selv, således som jeg opfatter min ideale personlighed; jeg har ladet de enkelte handlinger og deres konsekvenser indstævne for højesteret, de af mig selv godkendte værditavler. En sådan overvejelse må, når den skal være pålidelig, føres helt ned til de grundværdier, der sættes på spil. Resultatet er: retten måtte vige; det sociale tillidsforhold udsættes for en lille, eller større overlast men dog kan ingen påstå, at jeg har gjort dette formål betydningsløst, eller at retten, som middel til at fremme det den sigter på at fremme, har lidt noget skår. Retsprincippets rigtighed (i forhold til sit formål) er uantastet.

Et retskaffent menneske opgiver dog kun den retmæssige handlemåde, når han er stedt i valgtvang mellem det formål, denne vil sikre og en endnu større værdi, der ellers måtte prisgives. Og selvom en uretmæssig handling eller undladelse måtte vælges, kan han i andres øjne godtgøre sig som retskaffen trods alt, hvis han kan bringe dem til at forstå værdien af det, han valgte at redde.

I samme grad denne værdi er almennyttig, i samme grad kan han trække veksler på tilliden. Men jo letsindigere han synes at lade retshensynet i stikken, des mindre vil han gælde i det indbyrdes tillidsforhold. Det er givet, at den retskafne vil erkende sin skyld selv i de tilfælde, hvor han er overbevist om, at han måtte tilsidesætte retten, og at han vil gøre alt for at sone, hvor der kan sones.

Man må, som Dam i det nævnte skrift siger, acceptere værdiernes verden som en pluralistisk verden, dvs. en verden, hvor de forskellige interesser og formål ikke kan betragtes som matematiske størrelser, der går op i hverandre. Individet, der her i verden er stedt således, at han skal vælge og handle og undertiden geråder i kollisioner, hvor den ene værdi må fremmes på den andens bekostning, er afskåret fra at finde en ydre generalnævner. Enheden, dvs. den målestok, hvorefter han idet enkelte givne tilfælde placerer værdierne, finder han kun i sit eget indre, i sin personligheds væsenskrav.

7. TEORIER OM STATSMAGTEN OG DENS RET- TE GRÆNSER

Da retsmoralen alene går ud på at fastslå hvad der er retmæssig ejendom, må en statsmagt, som vil handle i overensstemmelse med dette grundprincip, have til eneste opgave at sikre og opretholde en retfærdig ejendomsfordeling. Den må først og fremmest værne om det personlige felt, hvor individet har ret til at herske uindskrænket, værne selvbestemmelsesretten, ytrings og handlefriheden og optrække de grænser, indenfor hvilke denne kan udfolde sig uden at komme i konflikt med andre borgeres lige så store handlefrihed. Den må overhovedet våge over borgernes rettigheder og skyldigheder mand og mand imellem, og med hensyn til de nødvendige fællesanliggender optræde imod enhver forfordeling.

Dette er retsstatens opgave, og ingen anden. For sig selv har den ingen særlige anliggender. Retsstaten er ingen opdragende, kulturfremmende eller filantropisk institution. Den kan overhovedet ikke opfattes som en magt, der regerer over borgerne; den har ingen interesser at påtvinge dem, den ønsker kun at handle i alles interesse, i sådanne interessers tjeneste, som bevislig er alles. De borgere, der har fattet retsstatens ide, ønsker overhovedet ikke at regeres. De ønsker ingen med magt udrustet autoritet til at lede sig eller til at give positive ordrer eller anvisninger angående deres personlige liv; de vil hverken hjælpes eller hindres i deres retmæssige foretagender eller i deres kunstneriske eller religiøse udvikling. At bestemme over andres personlige udvikling under påskud af, at man vil deres vel, er den værste, fordi det er den lumskeste form for undertrykkelse. De har kun brug for en autoritet, der holder øje med deres mellemværender og siger, hvad der ikke bør finde sted. Derfor kan man også kalde retsstaten for en minimumsstat¹. Dette må dog

¹ So wenig als möglich Staat« som en af Nietzches aforismer har til overskrift. På engelsk kan man finde det udtryk således: Please govern me as little as possible!

ikke forstås, som om ideen om retsstaten skulle betyde et tilbagefald til den gamle liberalisme, hvis statsideal var grundsætningen *laissez faire, laissez passer* (lad blot sagerne gå deres gang); retsstaten vil netop ikke lade alt gå sin skæve gang. Tværtimod, hvor den griber ind, søger den at gribe radikalt ind mod al social forfordeling ved at gå til ondets rod, den uretmæssige fordeling af rigdomskilderne. Men den bygger ganske vist på den overbevisning, at hvis blot staten energisk hævder og gennemfører det etiske ejendomsprincip og sikrer hver eneste borger et ukrænkeligt arbejdsfelt, vil det private initiativ frembringe langt større økonomisk velstand og bedre og lykkeligere individer end en regulering fra oven ville kunne bevirke.

Der findes en lang række principmæssige vurderinger af politiske bygningsformer lige fra oldtiden til vore dage. At dvæle ved dem alle eller blot nævne dem alle, ville være uoverkommeligt her; vi vil nøjes med, som baggrund for de kommende undersøgelser, at omtale nogle enkelte mere fremragende (fra den nyere tid), der særlig kredser om hovedproblemet: statsmagtens rette område.

I sin bekendte bog »Staten og dens grænser« har Laboulaye givet en interessant fremstilling af opfattelsen af statens rolle hos forskellige racer. For Romerne var staten alt, borgeren intet, for Germanerne var lige det modsatte tilfældet. Og det er mærkeligt at se, hvorledes disse opfattelser holder sig til den dag i dag hos disse folks efterkommere. Overalt, hvor den romerske ånd trænger ind, hersker den første opfattelse; hvor den germanske ånd råder, den modsatte. Reformationen var ved sit oprør mod kirkevældet så øjensynlig en genopvågnen af den germanske ånd, at den kun erobrede folk af tysk eller gotisk race. I England var aldrig de romerske ideer og love trængt ind; friheden kunne være formørket, men blev aldrig ødelagt; følgelig blev her aldrig den opfattelse rådende, at staten skulle være alt. I England står man vedvarende på Locke's standpunkt, at »staten er grundet for et bestemt formåls skyld, nemlig bevaringen af ejendommen, dvs. hvad der er enhver særlige ejen-

dom: livet, friheden, goderne. Disse ting er os ikke tilståede af en eller anden autoritet, de tilhører os i vor egenskab af mennesker«.

Disse ideer har påvirket Voltaire og Montesquieu. Voltaire arbejdede stærkt for kriminelle reformer; men dette betød et vigtigt indgreb i fyrstens absolutte magt, et forsøg på at holde den civile autoritet indenfor visse grænser, den ikke turde overskride; en bestræbelse af samme tendens som den møjsommeligt tilkæmpede religiøse samvittighedsfrihed. Filosofisk har fysiokraterne kæmpet for de samme ideer. De vil agerdyrknin- gens og handelens frihed.

Af en helt anden ånd er Rousseau, faderen til al moderne overtro på det demokratiske samfunds ubegrænsede ret; der gives en rent borgerlig trosbekendelse, hvis artikler det tilkommer suverænen at bestemme, just ikke som dogme og religion, men som sociale følelser, uden hvilke det er umuligt at være en god borger og tro undersåt. Uden at kunne tvinge nogen til at tro på dem kan suverænen forvise fra staten enhver, som ikke tror på dem; han kan forvise ham, ikke som ugudelig, men som usocial, som uskikket til oprigtig at elske lovene og retfærdigheden og til at opofre sit liv for sin pligt, hvis det skulle blive nødvendigt. Hvis nogen »efter offentligt at have anerkendt de samme dogmer, opfører sig, som om han ikke troede på dem, bør han straffes med døden; han har begået den største af alle forbrydelser: han har løjet overfor lovene«. Disse ord burde aldrig gå i glemmebogen, thi Rousseau blev jo ikke blot læremester for Robespierre og Saint Just, men også det store direkte forbillede for alle sande demokrater idet 19de århundrede og et godt stykke ind i det tyvende, og hans tankegang lever endnu kraftigt og har egentlig kun mødt svage og spredte protester. Endnu har vi langt fra løsrevet os fra det begreb om frihed, der gør den til et med det folkelige flertals almagt. I L'assemblée constituante blev det desværre Rousseau's ånd, der blev den herskende, en ånd, der indpodede folkestyret gift i samme øjeblik, det kom til magten, og kvalte respekten for individets rettigheder.

Med føje udbryder Laboulaye: »Hvis der er noget, de moderne folk mangler nu, da de har erobret den civile lighed, så er det ikke magten, men friheden. Hvoraf lider man på fastlandet, hvorover beklager man sig, hvis det ikke er over de hindringer, som generer industrien, handelen, tanken, samvittigheden? Hvad man anklager er ikke regeringsformen, det er despotismen, enten den kommer fra en mand eller fra en majoritet, det er centralisationen, det er de forebyggende love; i to ord, det er alt, hvad der generer individets frie og fuldstændige udvikling.«

Skønt der altså ved begyndelsen af den store revolution i Frankrig fandtes oplyste folk, som følte nødvendigheden af at reducere statens despoti, voksede der ulykkeligvis ved siden af denne liberale skole et parti op, som sammenblandede »folkets« magt med friheden, og som var parat til at ofre alle rettigheder til folkesuveræniteten. Og det var dette, som fik overtaget, og som har vidst at beholde det. De advarende røster, der har lydt, har hidtil været røster i ørkenen.

Det er ganske betegnende, at W. v. Humboldts lille bog om »Ideeer til et forsøg på at bestemme grænserne for statens virksomhed«, som blev skrevet i 1792, først tryktes 60 år efter, 16 år efter forfatterens død, og at den da vakte opsigt som en nyhed. Endnu den dag i dag vil den virke som en forfriskende nyhed på alle dem, der lever i døgnets forslidte tankegang; thi vi er ikke kommet længere siden da i respekten for individets selvbestemmelsesret.

Om denne mærkelige bog skal her kun i korthed berøres, at dens hovedformål er at bekæmpe det nyttige som statens rette formål; thi det nyttige tillader ingen sikker bedømmelse, det kræver sandsynlighedsberegninger, som let kan fejle. Imod dette stiller forfatteren det nødvendige. Staten skal ikke befordre borgernes positive velfærd, den må ikke gå et skridt videre end til hvad der er nødvendigt til sikring mod indre og ydre fjender. Kun det samfunds nødvendige giver ikke plads for subjektive fortolkninger. Dette udtryk, det samfunds nødvendige er såre heldigt valgt, og dog trænger det til nærmere bestemmelse. Når

v. Rumboldt f.eks. regner det for en samfundsnødvendig opgave at sikre borgernes ejendom, savner man en etisk forklaring, af, hvad ejendom er, thi det er et spørgsmål, om det er en nødvendighed for staten just at beskytte den ejendomsfordeling, vi nu har, eller om det ikke snarere er nødvendigt at finde et andet grundlag. Med andre ord, for at udelukke enhver subjektiv tvivl om hvad der er nødvendigt, må man indskyde begrebet det retfærdige.

Stuart Mill der viser sig at være inspireret af Humboldts tanker, har i sin bog »Om friheden« ofret et helt kapitel på spørgsmålet: »Om grænserne for samfundets myndighed over den enkelte«. Han besvarer det således: »Den del af livet, der hovedsagelig interesserer den enkelte, tilkommer personligheden; den del, der særlig interesserer samfundet, tilkommer samfundet«. Uheldigt er det, at han ikke principmæssig afgør, hvad der må regnes for overvejende personlige sager og hvad ikke. Det kan ikke gå an at overlade skønnet herom til den eller de, der i øjeblikket har magten; det, det kommer an på, er at angive et sikkert kendemærke på hvad det enkelte individ ejer med rette, men dette finder man intetsteds hos ham.

Derimod finder man følgende skelnemærke: »såsnart et menneskes handlemåde berører andres interesser på en skadelig måde, har samfundet myndighed herover, og spørgsmålet opstår da, om det almindelige vel vil eller ikke vil fremmes ved statens indblanding.« Denne formel kan i al fald ikke godkendes uden nærmere forklaring, thi der gives jo en mængde tilfælde, hvor jeg ikke blot har juridisk, men også moralsk ret til at handle, selvom jeg derved skader andres interesser, f.eks. gennem loyal konkurrence. Og hensynet her er aldeles ikke det almindelige vel, thi det er ikke til at afgøre, om det almindelige vel var bedst tjent med, om han eller jeg bukkede under i konkurrencen. Den eneste brugelige målestok er, om jeg går ham for nær eller ej, om jeg gør indgreb i hans retmæssige eje eller ej. Kun udfra et klart etisk ejendomsbegreb kan dette afgøres; der kan således ikke uden videre nægtes mig ret til at lokke na-

boens kunder til mig ved bedre eller billigere varer, thi kunderne er ikke hans ejendom; men jeg har ikke lov til at gøre det ved at tilsøle hans rygte, thi en mands gode navn og rygte er hans retmæssige ejendom. Stuart Mill har forøvrigt været den rette sammenhæng på sporet, idet han senere skelner mellem de tilføjelser af tab eller skade, der berettiges ved hensyn til vore egne rettigheder, og dem, hvor dette ikke er tilfældet; men hvad der mangler er netop bestemmelsen af, hvor disse rettigheder begynder og hvor de hører op. Og kun herudfra bliver det også muligt at afgøre, hvor grænserne ligger for det område, staten har at respektere som fuldkommen privat.

Stuart Mill påstår, at enhver, der modtager samfundets beskyttelse, skylder erstatning for denne fordel, og at samfundet derfor har ret til at forlange, at man ikke må krænke hinandens rettigheder, men at man skal bære sin andel af det arbejde og de ofre, der er nødvendige for at forsvare samfundet. Dette argument holder ikke stik, allerede af den grund, at vi aldeles ikke modtager samfundets beskyttelse, med mindre man da bruger udtrykket modtage i betydningen af at modtage prygl o. lign. Og det er af vigtighed at påvise dette, thi sætningen ville kunne misbruges til påskud for uendelige krav fra samfundets side til den enkelte.

Det er ganske korrekt, når Mill hævder, at staten ikke skal lære den enkelte »pligterne mod sig selv«. Hvorfor ikke? Fordi man selv er mest interesseret i sit eget vel, siger han. Tør man være sikker herpå? er ikke samfundet uhyre interesseret i, at folk f.eks. ikke ødelægger sig ved drik? Og man ser da også politikere i rigelig grad appellere til samfundsinteressen, når de virker for at indføre forebyggende tvangsforholdsregler på dette område. Når Mill dog viser sig at være en modstander heraf, må han åbenbart ty til andre ræsonnementer. Men der gives intet andet end at henvise til, at det til syvende og sidst er min egen sag, om jeg vil drikke mig ihjel. Brændevinen er min egen, forudsat at jeg har købt den for mine retmæssigt erhvervede penge; min krop ligeledes; med begge dele har jeg altså lov at

handle som jeg vil: i al fald såvidt det gælder at stå mine medborgere i almindelighed til regnskab (og det er det, der her er tale om), og jeg ikke har særlige forpligtelser overfor familie eller andre.

Den mest afgørende grund imod det offentliges indblanding i rent personlige sager er efter Mills mening, at det sandsynligvis vil ske på urigtig måde og på urette sted. I egentlig moralske sager (altså sager, der angår andre) kan den fornærmede eller den offentlige mening dømme sikkert, fordi de blot behøver at se sagerne fra deres eget standpunkt, men i personlige sager skal man se dem fra en andens standpunkt. At dette medfører næsten uoverstigelige vanskeligheder er utvivlsomt, men dette er dog ikke hovedsagen. Hovedsagen er den omstændighed, som Mill heller ikke er blind for, at en persons tilbøjeligheder ligeså meget er hans egen sag som hans meninger eller penge. Det er dette, der i alle diskussioner om statsmagts rette grænser altid bør holdes frem i første række: hvad er dit og hvad er mit? Spørgsmålet om statsmagts eventuelle klodsethed kommer dog først i anden række.

Herbert Spencer har i forskellige skrifter beskæftiget sig med det samme spørgsmål. Han havner i den formel, at statsmagten vel kan optræde negativt, men ikke positivt tvingende; dvs. den kan ikke tvinge nogen til det eller det bestemte arbejde; de enkelte borgere må her have fuld frihed, blot de ikke hindrer andre i at have den samme frihed. Den negative tvang, som staten kan udøve, består altså i at afholde statsborgerne fra overgreb på hinandens frihed.

Han tager således afstand fra enhver direkte indgriben fra statsmagts side i erhvervslivet. Man har mod dette standpunkt indvendt, at det kun ville være rigtigt, hvis det kunne vises, at en sådan direkte befattning med erhvervslivet snarere var ødelæggende end fremmende for det. Men dette er en ganske fejlagtig betragtningssåde; den etiske løsning afhænger i al fald ikke heraf. Spørgsmålet er: er statsmagten berettiget til denne indgriben eller ej? Men i dette plan har hverken Spencer

selv eller hans modstandere fastholdt spørgsmålet, og derfor er diskussionen blevet endeløs som alle diskussioner, der drejer sig om det »nyttige«.

Hvad delingslinien mellem den positive og den negative tvang angår, da ville den i og for sig være brugelig, ifald den blot udformedes klart og konsekvent. Ved den negative tvang forstår han en retsorden, der træder hindrende i vejen for overgreb. Når man hertil har sagt, at dette kun kan ske ved positiv tvang på de individer, der ikke vil bøje sig, driver man ordspil med ordet positiv. En retsorden, hvis eneste forhold til erhvervslivet er at regulere, at afbøde overgreb, kan ikke med rette kaldes positivt indgribende. At afbøde en uret er intet positivt skridt, det er at føje et plus til et minus, hvilket giver 0. At hjælpe til at flytte en uretmæssig fordel over til den rigtige side, er ikke at skabe positiv fordel for den, hvem det kommer til gode. Hvis staten selv driver skibsbyggeri, er det positiv indblanding, unfair konkurrence med privatfolk, overgreb overfor dem; hvis den derimod lægger skibsbyggeriet visse hindringer i vejen for at bygge uforsvarligt, usolidt, er det nok indblanding, men ikke positiv indblanding til fordel for nogen bestemt; en regulering af modstående interesser er jo netop bygget på, at den regulerende magt ikke selv er interesseret. Forsåvidt er sagen klar nok.

Vanskeligheden viser sig først, når det skal fastslås hvad overgreb vil sige. Spencer har engang i sit ungdomsskrift »Social statics« gjort tilløb til en udredning deraf. Han siger der: »Enhver har frihed til at gøre alt hvad han vil, forudsat at han ikke gør indgreb i den samme frihed hos nogen anden.« Og han er på det rene med, at økonomisk frihed er basis for al anden frihed, ja at denne overhovedet kun eksisterer i form af fuld og ubeskåret ejendomsret. Fuld frihed kan efter hans mening kun bestå, hvor man f.eks. anerkender alles lige ret til brug af jorden.

Hvis Spencer klart og utvetydigt havde kædet denne opfattelse af, hvad overgreb er, nemlig uretmæssig frihedsberøvelse

eller krænkelse af den etiske ejendomsret, til sin bestemmelse af statsmagts rette grænser, ville han have løst spørgsmålet. Thi da ville der ikke kunne være mindste tvivl tilbage om, hvad man måtte forstå ved negativ tvang. Den negative tvang, som det er statsmagts opgave at gennemføre, måtte da bestemmes som gående ud på at beskytte mod overgreb på ejendomsretten. Lige så klart et begreb ville den positive tvang være: statsmagten skulle ikke vove sig ud på de områder, der måtte betragtes som de private borgeres ejendom.

I sine senere skrifter kommer Spencer overhovedet længere og længere bort fra tankegangen i »Social statics«. Fra de rent etiske betragtninger af ejendomsretten i dette skrift glider han over i opportunistiske overvejelser angående måden at afløse de nuværende uretfærdige ejendomsforhold på. De krav, han oprindeligt, så skarpt og klart som nogen, fremsatte om forrettighedernes afskaffelse, drukner han nu i betænkeligheder og skepsis, ja han ender med relativ anerkendelse af forrettighederne. Dermed taber han nødvendigvis den skarpe delingslinie mellem statens og den enkeltes etiske ret ud af sigte.

Eötvös viser (i sin bog »De l'influence des idées regnantes au dix-neuvième siècle sur l'état«), at problemet i nutiden ikke består i fuldstændig at knække den centrale magt; de store riger er en nødvendighed, man vender ikke mere tilbage til middelalderens små centra. Problemet er at begrænse den. Statens formål er beskyttelsen af alle borgeres moralske og materielle interesser; opretholdelsen af staten er altså den første garanti for friheden; for at forsvare den nationale uafhængighed og for at beskytte enhvers ret behøver staten betydelig magt. Hvor er da statens begrænsning? Der hvor dens retmæssige aktivitet holder op; problemet er et og samme. Staten er hverken samfundet eller individet; følgelig gives der et socialt og et individuelt liv, som ikke vedkommer staten. Men overalt, hvor staten bør virke, må den nødvendigvis have det sidste ord; dens magt bør være centraliseret. Rousseau har ret, sålangt uafhængigheden og den offentlige fred rækker; her har man ret til at sige, at sta-

ten er summen af borgerne, men så snart det drejer sig om individuelle sager, er det øjensynligt, at selv i et land med almindelig stemmeret, hvor statens vilje er en majoritets ønske, vil disse interesser let være prisgivne.

Hvor kan man finde garantier mod statsmagts tyranni? I den konstitutionelle regering? Nej, også majoriteter kan vise sig uretfærdige og brutale. Eötvös angriber ikke de konstitutionelle forfatninger, han forlanger blot ikke af dem hvad de ikke kan give. Fri presse og fri domstole er ikke garantier nok til at beskytte individet. Når politiske eller religiøse lidenskaber farer hen over et land, hvem hindrer da kamrene i at vedtage forfølgelse? I det 17. århundrede er de engelske love, som rammer katolikkerne ligeså hårde og uretfærdige som de franske love, der knuser protestanterne. Der gives kun et middel: at begrænse staten, dvs. bestemme den sfære, hvor den må udøve absolut autoritet, og hvorudaf den ikke må gå.

Endnu skal blot anføres, at Taine i sit værk om revolutionen² udtaler: »Der findes ikke længere nogen grund til at overdrage staten al magt og myndighed. Individet har ikke længere nogen grund til at sælge sig helt og holdent, han kan uden ulempe forbeholde sig en del af sig selv. Og hvis du i dag vil have ham til at undertegne en »social kontrakt« vær vis på, at han vil reservere sig sin part.« Han protesterer imod at give nogle rigsdagsmænd, »syvhundrede fremmede mennesker« fuldmagt, det vil sige ubegrænset magt ikke blot over sin ejendom og sin krop, men også over sit indre liv, en myndighed, der er langt videre rækkende end den, man ellers fordeler mellem ti personer, til hvem man har tillid. Statens myndighed bør begrænses til at våge over vor sikkerhed ude og inde, og vi lover at forsyne den med midler dertil. Men dette skylder vi kun at gøre, hvis staten holder sig til denne aftale; går den ud derover, vil den påtage sig et fysisk eller moralsk hverv, som jeg ikke har bedt den om, vil den være filantropisk eller pædago-

² H. Taine: La révolution, Tome III. Paris 1885.

gisk, må jeg protestere. Staten er en regulerende og kontrollerende magt, der væsentlig har at tildele enhver hvad der tilkommer ham. »Lad os derfor vogte os for at forøge statens magt og lad os ikke finde os i, at den bliver andet end en påpasselig pladshund.«

Såvidt nåede man i det 19. århundrede, og det var endda kun få og spredte stemmer, »utidsmæssige« ånder, der forkyndte disse lærdomme. Virkeligheden gik sin gang på tværs af disse ideer, henimod større og større indgriben fra statsmagtens side på det individuelle område; den enkelte blev indviklet i et stedse mere omfattende embedsmaskineri. Staten spillede i voksende grad forsorg og formynder på alle personlige områder og betænkte sig ikke på at tage midlerne dertil, hvor den bedst kunne, selvom den derved gjorde indgreb i borgernes personlige eje. Samtidig gjorde den intet for at hindre, at naturens goder beslaglagdes som monopoler, hvorved lønarbejdernes afhængighed blev større og større.

Intet under, at arbejderklassen blev dybt skuffet over denne udvikling, og at den så sig om efter udveje. Den var vidne til, at revolutionen havde udstyret et flertal med magt og myndighed til at kue mindretallene, noget der ved en mærkelig misforståelse benævnedes »friheden«, men nogen økonomisk frigørelse havde den ikke mærket noget til. Vildledte af førere, der ikke var i stand til at se tilbunds i de økonomiske forhold, og som af begejstring for løst begrundede materialistiske magt teorier havde tilsat troen på etiske ideers indflydelse, lyttede arbejderne til det dårlige råd at lægge endnu mere magt, ja al magt i flertallets hænder. Statsmagten skulle i fremtiden ikke blot være en regulerende, men en aktivt producerende og fordelende magt. Man så herved bort fra de egenskaber i den menneskelige natur, der vil bevirke, at produktionen i så fald ufravigelig vil synke ned til et minimum, så at lighed i kår vel nok kan opnås, men det bliver lighed i fattigdom, ikke i velstand. Endvidere så man bort fra, at under en så enorm koncentration af magt og ejendom i

nogle enkeltes hænder, vil al tale om garanti for den personlige frihed være en hån.

Ti hvor i al verden skulle slige garantier kunne fremstemples af et system, der har forskrevet sig til magtfilosofi og klassekamp? Socialdemokraterne vil ikke kunne svare herpå. Det synes som om de føler sig stående overfor et valg: enten ofre al individuel frihed eller banlyses til håbløs kasteagtig elendighed. Og de har åbenbart beredt sig på at give afkald på friheden. Men ved man da hvad frihed vil sige? Hvor her i verden har man nogensinde levet under frie forhold? Hvis personlig frihed skal være mere end en frase, må den være forbundet med økonomisk frihed, men til datum har man glemt, at de principper, som alene afgiver moralske garantier for individets selvbestemmelse og åndelige frihed, nemlig retsprincipperne, er nøjagtig de samme og de eneste, som sikrer ham økonomiske eksistensvilkår og grundlag for selvvirksomhed. Vil man kaste vrag på disse principper, inden man har prøvet dem? Først i en retsstat, hvor respekten for retmæssige principper umuliggjorde monopoler, og hvor det økonomiske liv kun kendte sådanne skranker, som hensynet til retmæssig ejendomsfordeling nødvendiggjorde, ville man kunne høste rene erfaringer om frihedens virkninger, bl.a. om det er den, der gør »kapitalen« til en så frygtet magt.

Men ulykken er, at socialdemokraterne hidtil ikke har vist nogen interesse for at uddybe retfærdigheden. De har ingen tilid til den. Deres drøftelser går især ud på at afgøre, ved hvilke midler den størst mulige magt skal overdrages staten; deres teoretikere indlader sig aldrig på en etisk drøftelse af berettigelsen for statsmagten til at gribe ind på alle mulige individuelle områder; lige så lidt som de gør forsøg på at vise, hvorledes magten retmæssig skal bruges, eller hvilke principper der i den socialistiske stat skal være ledende for den økonomiske fordeling,

Studiet af den socialdemokratiske bevægelse er derfor mærkværdig lidt oplysende for den, der anlægger en etisk betragtning på det offentlige liv. Det viser os en samfundsklasse,

som under den nuværende demokratiske statsmagts misgreb og mangel på vilje til at hævde en retmæssig ejendomsfordeling griber til den fortvivlede udvej at hobe endnu mere, ja næsten ubegrænset magt og myndighed over på den selvsamme statsmagt, idet den i stedet for at opstille ledende retsprincipper tager sin tilflugt til disciplin og orden og foretrækker udsigten til ensartede økonomiske kår og tryk forsorg for selvbestemmelseret og kamp på lige basis. Det viser os, at disse idealer tiltaler en stor mængde mennesker; vi finder en lang række undersøgelser angående muligheden og heldigheden af en sådan samfundsreform. Derimod går man ganske uden om spørgsmålet, hvorvidt den ville være etisk forsvarlig.

De socialdemokratiske talsmænd forsikrer os nok om, at de ikke nærer mindre interesse for friheden end andre, men på forsikringer alene kan politiske reformer ikke bygges; vi må have klar besked om hvilke garantier for friheden, der bydes i den socialistiske stat. Når den personlige frihed er så lidt betrygget under de nuværende forhold, som daglig erfaring viser, kan det kun være naive folk, som tror, at dette vil blive bedre under forhold, hvor statsmagten sidder inde med hele magten og herligheden. Jo flere magtmidler man kom til at råde over, des blidere, men derfor ikke mindre virksomme, tryk blev man i stand til at anvende imod mulig opdukkende opposition.

Medens socialdemokratiet altså slet ikke teoretisk anerkender nogensomhelst grænse for statsmagts omfang, sporer man tilløb dertil i den bevægelse, der her i landet og andetsteds har taget navn efter Henry George. Det centrale i denne bevægelse er kravet om jordrentens fuldstændige inddragelse til dækning af alle offentlige udgifter. Det bør ikke glemmes, at denne tanke oprindeligt stammer fra en skotsk forfatter Patrick Dove, som fremsatte den en menneskealder før Henry George i sin bog »Teorien om det menneskelige fremskridt«, der udkom 1850. Allerede deri hedder det: »Hvilket system kan sikre ethvert individ i de kommende slægtled hans andel af Englands naturgoder? På dette problem, påstår vi, er blot en eneste løs-

ning mulig nemlig at gøre jordrenten til nationens fælleseje, dvs. tage hele skattens beløb af jordrenten og derigennem overflødiggøre alle andre skatter.« Patrick Doves begrundelse af denne reform hviler overvejende på etiske betragtninger, medens Henry Georges ræsonnementer væsentlig er nationaløkonomiske. Den sidstnævnte forfatter udmærker sig desuden ved store stilistiske evner, og dette har givet ham et forspring i popularitet fremfor den noget tørre, mere akademiske forgænger.

Da grundskyldsreformen, som den også kaldes, væsentlig går ud på afskaffelse af alle direkte og indirekte skatter, i hvis sted en eneste afgift, grundskylden, skal træde, er det klart, at denne reform vil simplificere regeringsopgaverne i al fald på eet væsentligt punkt: tilvejebringelsen af midlerne til de offentlige opgaver. Denne side af sagen lader i klarhed intet tilbage at ønske. Her er draget rene og bestemte grænser for, hvad der retmæssig kan afkræves den enkelte, og hvad ikke, og på en sådan måde, at reformen vil forenkle embedsmaskineriet ganske betydeligt.

Kommer man derimod til spørgsmålet om den rette anvendelse af disse midler, glipper også Henry Georges lære og bliver enten tavs eller vaklende. I »Progress and Poverty« udtaler han, at samfundet, som han tænker sig det, ville nærme sig Herbert Spencers forjættede land: landet uden regering (dvs. regering som ledende og hæmmende magt). Men han tilføjer: »På samme tid og i samme grad ville det blive muligt for samfundet at virkeliggøre socialismens drøm. Al denne simplifikation og indskrænkning af regeringens nuværende funktioner ville gøre det muligt for den at optage visse andre funktioner, som nu stræber efter at anerkendes. Regeringen kunne lige så godt selv overtage telegramforsendelsen som postforsendelsen; den kunne lige så vel bygge og drive jernveje, som anlægge og vedligeholde landeveje ... der ville blive et stort og voksende indtægtsoverskud fra grundværdiskatten til materielle fremskridt, som ville tage fart med stærkt stigende hastighed og stadig tendere mod at forøge afgiften. Denne indkomst, der opstår af fæl-

lesejendommen, kunne anvendes til det almene vel, således som Spartas indkomster blev anvendte ... vi kunne oprette offentlige bade, museer, biblioteker, haver, høresale, musik og danselokaler, universiteter, tekniske skoler, skydebaner, legepladser, gymnastiksale etc. Varme, lys og drivkraft, såvelsom vand, kunne ledes gennem vore gader for offentlig regning; vore veje kunne kantes med frugttræer, opdagere og opfindere belønnes, videnskabelige undersøgelser støttes, og på tusinde måder kunne de offentlige indkomster anvendes til at udklække bestræbelser for det offentlige vel. Vi skulle nå socialisternes ideal, men ikke gennem regeringstvung. Regeringen ville skifte karakter og blive administrator af et stort kooperativt samfund. Den ville simpelthen blive den formidler, hvorigennem fællesjendommen administreredes i det almene vels tjeneste.«

Disse uddrag er tilstrækkelige til at vise, at George, hvad anvendelsen af folkets fælleseje angår, ikke står på retsmoralens grund. Sætningen, at fællesejendommen retmæssig kan benyttes i det almene vels tjeneste, er hentet fra nyttemoralen og må med den anvendelse, George giver den, absolut tydes i dennes ånd. Herefter skulle det være forsvarligt at anvende fællesejendommen til al slags nyttige og ønskelige formål, til alle de formål, der kunne tjene til at »realisere socialisternes idealer«. Hvem skal afgøre hvad der er »nyttigt«? Statsmagtens repræsentanter. Men disse har ingen etisk beføjelse til at anvende midler, som tilhører alle i fællesskab (hvad der ikke er det samme som »staten«), til formål, som de finder for godt at kalde nyttige. George foretager med andre ord ikke den nødvendige sondring mellem interesser, der kun berører nogle, måske de fleste, og interesser, der er fælles for alle. Kun til disse sidste er det berettiget at anvende fællesformuen.

At lade staten simpelthen indsamle en grundskyld ville ikke være nogen stor etisk bedrift thi hvem er staten? I den nuværende demokratiske stat vil det blot betyde, at disse midler stilles til vilkårlig rådighed for et hvilket som helst flertal, der sad inde med magten. Man vil let se, at hvis Georges tilhængere

opfatter reformen på denne begrænsede måde, vil det blot betyde en ny knæsættelse af det demokratiske system, af flertalsmagtens vilkårlighed overfor individet, opgivelse på halvvejen af retsprincippet som ledende grundsætning. For at retten i det offentlige livs økonomi skal ske fyldest, er det ikke nok at anvise hvor pengene skal tages fra. Staten har overhovedet ingen ret til at tage, ja end ikke til at tage grundskyld, hvis den ikke samtidig begrundet sin hensigt med at tage, gør en undskyldning, kunne man sige, for at den optræder som mellemmand. Og den eneste retmæssige hensigt, der findes, må angives således: værdien af visse særfordele må indsamles, fordi det er den eneste måde hvorpå den kan komme tilbage til sine rette ejermænd, som er os alle. Tilbageholdes må kun hvad der skal bruges til sådanne nødvendige fællesopgaver, hvis opretholdelse alle på forhånd kan antages lige interesserede i.

Det følger heraf, at den reform, der går ud på jordskyldens inddragelse, etisk set kun lader sig forsvare som led i en hel og fuld politik, der omspænder alle offentlige spørgsmål og indeholder en principiel begrænsning af statens opgaver. Som isole-ret reform står den uden retsmoralsk begrundelse, og det er forståeligt, at de af dens tilhængere, der væsentlig har betragtet den fra et økonomisk standpunkt, som kilde til forøget materielt velvære og en jævnere fordeling af livets goder, kan tænke sig den indpodet på de bestående politiske partiers programmer. Historisk set må »Georgeismen« i denne snævre betydning betragtes som en sidste udløber af de demokratiske systemer, et sidste forsøg på at afstive flertalsmagten ved at tildele den en betydningsfuld opgave. Betragter man derimod jordrentens inddragelse i etisk belysning, kan det ikke undgås, at man må se den som brudstykke af en tankegang, der fulgt ud i sine konsekvenser viser os en hel omvæltning af de nuværende politiske idealer; en helhedsopfattelse af statsmagtens væsen og opgaver, der peger mod individets frigørelse mod en ved retsprincippet hjælp afklaret individualisme. Vil man en retsmoralsk begrun-

delse, må man have mod til at følge denne tankegang i hele dens opgør med statsmagten.

8. STATSMAGTENS VÆSEN

Statens opståen har været genstand for mange undersøgelser og spekulationer. For at redde dens etiske karakter klyngede man sig en tid til den ide, at den var grundlagt ved gensidig overenskomst; men dette standpunkt er forlængst opgivet. Staten er en organisation, der som historisk produkt står i et temmelig løst forhold til samfundet. Statsmagten er opstået ved en udkrystallisation indenfor samfundet i det formål at beherske dette. Den er simpelthen et udtryk for de kloges og stærkes naturlige overmagt. De medlemmer af samfundet, som repræsenterer den organiserede magt, blev aldrig de herskende i kraft af nogen frivillig overdragelse fra de andres side. De tog sig selv denne magt. De svagere har mere eller mindre ufrivilligt underordnet sig de ældre, de fornemmere, de rigere, de dygtigere.

Det ville imidlertid være overilet med visse forfattere at opfatte statsmagten som et organ, der blot har haft egoistiske mål, og hvis hovedformål blot har været at udplyndre de svagere. Hvis den ikke tillige havde udført nyttige, ja nødvendige funktioner, ville den umuligt i længden have kunnet opretholde den fornødne autoritet. Vi ser derfor også, at den fra begyndelsen påtog sig det fælles forsvar i krigstider, og at den senere også beskyttede medborgerne mod visse indre overgreb. Men under alt dette glemte magtens indehavere aldrig at sikre sig selv det økonomiske herredømme, og man kan trygt påstå, at økonomisk forfordeling overfor de beherskede har været et fremtrædende og bestandigt karaktertræk hos statsmagten, hvilken ydre form denne end har haft i de vekslende tider.

Imidlertid har man oftest overset dette. Statsmagten har forstået at maskere det ved at henvise til de nyttige funktioner, den virkelig har udført; og da den tillige har sørget for et passende religiøst og moralsk forsvar, er det lykkedes den at indhulle sig i en sådan glorie af mystik, at selve statsbegrebet blev genstand for en slags religiøs kultus. Idet man har dækket over statens yderst prosaiske opståen, har man fremstillet den som en slags højere organisme med selvstændige mål, til bedste for hvilke

det enkelte individ havde at prisgive sine idealer og sin vurdering af livsfænomenerne.

Denne tilbedelse af staten som et almægtigt og moralsk væsen er ingenlunde noget, som i særlig grad er forbundet med absolutismen. Det er blot altfor åbenbart, at vor demokratiske tidsalder driver en statsforgudelse af mindst lige så udpræget art. Medens det før i verden var kongen og aristokratiet, hvem al ære og magt tilkom, og som i økonomisk henseende tog løvens part indenfor samfundet, er det i vore demokratiske tider de herskende klasser og partier, som både økonomisk og i alle andre henseender undertrykker de klasser, som er i minoritet. Og lige så hensynsløst prædiker de den gamle lære: »Staten, det er mig!« (nemlig flertallet).

Også i den moderne stat går de herskende klassers kamp ud på at tilvende sig det størst mulige rov af borgernes fælleseje. Den historiske stat viser os altid det samme ansigt; det har til alle tider været de herskendes kendemærke at forurette de produktive og arbejdende dele af samfundet til fordel for snylterne.

Vi ser altså, at solidariteten mellem individ og stat til alle tider har været af en så løs og vilkårlig beskaffenhed, at man har måttet anvende allehånde suggestive kneb for at dølge statsmagtens sande karakter for individerne. Spørger man, om der ikke lod sig tænke en statsmagt, som var udtryk for hele samfundets interesse i stedet for en herskende klikes, er man inde på problemet om en retsstats mulighed.

Vi omtalte, at den etiske ret er et element, som statsmagten aldrig helt har kunnet skyde tilside, men hvis hævde den i egen velforståede interesse i alt fald delvis måtte bekymre sig om. Dette er let at forstå, thi hvad blev der vel af magthaverne selv, hvis medborgerne fik frihed til at fortære hverandre i alles kamp mod alle? At magten opstiller retsregler, som også må indskrænke dens egen bevægelsesfrihed, er derfor aldeles ikke ubegribeligt. Selvbegrænsningen lønner sig mangfoldigt. Ved retten får magten lejlighed til at bevise sin nytte og til at vinde

sympati og autoritet. Retten er derfor til en vis grad et nyttigt politisk middel i magtens hånd.

Hvad moralens stilling til lovene angår, er den engang for alle givet med den form, hvorunder de træder ud i verden. Meget muligt, at der i et lovbud kan gemmes en regel af etisk indhold, f.eks. du skal ikke stjæle! Og hvis man blot fæster sig ved indholdet, vil man fra etisk synspunkt sige: det er jo blot en gammel bekendt sandhed, som etikken har opdaget for flere tusind år siden den anerkender vi på forhånd! Men sagen er, at statsmagten aldeles ikke interesserer sig for vor anerkendelse, thi den tilføjer: hvis du stjæler, kommer du i tugthuset. Staten tager ikke spor af hensyn til mine overvejelser, den kræver end ikke nogen anerkendelse fra min side, den kræver blot, at jeg underkaster mig. Dette er uden omsvøb kernen i den historiske statsmagts væsen.

Vi skylder lovene lydighed, når de udtaler noget, som vi ifølge vore grundsætninger må anerkende som etisk, men det er ikke som lovbud, at vi skylder dem denne lydighed. I modsat fald står vi etisk frit til dem; underkaster vi os, er det fordi vi har trangen over os.

Imod denne betragtning har man rejst visse tvivl. Det er påstået både af Rousseau og andre forfattere, at statsmagtens form her spillede en rolle, således at den enkelte borger i et land, hvor statsmagten er i nær overensstemmelse med samfundsviljen, må føle sig etisk forpligtet af dens love. Når jeg optages i en forening, ræsonnerer man, indebærer selve min indtrædelse i foreningen et løfte og dermed en forpligtelse til at følge dens love, og denne forhåndssanktion gælder dem alle, uanset deres indhold.

Men nu kender vi uheldigvis ingen stat, der er dannet som en forening. Lige fra fødslen af er jeg tvungent medlem af statens organisation, og der bliver jeg. Der er ingen betingelser for at træde ind, så lidt som der er muligheder for at unddrage sig eller træde ud. Det er et rent selvbedrag, hvis man tror, at man som myndig slutter sig til samfundet ved en virkelig kontrakt

eller ved en underforstået kontrakt, (hvor den handling at træde ind er ensbetydende med formel tilslutning). Det er ganske vildledende, når Rousseau vil hævde, at denne tiltrædelsesakt er den mest frivillige af alle akter, at enhver er født fri og herre over sig selv, og at det står enhver frit for, om han vil slutte sig til den sociale kontrakt eller blive stående som en fremmed mellem borgerne. Nej, hverken det ene eller det andet står mig frit for, hvad man daglig kan overbevise sig om; jeg får lige så lidt lov til at undertegne nogen tilslutning ved »indmeldelsen«, som jeg får lov til at blive ekskluderet.

Sligt afføder ikke moralsk skyld, og dette forhold ville ikke forandres, selvom staten overøste mig med velgerninger, end ikke, om det kunne vises, hvad det dog ingenlunde kan, at dens velgerninger alt i alt var større end dens ulemper. Heller ikke i det private liv mener man, at det, at en velgører overøser os med velgerninger, forpligter os til at antage ethvert af hans påbud, selv om det kan begrunde nogen gengæld. Intet uden en fri anerkendelse kan forpligte os til forhåndskyldighed overfor en enkelt persons eller et samfunds bestemmelser, og forpligtelsen gælder kun indenfor de grænser, vi udtrykkelig har godkendt.

Til et magtbud kan man med sin bedste vilje ikke komme i moralsk forhold, når det melder sig som magtbud. Det er meningsløst at tale om sanktion og løfter, hvor sligt overlegent frabedes; hvor viljen kun har een retning, den af tvangen forudbestemte, er tilslutning ren luksusvare. Et virkeligt løfte forudsætter appel til min overvejelse; der må dog være tale om valg, selvom det ikke er ubegrænset. Men just staten lukker ubønhørligt alle veje undtagen en. Når man derfor gang på gang sammenligner den demokratiske »selvstyrestat« med en forening, hvor flertalsbestemmelserne jo dog er etisk bindende, agter man ikke på den forskel, hvorpå alt kommer an. Thi ved indtrædelsen i en forening binder man sig forud til at godtage alt, hvad foreningens lovlige organ, (f.eks. generalforsamlingens flertal) måtte bestemme, så længe man er medlem; men man er jo på forhånd klar over, i hvilken retning og udstrækning man som

led af foreningen indskrænker sin handlefrihed, man vurderer selv denne indskrænkning i forhold til hvad man vinder, og indretter sig derefter. Ligesom man selv er herre over indmeldelsen, kan man frit melde sig ud, hvis noget vedtages, der ligger udenfor disse forudsætninger.

Men man går ikke ud og ind af staten som af en forening, afgørelsesmåden forelægges ikke til ens sanktion, og man kan ingen forbehold tage med hensyn til den udstrækning, i hvilken ens personlige individuelle interesser er prisgivne statsmagtens almægtige indgriben. Derfor er flertalsbestemmelserne i den demokratiske stat principielt ikke mindre tvang og tyranni end despotens luner.

Som følge af de principper, der er fremstillet ovenfor, foreligger et uetisk overgreb, nårsomhelst en enkelt persons eller fleres vilje virker med tvangsforanstaltninger imod mig eller min ejendom, forudsat at jeg hverken selv har bemyndiget denne tvang eller ved min forudgående opførsel givet den nogen berettigelse til at udøves. Det er noksom bekendt, at langt fra alle statsindgreb eller love tager hensyn til disse etiske forudsætninger. Den betragtning, at det skulle gøre en væsentlig forskel, om lovene gaves af et herskende fåtal eller af et herskende flertal, kan ikke gøres gældende i denne sammenhæng. Den overdemokratiske opfattelse, at et flertal altid har »ret« vedkommer nemlig ikke den etiske ret, overgreb kan begås såvel af et flertal som af et mindretal. En filantropisk forening, som henvender sig til alle uden forskel med begæring om bidrag til et neutralt formål, ville begå overgreb, ifald den besluttede blot at anvende pengene til personer af et bestemt politisk parti, uanset om en sådan beslutning fattedes af et flertal eller af et mindretal. Mod en slig fremgangsmåde ville den enkelte have lov til at protestere. Hvorfor? Fordi forudsætningen for, at man frivilligt forener sig med andre, er, at man ikke tvinges til at finde sig i ting, der er ganske fremmede for det formål, for hvis skyld man sluttede sig til dem. »Det almindelige princip, der ligger til grund for den rette styrelse af enhver forening er, at

dens medlemmer indgår overenskomst indbyrdes om at underkaste sig flertallets vilje i alle sager, der angår de formål, for hvis skyld man har indmeldt sig i den, men ikke i andre.«¹

Men ingen ville frivillig give sig et flertal i vold, der skulle have afgørelsen af alle ens anliggender. Skulle foreningsforholdene overføres til staten, måtte denne være dannet for at fremme nogle enkelte, ganske bestemte formål, som samtlige borgere på forhånd var enige om at søge løst i fællesskab; og kun en sådan stat, der var dannet i lighed med en forening og altså ikke satte sig andre formål og opgaver end dem, samtlige medlemmer på forhånd havde sanktioneret, havde mulighed for ikke at begå overgreb overfor de enkelte borgere.

Således kom man ved at gå ud fra foreningsforholdene tilsyneladende til en nem og hurtig løsning af problemet statsovergreb eller Individ kontra Stat. Men ved nærmere betragtning vil denne løsning vise sig at være lovlig teoretisk. Thi spørger man videre: hvilke er da disse formål og opgaver, som alle uden undtagelse vil kunne forenes om, vil det være indlysende, at erfaringen ikke umiddelbart kan sige os det. Man har endnu aldrig set en stat blive til som en forening, ved frivillig sammenslutning af samtlige borgere om enkelte bestemte opgaver, og det er heller ikke sandsynligt, at det nogensinde vil ske. Erfaringen vil derfor sandsynligvis aldrig kunne belære os om, hvilke opgaver, en stat, som prøvede på at samle alle borgere ved frivillig tilslutning, måtte påtage sig og hvilke ikke. Og hvis man opstiller spørgsmålet som et tankeeksperiment: kunne man ikke prøve på at regne ud, hvilke opgaver, der var af den beskaffenhed, at de ville have den naturlige betingelse for at vinde almindelig tilslutning? kan man ialfald kun komme til et resultat ad den vej, der ovenfor er anvist: at adspørge de sociale naturlove. En statsmagt såvelsom en privatmand kan kun gøre sikker regning på almindelig tilslutning til en eneste bestemt opgave: at øve ret og ikke kræve mere end sin ret; alt

¹ H. Spencer: Man versus the state.

hvad de iøvrigt foretager sig, hvad enten de er for gavmilde eller for fordringsfulde, kan de aldrig være fuldtud visse på vil møde almindelig billigelse. Kun ud fra det bestemte forsæt principielt at stille sig på retsstandpunktet, vil man være vis på at møde forhåndssanktion fra alles side.

Formlen »alles tilslutning« oplyser derfor for lidt, hvis man ikke indskyder en nærmere bestemmelse af, hvilken karakter, den handle måde eller de opgaver skal have, der alene har naturlige sociale betingelser for at vinde den almindelige sanktion.

Hvis man overhovedet godkender de etiske princippers gyldighed, må man erkende, at pligtbrud og andre forseelser imod den etiske ejendomsret med rette kan medføre tvangsmæssig modvirkning udefra. Og hvis en statsmagt sætter som sin eneste opgave at håndhæve visse af disse berettigede indgreb, kan denne virksomhed ikke stemples som uretmæssig, selvom den skulle savne nogles faktiske tilslutning. Det vil sige, at retsstaten henter sit moralske stempel fra de principper, den vedkender sig, alt efter den grad, i hvilken den gennemfører dem; eller med andre ord: hvilke formål, der er retmæssige statsformål afgøres principielt (på samme måde altså hvad der er statsovergreb), og ikke efter den tilslutning, de har eller kan vente at få hos et tilfældigt flertal.

Overfor foreninger finder man sig ikke i anden tvang end den, man selv pålægger sig ved at indtræde deri. Statsmagten derimod er ideelt betragtet en naturnødvendig og naturgiven organisation til forsvar for interesser, alle i lige grad deler. At den håndhæver retsprincipperne med magt overfor de genstridige er netop i alle borgeres øjensynlige interesse; den udøver her netop den funktion i rettens tjeneste, de enkelte ikke ville kunne overkomme. Skulle dette tvangselement berøve en sådan stat adkomsten til at kaldes en retsstat? Kan den enkelte ikke med rette tvinges til at finde sig i hvad der er ret? Antog vi en anden mening, kunne vi med det samme opgive at få retten realiseret her på jorden; det ville forudsætte en tilstand, hvor den ikke længere var et stridsløsen.

Undersøgelsen kommer altså til at dreje sig om 1) hvilke de retmæssige principper for en statsstyrelse er (statsmagtens retmæssige område), og 2) hvorledes, ved hvilke organer, disse principper på retfærdig måde kan føres ud i livet (statsmagtens retmæssige organisation).

Kendetegnet på en statsmagt, der ikke begår overgreb overfor de enkelte borgere, er altså, at den vedkender sig og gennemfører retmæssige, grundsætninger. Herudfra må enhver af dens opgaver belyses.

Hvad vil retfærdig statsstyrelse sige? Nøjagtig det samme som retmæssig handlemåde i det private liv, altså en nøje vågen over, at enhver får og beholder sit. Staten bør på den ene side beskytte de private borgere i besiddelsen af deres retmæssige særeje og på den anden side forvalte fællesjendommen i alles interesse. Dens vigtigste opgave bliver at våge over, at de fællesmidler, der indgår i statskassen, først og fremmest anvendes til de nødvendige fællesopgaver og dernæst eventuelt kommer alle borgere til gode i lige grad. Staten selv ejer intet; den virker kun med lånt gods, og dette kan den ikke forvalte efter forgodtbefindende, men blot efter de sædvanlige forudsætninger for lån mellem hæderlige mennesker, at enhver får sit tilbage. Da lånet er fællesgods, kan det altså kun anvendes til udgifter, der i den strengeste forstand af ordet må kaldes fælles. Enhver forholdsregel fra statens side, som går ud derover, vil enten være uhæderlig eller formålsløs.

De nuværende politikere kan ikke rose sig af at foregå privatfolk med noget godt eksempel. På tre iøjnefaldende måder støder de an mod almindelig borgerlig hæderlighed. For det første stifter de letsindige lån, som de forpligter efterslægten at betale, for det andet beskærer de borgernes retmæssige arbejdsindtægter ved det plyndringsmonopol, de kalder direkte skatter, for det tredje finder de det passende, at de herskende klassepartier råder for anvendelsen af disse midler, således at de fortrinsvis anvendes til særinteressers fremme, i stedet for kun at benyttes til virkelige fællesformål.

Samles A's, B's og C's lige store ejendele i en fælleskasse, kan der finde tre væsensforskellige anvendelser sted af disse midler: 1) A, B og C kan få deres andele ubeskåret tilbagebetalt. Dette ville fra statsmagts side være formålsløst, thi statens funktion er i al fald ikke udelukkende den at tjene som depot eller sparekasse. 2) At bruge midlerne fortrinsvis til nogle fremfor til andre (hvilket ville være indlysende uretfærdigt). 3) At anvende midlerne til sådanne fællesopgaver, hvis eksistens A, B og C i lige grad er interesseret i.

Det er øjensynligt, at kun denne sidste anvendelse på een gang er den rationelle og retfærdige fremgangsmåde fra en statsmagts side. Ikke desmindre finder man de besynderligste, mest forvirrede anskuelse om, hvad statens midler kan bruges til. Den naiveste er vel nok den, at staten er i stand til at hjælpe os alle; man lader statsmagten opkræve en mængde penge, mange flere end der er nødvendige til at fremme fællesinteresserne, og fordeler dem derpå efterhånden til denne og hin klasse og stand; først kommer turen til landbruget, derefter fiskeriet, industrien osv., og man opdager end ikke, at det er en ren øjenforblændelse; rent bortset fra, at det aldrig kan gennemføres på nogen retmæssig måde. Eller man tror at kunne råde frit over statsmidlerne til halvt private formål, i reglen vel med den motivering, at det sker til samfundsnyttige formåls fremme. Men hvad der er samfundsnyttigt, vil der altid være meget delte meninger om; det er en uhyre anmasselse af en statsmagt at ville afgøre det på alles vegne; og at anvende fællesejendommen til at gennemføre sine yndlingsideer, er uhæderligt.

9. DEN ETISKE EJENDOMSRET

For at vinde den fornødne indsigt i statens retmæssige funktion bliver det altså nødvendigt at klargøre sig, hvad der er sær-eje og hvad der er fælleseje. Man må søge at uddybe begrebet den etiske ejendomsret så meget som muligt.

Som der ovenfor blev gjort opmærksom på, er bestemmelsen af begrebet retmæssig ejendom (»enhver sit«) den nødvendige forudsætning for ombytningssprincippet (»lige for lige«); thi selvom man har afgivet et passende vederlag for en ydelse, ville omsætningen ikke være retfærdig, hvis det vederlag, man afgav, ikke var ens retmæssige ejendom. Både den, der erstatter, og den, der kræver erstatning, skal retmæssig eje de værdier, der anvendes i denne omsætning.

Da nu betingelsen for retmæssigt særeje viste sig at være en personlig arbejdsydelse, der i værdi svarer til den genstand, der gøres krav på, og da ikke nok så mange ombytninger kan skabe retmæssigt særeje, hvor denne oprindelige ejendomsbeføjelse mangler, bliver følgen deraf, at der må gives værdier, hvorover særeje ganske er udelukket. Til oversigt over ejendomsforholdene tjener følgende skema:

A. Ejeren, subjektet, den sociale ener.

B. Det, der ejes, objektet.	I. Naturværdier. (Kan ikke gøres til særeje).	1. De praktisk set delelige. 2. De delelige.
	II. Producerede værdier. (Kan gøres til særeje).	

For det første kan det fastslås, at det ene menneske aldrig kan gøre krav på ejendomsret over det andet menneskes person og hvad dertil hører, hans lemmer osv. At ethvert menneske er selvstændig herre over sin person, fremgår allerede af, at den retmæssige ejendomsfordelings princip netop går ud på at sikre hver enkelt social ener i samfundet stillingen som grundled i

sætningen: jeg ejer dette eller hint. Det ville da ganske stride imod denne ide, om grundledet (subjektet) eller dele deraf pludselig kunne gå hen og blive genstand (objekt). Ejendomsordningens første formål er just at udelukke andre fra rådighed over den personlige selvstændighed. Den forudsættes at gælde imellem frie og uafhængige væsner¹, der betragter hverandre som skikkede til socialt samkvem. Den selvstændige råderet over sin egen person er den selvfølgelige forudsætning for ordningen, og trænger derfor overhovedet ikke til begrundelse.

Man vil her indvende: men både i oldtid og nutid har man haft slaver, og oldtidens største filosoffer har, ligesom mange senere, billiget det. Dette beror dog kun på, at de nævnte filosoffer af uvidenhed udtrykkelig fraskriver slaverne evne til at være selvstændige grundled. Kunne de ikke betragtes som hørende under rubrikken A, sociale enere, lå det nær at henføre dem under B, genstande for ejendom. Ud fra vore kundskaber til de forskellige racers ensartethed på dette punkt, den sociale evne, kan denne retsopfattelse ikke opretholdes.

Efter skemaet kunne det se ud, som om et menneske ikke ejede sine legemsdele, sine arme, ben, øjne, osv. som retmæssigt særeje. Man har jo ikke produceret disse ting; skal man derfor give afkald på uindskrænket rådighed over dem? Nej, men det er ukorrekt at bruge udtrykket ejendom om disse forhold; thi det røber en forveksling af hvad et menneske er (dvs. hvad han består af) og hvad han kan erhverve sig af de ham omgivende ting. I enhver sætning om ejendomsforhold må der, som alt sagt, være et grundled og en genstand: »A ejer den eller den ting!« Følgelig betyder opregningen af de legemsdele, A »ejer«, kun en beskrivelse eller definition af A. Men »ejer« er her unøjagtig sprogbrug, og bør ikke forlede til at flytte A's bestanddele over på genstand-siden i et virkeligt ejendomsforhold.

¹ Undtagelserne herfra, de umyndiges ejendomsret, får en særlig begrundelse senere.

Af de ting (B.I), der er udelukkede fra særeje, fordi ingen har frembragt dem, må man skelne mellem de naturgoder, der er tilstede i så rigelig mængde, at en deling derfor er formålsløs, og de, der kun findes i begrænset mængde. Til de første (B.I.1) hører luften og vandet, til de sidste (B.I.2) jorden.

Grunden til, at man har givet afkald på at hævde særeje for de førstnævnte tings vedkommende, kan dog ikke være den, man undertiden har fremsat, at de forefindes i ubegrænset mængde, thi dette er jo netop ikke tilfældet. Såvel havet som den atmosfæriske luft har ligesom jordens overflade sin begrænsning. At de ikke forlængst er beslaglagte, ligger udelukkende i den praktiske uigennemførlighed, i forening med den underordnede betydning, det hidtil skønnedes at have.

Der er ikke mindste tvivl om, at hvis man kunne afdele havet i parceller, ville der ialfald beslaglægges visse fordelagtige, f.eks. fiskerige strækninger, og forbud udstedes for alle andre mennesker, afgifter opkræves osv. Man ser jo også, at hvor det har nogen betydning, og hvor det blot nogenlunde kan lade sig gøre, udstrækkes enkeltmands eller statens særret også til at gælde søterritorier. Visse nationer har forsøgt at hævde eneret for deres egne fiskere til enkelte strækninger af det åbne hav, f.eks. til robbefangsten ved Stillehavskysten, fiskeriet ved Island og New-Foundland og ved Sibiriens østkyst, men i de fleste tilfælde er man dog kommet til enighed om kun at forbeholde sig særret til den nærmeste strimmel ved kysten. Også indenfor de enkelte lande påstår kystejeren, at han foruden retten til den faste jord også har ret til en del af vandet udenfor. Og hos os kan han virkelig ifølge sædvaneretten gøre en sådan ret gældende; bl.a. til at forbyde andre at fiske i stranden et vist stykke udenfor hans lod, når han selv anbringer fiskeriredskaber der (Ålegårdsrettighed). Man har endvidere gjort forsøg på at få eneret til visse dele af havbunden (bortset fra kystrettighederne), idet man har påstået, at den, der sætter bundgarn på et bestemt sted og afmærker stedet, skulle have ret til at forbyde andre fremtidig at sætte bundgarn på det samme sted altså nøj-

agtig den samme måde, hvorpå man i sin tid beslaglagde jorden og på basis deraf gjorde en særejendomsret gældende.

Hvad luften angår, ville det være endnu vanskeligere end for havets vedkommende at beslaglægge bestemte regioner; når det derfor endnu ikke er kommet til, at enkeltmand opkræver afgift af andre, f.eks. for tilladelsen til at trække vejret, ligger det væsentlig i disse praktiske vanskeligheder. Og dog er der også her tendenser til at udvide grundejernes ret til at omfatte et vist luftlag ovenover grunden. Hidtil har vel denne ret været forholdsvis uskyldig; men nu, i flyvernes tidsalder, begynder der rundt om i tidsskrifter at opdukke uhyggelige spørgsmål om, hvor langt op i luften grundejernes og husejernes ret strækker sig, om flyvemaskinerne har ret til at bevæge sig hvorsomhelst, eller om der ikke kan nedlægges forbud fra de privates side osv.

Det har føjet sig så heldigt, at de hidtil omtalte naturgoder på grund af sagens praktiske vanskelighed aldrig er blevet gjort til genstand for særeje, og den nuværende ordning stemmer i alt væsentlig overens med den etiske lov, som udsiger, at særeje kun kan begrundes ved en jævnbyrdig arbejdsydelse. Men hermed bør etikken ikke slå sig til ro; thi som bemærket har man i senere tider gjort forsøg på forsøg på at komme udenom disse vanskeligheder og vist god vilje til at monopolisere så denne så hin region, både af luften og havet; etikken må derfor holde sine våben rede for at våge over, at de naturgoder, der indtil nu i det store og hele, af fysiske grunde, har kunnet bevare sig som fællesgoder, også i fremtiden vil blive respekterede som sådanne.

Hvorledes forholder det sig med jorden (B.I.2)? At dette naturgode ikke kunne holde stillingen som fælleseje, lå især i, at den var så let at afdele, og at fordelen ved at beslaglægge et enkelt stykke og holde de andre ude var så stor.

At komme tilbage fra særeje til alles lige ret havde desuden sine ganske særlige vanskeligheder; da man nemlig i lange tider ikke kunne tænke sig dette gennemført uden ved en ligelig fordeling af selve jorden, viste det sig at være en så godt som

umulig opgave at udparcellere den i lige værdifulde lodder. Først langt om længe opdagede man, at det, alle er interesserede i, ikke just er at få en del af jorden, nøjagtig lige så stor og værdifuld som de andres, men mere dette, at ingen enkelt ved at lægge uindskrænket beslag på et stykke jord, tilegner sig en særfordel og spærrer de andre ude.

Så længe forråd af jord praktisk set er ubegrænset, og ingen mægter at beslaglægge alt hvad han ikke umiddelbart bruger, kan der ikke opstå nogen bydende trang til at afdele, indhegne og afspærre. »Mit« er endnu ikke blevet nogen modsætning til »Dit«. Det er først, når man rykker så tæt sammen, at man kan genere hinanden, at der, for at endeløs strid kan undgås, opstår den tanke at afgrænse områderne med faste grænser.

Der træffes om disse grænser indbyrdes overenskomster, som kan være særdeles gavnlige for de øjeblikkelige »ejere«; men man overser, at disse overenskomster om fordeling af jord, køb og salg af den osv. er uret imod de sidstkomne og de ufødte, de senere slægtled. Senere tiders mennesker fødes i stor udstrækning arveløse; de har heller intet herreløst land at tage i besiddelse, thi når engang alt land er beslaglagt på denne måde, lukker lovene pludselig af og giver de først ankomne privilegium på det, de har været så heldige at besætte.

En sådan erhvervs måde kan naturligvis ikke moralsk forsvares. Alt, hvad et menneske gør fordring på som særeje, må han efter de ovenfor fremstillede etiske vederlagsprincipper kunne godtgøre at have erhvervet ved en personlig ydelse, der i værdi er det erhvervede jævnybyrdigt. Men hvilket personligt arbejde ligger der vel i den blotte og bare beslaglæggelse af et stykke jord, og – på den anden side, – hvilken værdi, frembragt af menneskehænder eller menneskeånd, kan overhovedet sammenlignes med eller opvejes af den fordel at blive enerådig over en part af det uundværlige, ingenlunde ubegrænsede naturforråd?

At de sidstankomne kan købe jorden af dem, der har besat den, er ingen ophævelse af denne uret, thi de må da i dyre

domme erhverve sig den adgang til at benytte jorden, som oprindelig ikke har kostet det mindste.

Man vil af dette eksempel klart se, hvor rigtigt det er at fastholde, at det retfærdige princip ikke sker fyldest, blot fordi to parter indbyrdes afbalancerer ydelse og vederlag efter deres godtykke. Det må tillige foregå således, at alle og enhver får og beholder sit, og ingen udenforstående kommer til kort. Vi må vide, om det virkelig er deres egne ting, de to handler om, vi må med andre ord have ejendomsbegrebet med. En overdragelse er ikke berettiget, uden at det, der overdrages eller det, der betales med, virkelig var parternes retmæssige særeje.

Hvad der må forstås ved retmæssigt særeje har vi allerede ovenfor antydnet. Det omfatter kun sådanne ting, som er erhvervede ved en tilsvarende aktiv ydelse fra erhververens side. Hvis en mand overdrager mig et stykke jord for en sum penge, og loven derefter stadfæster mig i min »ret« til fri rådighed over jorden for mig og mine efterkommere, da er denne erhvervelse ikke sket efter det retmæssige erstatningsprincip, thi jordens værdi er uerstattelig, da den danner det nødvendige fundament for alt liv, og da den ikke findes i ubegrænset mængde.

Dette skulle nok vise sig på en slående måde den dag, da en trust opstod med det formål at opkøbe al jord – en ikke helt usandsynlig tanke i en tid, hvor truster er i stand til at opkøbe alt hvad der findes på jorden af en eller flere bestemte, for menneskeheden nødvendige naturværdier (petroleum, kul etc.) En sådan ring ville kunne foreskrive alle udenfor stående mennesker enhver tænkelig betingelse for overhovedet at tillade dem at eksistere. Den, der har jorden, sidder inde med al magten, alle andre værdier blegner i sammenligning.

Vil man vide, hvilke ting det er man kan erhverve en særret til at eje, må man holde sig til de frembragte ting (B.II); de ting, mennesket selv udarbejder med hjernen eller hånden. De kan sammenlignes, vurderes indbyrdes; de er ikke uerstattelige, fordi de altid vil kunne frembringes i tilstrækkelig mængde forudsat, at man blot har sin part af naturens gaver at arbejde med og

udarbejde af. De opstår ved det arbejde, den enkelte person har udført, og deres værdi beror derpå. De tilhører med rette deres skaber, fordi de egentlig altid har været hans. Til det snille, den dygtighed, der præger dem og giver dem en positiv værdi, svarer ganske nøjagtig hvad individet har givet ud, har »ofret« derpå, ganske som den negative fotografplade svarer til den positive. Den energi og kunstfærdighed, der af mig nedlægges i et arbejdsprodukt, er i grunden en ligeså naturlig og personlig bestanddel af mig, som den energi og de arbejdsmuligheder, der endnu sidder i min hjerne og mine arme. Fra at have været en bestanddel af personen flytter arbejdsenergien ud i de producerede genstande, og da den i denne, fra individet organisk løsevne, form kan blive genstand for ombytning, for køb og salg, får etikken den opgave at afgøre hvem der i fremtiden er dens rette ejer. Efter vederlagsloven afgøres dette således, at den, der kan godtgøre at have præsteret en vis energiudløbelse, får retten til den tilsvarende værdi. Man kan altså fastslå betingelsen for særeje således: retmæssigt særeje til et produkt erhverves kun som vederlag for en personlig ydelse af samme værdi som produktet.²

Deraf følger: i samme grad et produkt kan nyskabes, omformes, præges af den menneskelige vilje og evne, i samme grad kan det blive særeje. Der gives produkter, som så at sige fuldtud er nyskabte, åndsprodukter f.eks. Det blæk og papir, der er anvendt på »Faust«, har kun forsvindende værdi imod det åndsindhold, der er nedlagt i materialet. Et sådant produkt egner sig i høj grad til særeje. Det samme gælder om et godt musikstykke, et godt maleri.

Allerede ved et skulpturarbejde i marmor kommer det ikke-frembragte stof noget mere i betragtning, ved guldsmede og juvelerarbejde end mere, og tænker man på et stykke jord med sæd på, bliver forholdet helt forrykket, thi her kan man ikke

² Gaver er individuelt betingede og hører derfor ikke ind under lovene for den almene sociale omsætning.

med mindste føje påstå, at materialet er omskabt, at produktet er en arbejdets nyskabning; det allervæsentligste er besørget ved naturens kræfter, og jorden er omtrent den samme som før, ofte endda forringet. Det arbejde, der er nedlagt i denne jord, begrundes vel en ret til den del af udbyttet, som skyldes selve arbejdet, men ingenlunde til privilegium på den særlige fordel, besiddelsen af jorden i og for sig medfører.

At jorden ikke kan »ejes« (i samme betydning af dette ord, som gælder overfor arbejdsskabte ting) er altså en sætning, som umiddelbart fremgår af grundsætningen om det jævnbyrdige vederlag; den står og falder med antagelsen af denne etiske hovedsætning yderligere begrundelse end den, der kan skaffes tilveje for denne, kan ikke fås.

Men når man altså havner i det resultat, at jorden er fælles-eje, og ikke som de arbejdsskabte ting retmæssig kan gøres til særeje, må man være klar over, at disse to arter »ejendom« er af forskellig natur. I første tilfælde bliver der kun tale om fællesrådighed, da naturtingene enten ikke lader sig dele eller i al fald ikke dele lige, og da man ikke kan nægte noget nyt tiltrædende medlem af samfundet lige medejendomsret, men fremfor alt, fordi den naturmæssige adkomst i dette tilfælde er grundforskellig fra adkomsten til særeje. Særeje af en ting begrundes positivt ved henvisning til den jævnbyrdige ydelse, individet har præsteret; den, der gør krav på en særret, ham vil den positive bevisbyrde påligge. Hvad der unddrager sig særeje, må enten være ingens ejendom eller stå til fællesrådighed.

Det, at rådigheden er lige for alle, støtter sig på den negative begrundelse, at ingen formår at præstere bevis for en etisk begrundet forret.

Når adskillige nationaløkonomer begrundes samfundets ret til at inddrage den samlede grundværdi til fælleseje med, at det her drejer sig om samfundsskabte værdier eller produkter af hele folkets arbejde, benytter de en mindre præcis udtryksmåde. Thi det faktum, at grundværdien stiger overalt, hvor samfundet vokser i folketal, betyder ikke, at nogen ny reel værdi er skabt,

end mindre at den er skabt som et arbejdsprodukt, der skulle kunne tilegnes med den ret til vederlag, en arbejdsydelse kan gøre krav på. Ret til særeje og kollektiv rådighedsret begrundes som ovenfor vist ikke på samme måde. Englands jord rummer ikke flere reelle værdier nu end på Knud den stores tid; måske endda færre. Hvad der er sket er, at hver kvadratfod jord er blevet mere og mere eftertragtet, jo mere befolkningen tiltog; jordbesiddernes særfordel er derfor blevet større og større, og denne særfordel giver sig udslag i en stedse stigende pris på jorden i forhold til alle rørlige værdier; for det samme stykke jord kan der fås større mængder arbejde og arbejdsprodukter end tidligere.

Når samfundene nu i vore dage begynder at gøre etisk ret gældende til disse særfordele, kan og bør denne ret begrundes således, at jorden ligesålidt nu som nogensinde før tilhører nogen enkelt i særlig grad, og at derfor de særfordele, der er blevet større og større – væsentlig fordi samfundet simpelthen har vokset sig større, mindre på grund af positivt arbejde – ikke med nogen etisk ret kan tilfalde nogen enkelt.

10 RETSSTATENS OPGAVER

Hvis vi til udgangspunkt tager den korte formel: fælleseje må kun anvendes til fællesopgaver, gælder det altså om at få begrebet fællesopgaver så nøje bestemt som mulig og at undersøge, om det principielt skulle kunne fastslås, hvad der hører derunder. Thi uden principiel afgørelse på dette punkt ville man under enhver, selv den bedste, forfatningsform vedblivende være prisgivet vilkårligheden. Uden et sådant princip er man enten henvist til en suveræns eller til et flertals interesserede tolkning af begrebet fællesopgaver. Det ligger nærmest for at bestemme dem som opgaver, hvis virkeliggørelse alle på forhånd må være lige interesserede i.

Kan disse opgaver i det hele taget være genstand for valg? Det indses let, at hvis retmæssige grundsætninger skal følges, kan man ikke gøre statsopgaverne til genstand for frit valg; man må bøje sig for, hvad der logisk lader sig udlede af forudsætningerne, som disses naturnødvendige følger. Man kan altså ikke lade et flertals afstemning være afgørende for, hvorvidt et eller andet ønskeligt formål skal være offentligt formål eller ej. Det er selvklart, at retsvæsnet er en opgave, som direkte kan udledes af retsstatens bærende grundsætning og blot er et udtryk for denne stats funktion. Thi hvis ikke en retmæssig fordeling af ejendommen opretholdes af en neutral og myndig institution, ville selve begrebet fælleseje ikke kunne bestå i praksis. At der af fællesmidlerne optages hvad der er nødvendigt for at udøve denne funktion, kan altså betragtes som en logisk følge af hvad begrebet retsstat indeholder; det er et spørgsmål, som slet ikke kan afgøres ud fra den ene eller andens forestillinger om hvad nytte det gør.

Denne funktion, retsvæsnet, er desuden en opgave, som overhovedet blot er i stand til at virke, når den er centraliseret, den lader sig ikke udstykke eller fordele mellem flere indbyrdes uafhængige centra; den må ligge i hænderne på den øverste centralmagt, hvis den skal virke pålideligt. Den fordel, denne virksomhed rummer, er heller ikke af en sådan art, at den kan

tildeles forholdsmæssigt, alt efter enhvers tilskud til statskassen således som det sker i et andelsforetagende. Retssikkerheden er intet andelsgode, men et udeleligt fællesgode.

Det er overhovedet en misforståelse, at man ved fællesopgaver skulle forstå sådanne, som nødvendigvis tilførte alle statens borgere nøjagtig samme positive fordele idet der herved måtte tænkes på fordele udover den, at staten i visse tilfælde våger over vederlagsprincippet's hellighed mand og mand imellem og sørger for at skaffe den borger oprejsning, der har lidt forfordeling. Vore individuelle kår er så uensartede, at vi hver for sig meget bedre end staten kan se, hvad der er til positiv fordel for os; derfor frabeder vi os, at staten bruger vore penge til at spille forsyn for os på alle sådanne områder, hvor vi selv ser os i stand til at tilfredsstille vore personlige behov. Men der findes et eneste behov, som vi har fælles med alle andre mennesker, og som vi selv hverken enkeltvis eller gruppevis formår at tilfredsstille, et almenmenneskeligt ønske, vi alle nærer i lige grad, nemlig at få bestemt afgjort, hvad vi med rette ejer, sikkerhed for at beholde det, størst mulig tryghed mod overgreb fra andre menneskers side og størst mulig garanti for at få tab derved erstattet.

At en mand, som har en stridig nabo, får mere anledning til at benytte sig af retsvæsnets udjævnende virksomhed end en anden, er derfor ikke nogen indvending mod at opstille denne virksomhed i sin helhed som et fællesgode. Den nævnte mand bliver heller ikke rigere ved rettens bistand end han var inden anledningen indtraf; og den sociale tryghed, som er retsvæsnets egentlige frugt, nyder han ikke i højere grad end alle andre, som blot indirekte mærker den stille magt, det udfolder ved sin blotte tilværelse.

Disse grundsætninger betegner utvivlsomt et afgjort brud med de gængse forestillinger om statens væsen og dens opgaver. Idet man opstiller fællesinteresserne i den omtalte betydning som det eneste retmæssige formål for en statsmagt, må man være klar over, at dette indeholder en uhyre begrænsning

af statens magt og virkefelt; men skal der overhovedet sættes en grænse for dens indtrængen, kan den kun sættes her. Modsætningen til fællesinteresserne er særinteresserne, de individuelt afgrænsede ejendomsområder, som staten bør respektere. Statens grænser er der, hvor den enkelte kan godtgøre en særret; og alt hvad staten har med særrettighederne at gøre er deres regulering. Men denne regulering fra oven – om fornødent med magt – er ganske vist også nødvendig; uden den ville selve den trygge besiddelse af særejet falde sammen til en illusion.

I denne afgrænsende funktion, den mellem-individuelle regulering har staten sin væsentligste opgave; her har den en virksomhed, der er væsensforskellig såvel fra alt individuelt selvarbejde som fra al individuel hjælp. Enhver hjælp udover dette (som jo ikke er nogen positiv hjælp) såvidt mulig at skaffe og betrygge enhver sit, vil enten blive personlig, altså partisk, eller – illusorisk (hvis staten nemlig ville opkræve mere end der behøves til ejendomsbeskyttelsen i den tro at kunne yde alle en positiv fordel). Et tredje gives ikke.

Som statens hovedopgaver kan man, gående ud fra begrebet fællesgoder i den ovenfor definerede betydning, foreløbig fastsætte følgende; 1) Indre retsværn, 2) Ydre retsværn, 3) Forsorg for de umyndige, og 4) Sikring af samfærdsler og tilvejebringelse af samfærdselsbetingelser.

De fire nævnte opgaver må simpelthen opfattes som fire specielle anvendelser af retsværnet. I samme grad de er det, i samme grad er deres sande karakter som fællesgoder givet. Til den indre retsbeskyttelse henregner vi sundhedsvæsenet, omsorgen for frisk vand, for kloakløb osv. – Til forsvaret for retsområdet udadtil kan henføres beskyttelse af kysterne, klitplantager, reguleringer af vandløb og lign., værn af landets areal mod naturkræfterne. – I omsorgen for den almene færdsel indgår opgaver som offentlig belysning, brolægning, snekastning, anlæg af visse havne, fyrtårne, sømærker o. lign. At retmæssig ejendom må beskyttes mod såvel ydre som indre fjender er umiddelbart indlysende, ligesom at man såvidt mulig må arbej-

de sig frem imod mellemfolkelige retstilstande. Forsorgen for de umyndige er blot en offentlig opgave, for så vidt den går ud på at garantere, at deres retmæssige ejendom kommer dem fuldtud til gode.

At betryggelse af samfærdslen og dens betingelser også blot er en speciel anvendelse af retsprincipperne, er måske ikke slet så iøjnefaldende. Men lad os se nærmere på sagen. Det kunne tænkes, at en gruppe jordejere blev enige om at afspærre deres områder for al færdsel, måske i den hensigt at fremtvinge et ublu vederlag for tilladelsen. Er det da simpelthen et nytte, hvis staten her griber ind for at sikre den almene samfærdsel, er det ikke et klart retsspørgsmål. Hviler overhovedet statens ret til at ekspropriere simpelthen på en nytteberegning? Nej, retten til at færdes frit indgår som en væsentlig del af ejendomsretten; enhver hindring for at komme i forbindelse med genstande eller personer i andre egne er overgreb. Det eneste, man kunne være i tvivl om, er, hvorvidt det kan betragtes som en nødvendig og berettiget opgave for staten at gå længere end til ekspropriation af de for samfærdslen nødvendige områder, om med andre ord selve anlæggene også falder ind under dens nødvendige funktioner.

Vi har set, at der findes fællesopgaver, som nødvendigvis må varetages af enhver retsstat, fordi de udgør grundlaget for hele ordningen (tvungne eller nødvendige fællesopgaver). Men var det ikke muligt, at der kunne gives frivillige fællesopgaver? Alt foreningsliv hviler væsentlig på frivilligt valgte fællesopgaver, hvert medlem af en forening har ved sin indtræden frivillig påtaget sig at støtte disse formål. Det lod sig også tænke, at der i en stat kunne findes opgaver, som alle vil – ikke blot må – være fælles om. For at der her kunne blive tale om fuld frivillighed, måtte der imidlertid kræves enstemmig tilslutning, thi i staten har man ikke den mulighed at vælge, om man vil træde ind eller ej. Efter at de nødvendige statsopgaver er dækkede ved hjælp af de monopolafgifter, der i en retsstat indgår i statskassen, tilhører overskuddet samtlige borgere, og det er da i al fald

teoretisk tænkeligt, at man enstemmig enedes om at benytte en del deraf til selvvalgte fællesopgaver (frivillige fællesopgaver). Som eksempel herpå kunne man tænke sig hjælp til landsdele, der var hjemsøgte af naturkatastrofer som stormflod, jordskælv o.lign. nationale ulykker, hvis følger vanskeligt lod sig mildne ad forsikringsvejen. Her er et område, hvor man kunne tænke sig den nationale samfølelse give sig udslag, hvis den eksisterer. En simpel flertalsbeslutning kan ikke anses for tilstrækkelig til at udføre dette på retsgyldig måde.

11. GRUNDTRÆK AF RETSSTATENS ØKONOMI

For at kunne gøre brug af formlen: fælleseje må kun anvendes til fællesopgaver, var det fremfor alt nødvendigt at klargøre sig hvad der er fællesejendom i etisk forstand, og hvad der er særeje, og hertil har den forudgående undersøgelse givet os middel i hænde.

Fællesejendom er alle naturskabte ting, hvorfor det er det almenes indlysende ret at udligne den fordel, som opstår ved, at nogle enkelte får retten til at udnytte disse værdier. Det er denne tanke, som for jordens vedkommende har fået sit udtryk i forslaget om jordrentens inddragning, selvom dette kun er det halve skridt henimod tankens virkeliggørelse. Det kan ikke noksom betones, at denne udligning principielt adskiller sig fra alt, hvad der hedder skatter i dette ords sædvanlige betydning, thi skatten går netop ud på at berøve borgeren noget, som burde respekteres som hans retmæssige ejendom. Skatten er en forholdsregel, hvorved statsmagten sætter sig ud over alle moralske betæneligheder og direkte modvirker den ånd, der burde herske i et samfund: respekten for forskellen mellem mit og dit. Staten tiltager sig med skatten et monopol til at vende op og ned på de moralske love og volder ved sit slette eksempel en ubeskrivelig demoralisation.

Ved hjælp af skatten har staten fundamentalt og principielt ophævet det formål, for hvis skyld staten er til, nemlig at værne enhver i besiddelse af det udbytte, hans arbejde frembringer.¹

Inddragningen af jordrenten derimod er beslægtet med de afgifter, der må udredes som vederlag for visse særrettigheder, det offentlige udtrykkelig bevilger enkelte personer eller foreninger; thi besiddelsen af jorden er ved den gængse lovgivning blevet et privilegium så godt som noget. »Den private ejendomsret over jorden, som vi nu ser anerkendt i alle civiliserede lande, har kun udviklet sig sent og langsomt af det oprindelige

¹ L.H. Post: Ethics of democracy. 2. Ed 1903.

fællesskab.«² Derfor er betegnelsen »enkeltskatten«, som mange tilhængere af dette princip benytter, vildledende og burde helst undgås.

Princippet går ikke ud på at indføre nogen enkeltskat, det tilsigter så vidt muligt ophævelse af alle skatter. Ordet skyld, som i de senere år (i forbindelserne jordskyld, grundskyld) har vundet hævd, udtrykker netop hvad det her kommer an på at fremhæve.

Man kan nu fremsætte følgende spørgsmål: er det nødvendigt at opkræve hele jordskylden, kunne man ikke nøjes med et mindre beløb? Eller, på den anden side, hvis fællesopgaverne stiller større krav end jordskylden kan dække, ville det da ikke være berettiget at udskrive et yderligere beløb som skat?

Løsningen af disse spørgsmål fremgår af undersøgelserne af den etiske ejendomsret. Samfundet kan ikke uden at forurette nogen af sine borgere undlade at inddrage skylden med dens fulde beløb thi selv ved en delvis inddragning ville de, som sidder inde med store grundværdier, ikke undgå at forfordele de andre. Og kun til de nødvendige retsformål bør den inddragne sum kunne anvendes; hvad der måtte blive tilovers bør tildeles samtlige borgere som lige store overskudsandele. Spørgsmålet om hvad det offentlige har at gøre, hvis skyldbeløbet ikke strækker til, må besvares således: da fællesopgaverne i retsstaten kun er få i sammenligning med den nuværende stats opgaver, er det utænkeligt, at udgifterne ikke skulle kunne udredes af den naturlige grundfond, der først og fremmest står til statens rådighed, jordrenten. Man har beregnet, at der utvivlsomt må fremkomme et overskud, der i så fald bør tilfalde alle borgere i lige store andele. Men i øvrigt er målestokken for statens budget ikke den sum, der som skyld passerer opkrævernes hænder, men hvad de nødvendige retsfunktioner udkræver. Skulle skyldbeløbet mod al forventning ikke strække til, vil retsstatens organer kunne udskrive en skat med lige store beløb pr. individ.

² E. de Laveleye: Om ejendomsretten.

Vi skal ikke komme nærmere ind på, hvilke virksomheder enhver statsmagt nødvendigvis må monopolisere, men blot gøre opmærksom på, at også de særfordele, som flyder af de egentlige monopoler, må tilbagekræves gennem statskassen i deres fulde beløb, thi også disse værdier er samfundets fælleseje.

De fleste stater i nutiden skaffer sig tillige indtægter af forskellig erhvervsvirksomhed, f.eks. ved selv at udnytte sine domæner eller skove eller ved at drive industrielle virksomheder eller visse dele af trafikken. Det erkendes nu almindeligt, at til at drive jordbrug er staten lidet skikket, og det ville sikkert være mere overensstemmende med statens opgaver, om den solgte slige ejendomme, end om den selv forpagtede dem ud. Med hensyn til beplantninger stiller forholdet sig måske lidt anderledes, thi her kommer almene interesser mere med i spillet. F.eks. skovens betydning som nationale skønhedsværdier, som beskyttelse af visse landstrækninger (klitbeplantning), deres klimatiske og hygiejniske betydning osv. Imidlertid er det et spørgsmål, om ikke staten fuldt så godt kunne varetage disse interesser ved kontrol og fredningsbestemmelser som ved at være ejer. Kun hvor nye beplantninger skulle vise sig at være af almen betydning, måtte staten selv tage initiativet, men dette hensyn ville i alt fald ikke være et finansielt.

Trafikmidlernes drift er ikke nogen nødvendig statsopgave. I de private hænder sikrer man sig størst omsigt og økonomi og de bedste personlige kræfter, man undgår funktionarisme, som på forskellig måde binder stat og kommune. Og princippet må overalt være, at det er statens sag at begrunde enhver konkurrence og indgriben i forretningslivet, enhver ny opgave, enhver ny embedsstab med henvisning til, at det er nødvendigt for at sikre rettens gennemførelse på disse områder; bevisbyrden påhviler altid staten lige overfor de private, der tilbyder at udføre hvervet.

Det offentlige bør blot forbeholde sig fuldt vederlag for den monopolværdi, der kan konstateres, efter at det private selskab under en drift, der iøvrigt tilfredsstillende de almene interesser,

har fået en passende fortjeneste af de deri indskudte kapitaler. Det offentlige har derfor ret til kontrol med driftens forsvarlighed og med taksterne. Trafikvæsenet hører til de foretagender, der tildels kræver monopolisering. Enhver ekspropriation må begrundes med dens absolutte nødvendighed: det kan være nødvendigt at ekspropriere til en enkelt bane, men derimod sjældent til parallelle linjer o.s.fr. Det bør forhindres, at trafikmidler ligesom for øvrigt post, gas, telefon, telegraf osv. benyttes til at påføre befolkningen en indirekte beskatning; princippet må være, at taksterne står i passende forhold til ydelsernes værdi.

Den nuværende stats økonomi hviler i stor udstrækning på direkte skatter. Det lønner sig at undersøge, hvorledes man plejer at forsvare dem i den såkaldte finansvidenskab. Det er her især to teorier, der har spillet hovedrollen, nytte eller interesse-teorien og evne eller offerteorien. Den første hviler på den tanke, at enhver skulle betale i forhold til den nytte, han har af statsforanstaltningerne. Men for det første kan nytten ikke opstilles som princip for statens opgaver, for det andet vil det være umuligt at afgøre de enkelte borgeres særlige nytte af foranstaltningerne. Beskatning efter evne har man i grunden aldrig gjort sig den ulejlighed at begrunde etisk; denne teori betegner toppunktet af den i det 19de århundrede og indtil nu rådende ide, at et demokratisk flertals bestemmelser i enhver henseende er hævet over kritik; evnebeskatningen støtter sig alene på den magt, der står bagved (man vil jo altid være i stand til at arrangere denne beskatning på en sådan måde, at den kan samle et flertal om sig), og på, at den er praktisk. At tage der hvor evnen er, er praktisk og populært, om det er retfærdigt, har man ikke interesseret sig for. Tendensen røber sig i de udtryk, der benyttes; der tales idelig om at »ramme« den eller den, som om det var statens opgave at lure på borgernes sårbare punkter for at gøre et godt kup nu og da. Konsekvent fører denne teori til den progressive beskatning, som er et sjældent rent eksempel på vilkårlighed, idet man – hvilken skala man end opstiller – for-

gæves vil spejde efter enhver begrundelse af netop denne stigning.

De, der vil plyndre i et jernbanetog, er i reglen så fornuftige at søge op i en 1. klasses kupe; noget ædlere forbillede end dette kan den progressive beskatning næppe rose sig af at have. Det samme gælder om alle de øvrige tillempelser af evneprincippet: den skala, der tager specielt hensyn til de familieforsørgere, der har mange børn (som om man havde nogen ret til at lade de andre bøde derfor); eller som skelner imellem om indtægten hidrører fra arbejde eller kapital osv. Alle kan de betragtes som mislykkede forsøg på at bøde på et i og for sig uretfærdigt princip: ved magtsprog at fratage borgerne en del af deres retmæssige ejendom. Vi behøver ikke her at komme ind på den af alle indrømmede skyggeside ved systemet: den utålelige indblanding og kontrol, statsmagten må øve med private forhold, og de falske angivelser, borgerne forledes til at møde med som selvforsvar.

Hvorledes skattetrykket fordeler sig, synes at være genstand for nutidens største omsorg; men i hvor høj grad man ved disse betragtninger raver i blinde, turde fremgå af en sætning, som denne i Cort Traps Grundrids af Finansvidenskaben, af 1908: »Det kan blive en meget vanskelig sag at afgøre, hvorledes skattetrykket fordeler sig i det konkrete tilfælde, og det er ikke udelukket, at et usammenhængende system af indtægtskildeskatter, der som direkte beskatning ville være i høj grad uretfærdigt, dog til slut kan virke nogenlunde ligeligt.« »Ikke udelukket« ... »nogenlunde ligeligt«! på så løst et grundlag er det at man anstiller sine beregninger; på så løst et grundlag skal den enkelte beskatnings indrømmede uretfærdighed forsvares!

Også arveskat er en krænkelse af retmæssigt særeje. Af hvad natur, den er, fremgår af, at man endog beskatter større gaver for at hindre omgåelse af arvelovgivningen. Slige ideer viser hvorhen princippet om statens almagt sluttelig fører. Det ganske rå og nøgne standpunkt er, at arv og gave forøger skat-

teevnen og derfor bør »rammes«; altså bør denne beskatning også være progressiv, ligesom indtægts- og formueskatten.

Forøvrigt er retsstatens stilling til arv den, at al arveret i betydningen af rettighed for efterlevende bortfalder. Derimod kan enhver myndig person ved testamente bortgive sine efterladenskaber til navngivne personer. Retten til frit at råde over det fulde udbytte af arbejdet medfører nemlig ubeskåret ret til at give og modtage gaver. Om børnenes ejendomsret vil der blive talt i et senere afsnit.

Enhver art af forbrugsafgifter er naturligvis fra et retsstandpunkt ligeså forkastelig som nogen af de nævnte skatteformer. Enhver privatperson har ret til at erhverve sig de artikler, han selv skøtter om, og staten har ikke ved at pålægge afgift på disse ting nogen beføjelse til kunstigt at forhøje prisen. De såkaldte »moralske« argumenter, hvormed man har villet forsvare nogle af disse skatter, på alkohol, tobak f.eks., er det bedst at holde ude af betragtning. Thi staten har ingen ret til at spille formynder eller til at blande sig i forhold, der kun vedkommer den enkelte borger selv og hans nærmeste.

Hvad tolden angår, gælder akkurat den samme betragtning; derfor er spørgsmålet frihandel-beskyttelse fra et retsstandpunkt så uhyre simpelt. Man kan spare sig alle de vidtløftige ræsonnementer om det nyttige for stat eller samfund ved denne eller hin told, hvad enten den er finansiel eller beskyttende; man behøver blot at spørge om statens ret til at pålægge befolkningen slige vilkårlige byrder, hvoraf nogle tilmed er så ondartede, at de direkte begunstiger enkelte bestemte forud udpegede kredse på de andres bekostning. Iøvrigt er hele toldproblemet et storslået bevis på, hvor vanskeligt det er at argumentere ud fra nyttespørgsmålet, og hvor umuligt det er for en statsmagt at lovgive derudfra; her har man i århundreder debatteret denne sag frem og tilbage, og endnu står der to jævnbrydige partier overfor hinanden, hvoraf ingen til dato har været i stand til at fremføre et afgørende bevis for sin anskuelses rigtighed. Man har måttet nøjes med at lade sit skøn råde, man har overbevist hin-

anden med stemmetal og magt, ikke med argumenter. Diskussionen om told vil først ophøre den dag, det erkendes, at det fra statens side drejer sig om en retskrænkelser og om intetsomhelst andet.

Grundskatten pålægges i almindelighed ejeren efter hans evne til at opnå økonomisk udbytte, og den tager i reglen ikke hensyn til, om dette udbytte skyldes jordrente, anvendt arbejde eller kapital. Efter strenge retsprincipper vil det alene være berettiget at inddrage jordrenten; jo stærkere man beskatter bygninger, forbedringer o. lign., des mere fjerner man sig fra det retmæssige. Indtil 1903 var i Danmark hovedmassen af den direkte skat en hartkornsskat, regnet efter jordens bonitet. Men i dette år afløstes de ældre skatter af en ejendomsskyld, der er en skat på alle faste ejendomme i by og land i forhold til deres samlede værdi. Dette betød i etisk henseende et absolut tilbageskridt, idet man nu i højere grad inddrog retmæssigt arbejds- og virksomhedsvederlag under beskatningen.

Vil man retfærdighed på dette område, må man være klar over, at det dog ikke er tilstrækkeligt at vende tilbage til hartkornsskatten eller nogen anden kendt form for grundskat. Thi det er, som alt nævnt, overhovedet ikke skat, staten skal pålægge, men en afgift for en bestemt fordel, en tilbagekrævning af den værdi, denne særfordel repræsenterer. Det gælder altså om så nøje som muligt at få bestemt, hvor stor denne værdi er, hvis det er muligt. At en mand får det fulde udbytte af det arbejde, han anvender på sin grund, enten han bygger et hus eller dræner jorden, er ingen særfordel, thi dette udbytte er retmæssigt vederlag. En anden sag er det med jordens naturlige bonitet og dens beliggenhed; disse ting har han ikke skabt. Derfor gælder det i første række at blive klar over størrelsen af det, man nu almindelig kalder »den nøgne jordværdi«.

Man har længe stillet sig skeptisk til tanken om en sådan vurdering. Selve begrebet den nøgne jordværdi har man behandlet som et teoretisk fantasifoster uden bund i virkeligheden. Imidlertid tumler det daglige omsætningsliv idelig med

disse værdier; målbevidste vurderinger af grundværdien er foretaget adskillige steder i verden, og det er lykkedes at finde mere og mere videnskabelige metoder. Iøvrigt er der her ingen grund til at gå nærmere ind på dens tekniske side.

Der har naturligvis hævet sig talrige røster imod den tanke at lade en sådan afgift af jordværdi plus betalingen for de udtrykkelig bevilgede monopoler danne statens vigtigste indtægtskilde. Man har f.eks. benægtet, at staten skulle være i sin ret til at inddrage disse værdier uden erstatning til de nuværende ejere; men i reglen har man i sin kritik deraf blandet moralske hensyn sammen med juridiske og andre hensyn. Men man kan ikke forarges moralsk over brud på ejendomsretten, når man hermed kun mener den juridiske, statssanktionerede ejendomsret; det er ganske ulogisk. En moralsk diskussion kan kun føres ud fra en eneste basis: om man anerkender et moralsk udgangspunkt, dvs., at der gives to væsentlig forskellige slags ejendom: en, der efter naturens ret og moralens lov er sand ejendom, de arbejdsskabte værdier, og en anden, der kun kan opretholdes ved statens magtsprog, fordi den er en ubegrundet særfordel.

I Cort Traps Grundrids af Finansvidenskaben læses følgende: »ingen enkelt skat ville være i stand til at dække nutidens uhyre statsudgifter ...«. Hertil må bemærkes to ting: 1) ved vurderingen i 1916 beregnedes Danmarks samlede jordværdi til 3684 mill. kroner. 4% deraf beløber sig til over 145 mill. kr. Ved vurderingen i 1945 var den samlede jordværdi 6786 mill. kr. (deraf på afgiftsfri arealer 506 mill.), ialt altså 6280 mill. skyldpligtig jordværdi. 4% grundskyld altså 251 mill. kr. 2) »Nutidens uhyre statsudgifter« er vel ikke nogen uangribelig størrelse eller nogen blindt voksende lavine, under hvilken samfundet passivt må lade sig begrave. Udtrykket må i retsstaten omskrives til »de til statens funktion nødvendige udgifter«, hvilket giver et helt andet resultat.

Offentlige lån må anses for uforenelige med retsstatens ide. De er unødvendige, thi da stat og kommune trækker sig tilbage

fra alle industrielle og lignende virksomheder, vil der ikke kræves offentlige anlægskapitaler af nogen betydning. Hovedindvendingen er dog, at det må betragtes som umoralsk at pantsætte efterslægtens retmæssige eje og lade den være debitor for fordele, man selv nyder. Statslånene betegner en af de forflygtigelser af ansvarsfølelsen, det moderne samfund er så rigt på, thi det er givet, at nogle politiske førere aldeles ingen etisk ret har til at forpligte et helt samfund ubegrænset, end sige kommende slægter. Gæld skulle jo bero på et kontraktforhold, men hvem er de, der har indhøstet bemyndigelse til at stifte gælden, og hvem er de, der har underskrevet gældsbrevet? Vi kommer i en anden forbindelse til at berøre begrebet »juridiske personer« og dets mislige stilling i en etisk samfundsordning. Her drejer det sig om den fiktion at lade et ubestemt antal personer skyldte en indbildt person »staten« visse beløb, som samvittighedsløse politiske førere forlængst har anvendt til visse formål, de tilfældigvis interesserede sig for. I det daglige liv betyder dette, at borgerne gennem skatter skal udrede store rentebeløb til inden- og udenlandsk kapitalmagt og statsmagten blive afhængig af denne. I virkeligheden er statslån og de nuværende skattesystemer to i hinanden indvævede misgreb, thi statslån kunne overhovedet ikke opnås, hvis de ikke hvilede på statsmagtens plyndringsmonopol; det er den eneste sikkerhed vore regeringer kan byde på. På omsætningslivet virker statslån således, at rentefoden holdes oppe til gavn for dem, der har overflødig kapital, men til skade for det produktive samfund.

Hvis det er en uomtvistelig sandhed, at regeringer ingen moralsk ret har til at gældbinde kommende slægter, der ikke har været medbestemmende om gældens ønskelighed, og at slige »forpligtelser« ikke har mindste spor af kontraktlig karakter, følger deraf, at et folk, nårsomhelst det vågner op til bevidsthed om denne sandhed og har fået virkelige selvstyreorganer, ikke kan føle sig forpligtet overfor kreditorer, der så letsindigt har indladt sig på disse tvivlsomme forretninger.

Et af de få monopoler, som det er naturligt at staten tager i sin egen hånd, er møntvæsnet. De senere års erfaringer peger i retning af, at man lægger en solidere værdi end et vist kvantum guld til grund for omsætningsmidlernes sikkerhed. Det nuværende system har svigtet i de kritiske tider; man har her i landet udstedt pengesedler, der er falske, forsåvidt som man nægter at udlevere de værdier, de i følge deres påtegning skal kunne ombyttes med. Nationalbanken har således misbrugt sit monopol til at forringe de menneskers formue, der i tillid til bankens autoritet og underskrifter har anskaffet sig disse papirer i stedet for at forsyne sig med andre sikrere papirer eller med guld.

For at opnå solidere forhold har man³ foreslået at sætte seddel og møntmængden i forhold til jordskylden; man ville derved undgå, at seddelmængden bliver afhængig af politiske eller finansielle institutioners forgodtbefindende. Det ville være hensigtsmæssigt at fastsætte et bestemt forhold mellem jordskylden og den cirkulerende pengemængde. Der er ingen tvivl om, at den sikkerhed, der står bag disse sedler, ville være langt større end det guld, der forudsattes at dække Nationalbankens nu så sørgelig forpjuskede sedler. Indtægterne af denne seddeludstedelse bør uafkortet tilfalde samfundet.

³ Aug. Schvan: Den retfærdige revolution. Kbh. 1919.

12. STRAFFERETTEN I BELYSNING AF VEDERLAGSPRINCIPPET

Den første opgave en statsmagt har at løse, er det indre retsværn. Den går ud på at afgrænse de retmæssige ejendomsområder og tilsikre enhver sit. For at forfølge dette princip ud i alle specielle anvendelser måtte man ikke blot undersøge retsinstitutionernes sammensætning, virkemåde og opgaver, men systematisk gennemgå hele den bestående lovgivning. Men navnlig den sidste del af denne opgave ville her blive for vidtløftig; desuden er dele af lovgivningen, hvor en sådan undersøgelse er mindre nødvendig, fordi det praktiske livs krav af sig selv har tendens til at trække forholdene i lave, og afbalancere interesserne således, at de lovgivningsbestemmelser, sædvanen fæstner, uvilkårlig bliver udtryk for hvad samlivet kræver og derfor vanskeligt kan glide alt for langt bort fra den etiske ret. Dette kan f.eks. siges at være tilfældet med en stor del af obligationsrettens bestemmelser, bestemmelser om løfter og kontrakter, om kreditor og debitor, om skadeserstatninger og modregninger, om køb og salg, om borgen og kaution osv.; at disse forhold har en naturlig tendens til selv at skabe sig vedtægter, umiddelbart fremgåede af selve livets grundkrav, ses også af den påfaldende internationale overensstemmelse mellem de forskellige landes obligationsretter. Dette ligger naturligvis i, at de interesserede her stilles ansigt til ansigt med hinanden og i stor udstrækning er henviste til at tage sagen i deres egen hånd; under disse forhold kunne den sædvanemæssige vedtægt kun blive en sådan, der væsentlig sikrede enhver sit.

Et helt andet forhold finder vi i straffeloven; her har statsmagten forlængst trængt sig ind imellem de to parter med sine særlige interesser og formål; dette medfører en forrykkelse af forholdet imellem den forurettede og foruretteren; straffelovens bestemmelser vil derfor lettere kunne komme på afveje end f.eks. obligationsrettens; og hvor der, som i vore dage, har dannet sig absurde teorier om statsmagtens opgaver og væsen, kan man være vis på, at de nøje vil afspejle sig i strafferetten.

Det kan historisk godtgøres⁴, at straffen i dens moderne skikkelse er et temmelig sent fænomen. I de ældste tider var der ingen brug for den; retstrætterne medførte privat oprejsning, der ofte fastsattes ved gensidige overenskomster. For at disse ikke for ofte skulle strande, viste det sig snart fordelagtigt at indskyde en mægler mellem de to parter, som kunne være behjælpelig med vurderingen. Men hans rolle var fra først af rent rådgivende, uden myndighed til at tvinge; ved enhver forbrydelse forbeholdt den krænkede part sig med magt at fremtvinge fuldt vederlag for den tilføjede skade og at være medbestemmende om, hvor stor skaden var. Endnu var der ingen statsmagt til at tage afgørelsen ud af de direkte interesserede parters hænder under påskud af, at det i virkeligheden var den, der var den krænkede, og at sagen derfor burde afgøres af den. Staten var jo også et sent produkt; på det nævnte trin er den endnu ret afmægtig, fungerer kun midlertidig i krigstilfælde og er lige akkurat tålt. Men fra det øjeblik staten vinder fodfæste og magt, begynder hele retsvæsnen og retsbetragtningen at skifte karakter; ikke har statens repræsentant fået sin fod indenfor retsafgørelsen, før hensynet til de stridende parter bliver nr. 2 og statsmagtens egne interesser nr. 1.⁵ I stedet for mægling får vi magtsprog, i stedet for forligsprøver – thi andet var oldtidens rettergang ikke – får vi retsafgørelser, domme. Og i stedet for erstatninger til de forurettede, fastsatte ved overenskomst, får vi straffe.

Og dermed er man inde på hele den udviklingsgang, som endnu næppe har løbet linen ud, og hvis ledende syns punkt er, at det ved de allerfleste forbrydelser i grunden er staten, der er den fornærmede part; forbryderen er først og fremmest en urostifter, ulydig og trodsig overfor statsmagten. Derfor går overvejelserne i første række ud på ved alle midler at bøje ham til lydighed og om muligt at forebygge gentagelser. Om midlerne

⁴ Naturlig ret, kap. 8.

⁵ Moderne strafferetsteori ligestiller enkeltmand, almenheden og staten som berettigede til statsmagtens værn gennem den straffende retshåndhævelse

er retfærdige eller ej spørges ikke – men blot om de er formålstjenlige. Og i kraft af tidens slagord det »humane« tiltager strafmyndighederne sig et formynderstandpunkt overfor forbryderen, der gør ham ganske retløs og udsætter ham for vilkårlig behandling ud fra løse formodninger om hans hele karakter og foregående livsførelse. Helt i baggrunden kommer hensynet til den krænkede part, som man i grunden slet ikke er tilbøjelig til at tilkende nogensomhelst ret⁶. Til ham har straffen sjældent noget bud; om hans krænkelse mildnes ved den, om han kan erklære sig tilfreds eller har fået oprejsning, derom spørges ikke – han er skubbet helt ud af spillet. Og endnu mere påfaldende: heller ikke forbryderen kan få sin ret; hans krav på at lide en retfærdig straf tager man ligesålidt hensyn til. Også forbryderen skulle dog have ret til ved domsafsigelsen at få indblik i, hvilken objektiv målestok man vurderer hans forseelse efter;⁷ men dette nægtes ham. Straffens hårdhed beror i høj grad på dommerens eller fængselsmandens mere eller mindre subjektive skøn.

Overfor denne grundsætning, vi her har peget på, mellem gammelt og nyt syn på en forbrydelse, blegner ganske modsætningerne mellem alle de forskellige straffeteorier, nutiden har øvet sin opfindsomhed på. Afskrækkelsesteorier, forebyggelsesteorier, nødværgeteorier, straffetruselsteorier, opdragelseste-

⁶ I dansk retspleje har forbryderens offer ganske vist under en straffesag adgang til at gøre krav gældende for den skade, han har lidt ved forbrydelsen, med mindre retten finder, at dette medfører ulempe, ligesom civilt søgsmål mod forbryderen altid står ham åbent, se retsplejelovens kap. 89. Men staten stiller ikke særlige inddrivelsesmidler til rådighed for erstatningskrav mod en forbryder, og sådanne krav er derfor oftest værdiløse, især hvis forbryderen underkastes frihedsstraf og dermed unddrages sin erhvervsevne i længere tid. Ting, der er fravendt nogen ved en forbrydelse, eller udbyttet heraf, skal dog altid udleveres til rette vedkommende, retsplejelovens § 754.

⁷ Teorien betragter ikke straf som noget vederlagsbestemt, men som noget formålsbestemt. Formålet er sikring af lovens almindelige autoritet og derigennem værn af retssikkerheden.

orier osv., osv. mødes alle i bestræbelsen for at sætte hensynet til den krænkede part til side og gøre statsmagten til den eneste, der har berettigede interesser at varetage. Alle er de udslag af det moderne sværmeri for statsmagtens almagt.

Imod disse anskuelser kan man imidlertid i tilslutning til ældre tiders mere naturmæssige opfattelse opstille en anden, som gør hensynet til den jævnbyrdige soning eller oprejsning til kærnepunktet i den reaktion, en forbrydelse naturligt må fremkalde; et princip, som kræver, at når statens hjælp påkaldes overfor en forbrydelse, må statsmagten ikke egenmægtig gå ud over den opgave at varetage, at der bliver ydet fuldt vederlag og at dette kommer rette vedkommende til gode. Derved og kun derved vil alle parters retmæssige interesser blive varetagne, og statsmagten holde sig indenfor sin rette ramme. Som vi senere skal se behøver denne opfattelse ikke at medføre, at de ikke direkte ramtes interesser, samfundets almene interesser, lades ude af betragtning; tværtimod går den ud på at anerkende ethvertsomhelst påviseligt krav på vederlag.

Disse tanker har mødt stor modstand blandt tilhængerne af den nyere kriminalistiske skole, som i adskillige skrifter har røbet, at de kun kender en slags moral, nemlig velfærdsmoralen⁸. Hvis man af vore betragtninger over dette emne har lært at se, hvilke ubegrænsede magtanvendelser dette moralsystem er anlagt på at forsvare, vil man forstå, at disse kriminologer må oprøres i deres sjæls inderste, når man vil indskrænke deres straffemyndighed til kun at stifte ret, istedet for at øve velfærd imod forbryderne i form af human, pædagogisk formynderbehandling, der i realiteten betyder den vildeste vilkårlighed.

⁸ Yngre danske strafferetsteoretikere er dog ikke blinde for vederlagsprincippetets værdi. Oluf Krabbe klassificerer således erstatningsansvarets generalpræventive funktion foran straffen, som efter hans mening træder til, fordi erstatningsansvaret i en række tilfælde, hvor der ikke foreligger individuelt oprettelig skade (f.eks. overtrædelse af færdselsloven) ikke ville skabe nogen generalprævention.

Vort krav om, at straffen i første række skal tage hensyn til gerningen og gå ud på at sone denne, og ikke bestemmes af gerningsmanden særlige beskaffenhed, hans forudgående liv osv., noget der desuden altid vil hvile på stor usikkerhed, har rejst beskyldninger for at vi skulle grave de gamle gengældsteorier (i form af hævn teorier) op. Man kan eller vil ikke se forskellen mellem at kræve vederlag af en mand og at tilføje ham ondt for at gøre ham skade. Kan det da også kaldes hævn i det private liv at kræve erstatning af den mand, der har slået ens vinduesrude ind?

Hvad vi har villet slå fast angående strafferetten er dog blot dette: når en mand har forset sig, skal han søge at råde bod på hvad der er sket; vil han det ikke frivilligt eller stoler man ikke på, at han vil det frivilligt, skal han tvinges dertil, om fornødent ved personligt produktivt arbejde. Og denne ydelse skal sættes i bestemt forhold både til hvad han har forbrudt og overfor hvem han har forbrudt sig. Man kan gå ud fra, at gennemføres dette i praksis, vil det tillige være den bedste »opdragelse« til socialt sindelag, idet der bibringes ham en forståelse af de sociale love, han tidligere har manglet.

Hvor langt nu dette i enkelthederne lader sig gennemføre, kan man ikke uden særlige erfaringer afgøre; dette er kriminalisternes sag. Man må blot fra retsmoralens side hævde, at dette er det retsprincip, som først kræver efterlevelse, så langt det er muligt. Vurderes et retsbrud efter dets objektive karakter som materiel værdiforringelse, og vurderes reaktionen i forhold hertil efter dens positive erstatningsværdi, er der indskudt en fællesnævner. Og selv om afvejningen i enkelte tilfælde kan støde på mange vanskeligheder, bliver det dog i reglen et spørgsmål om kvantiteter

En hel anden ting er det, at der gives forbrydelser af en sådan art, at økonomisk vederlag til bestemte personer overhovedet mister al mening. Men retsmoralen bygger heller ikke på materiel erstatning alene; den går dybere til bunds og er fuldt klar over, at al overlast til syvende og sidst rammer sjælelivet,

og megen overlast er af den art, at den også kun lader sig vederlægge ved ydelser af bestemt art. En krænkelse af en ven lader sig ikke udslutte ved at sende ham en check. Et røverisk overfald i en landsby efterlader sjælelig utryghed i en sådan grad og i en sådan udstrækning, at økonomisk vederlag alene her ville være meningsløst; den af forbryderen vakte frygt og utryghedsfølelse kræver og retfærdiggør derfor det middel, der ene er i stand til at standse den, en øjeblikkelig tvangssikring af forbryderen.

Hvad vi hævder er blot at den økonomiske bod må være normalmetoden. At pengebøden er et ypperligt straffemiddel i dertil egnede tilfælde, erkendes af de fleste kriminalister.

Da bøden i mange tilfælde er uopnåelig, er det en udvej, der frembyder sig af sig selv, at fremskaffe den ved tvangsarbejde, om muligt under frie forhold og at beslaglægge en del af arbejdslønnen. Hvis den, der ikke kunne betale bøden, og som heller ikke frivillig af sin arbejdsfortjeneste ville afdrage på den, måtte aftjene den ved tvangsarbejde, ville enhver opfordring til at bevare afsoningen bortfalde, eftersom selv en dårlig og doven arbejder i frihed med lethed vil tjene mere til bødens betaling end ved det arbejde, tvangsanstalten kan skaffe, og som altid vil være meget dårligt betalt.

En anden sag er, at et overgreb ikke altid kan anses for sonet alene derved, at den rent materielle balance genoprettes; at man ved et tyveri f.eks. indskrænker sig til at lade tyven erstatte det stjålne beløb. Til fuld soning vil kræves, at den forurettede også får oprejsning for hvad han sjæleligt har lidt ved overgrebet (angst, utryghed, ydmygelse, afsavn), og forsåvidt dette i nogen grad kan ske ved hjælp af materiel erstatning, kan man i bødestraffen skelne mellem to faktorer, den rent materielle erstatning og en soning af overgrebets sjælelige ulemper⁹. Og

⁹ Om økonomisk erstatning for sjælelig skade ved forbrydelser se Carl Popp-Madsen: Bod (Gads forlag 1933), hvori bl.a. med henvisning til nærværende skrift og til Sev. Christensen, Axel Dam og C. Lambek „Retsmoral” efterlyses en reform af strafferetsplejen.

medens det iøvrigt vil være rigtigt at lade bødens størrelse stå i forhold til kränkelsens omfang, kan der med hensyn til den sidste faktor være tale om at lade fornærmerens personlige forhold komme i betragtning.

Al oprejsning er nemlig i sin grund sjælelig. Men ligesom tab og krænkelser, der også allerinderst inde er sjælelige, kan forvoldes ved de forskelligste midler, således er også de midler, der hidfører den sjælelige heling eller oprejsning, varierende.

Der er en række forseelser, som må ses under denne synsvinkel, nemlig alle voldshandlinger og forbrydelser, der bringer sindene i uro i vide kredse; så at sige opskræmmer hele samfundet. Foruden de umiddelbart ramte, som altså har krav på oprejsning efter de nu nævnte regler, findes der i disse tilfælde alle de mange, hvis sjæle er blevet forstyrret. At vederlægge denne almindelige opskræmtheds materielle er en umulig tanke. Men selv om man forsøgte at tilvejebringe materielle midler i rigeligt mål, var det dog ikke fyldestgørende, thi uro og angst er sjælelige lidelser, der kræver modvægt af særlig art. Vi nødes altså til at indrømme, at der gives tilfælde, hvor den materielle værdierstatning ikke slår til, og hvor det kan være retmæssigt, at staten overfor urostifteren griber til midler af særlig art, midler, der har den tilsigtede virkning på de særlige sjælelige lidelser, der er forvoldt – thi til genoprettelsen af den sjælelige ligevægt fører alle retsordenens virkemidler tilbage. Frygten kræver jo i reglen en øjeblikkelig sikring overfor faren, og den sårede tryghedsfølelse kan påkræve kvalitativt ændrede forholdsregler for at trygheden kan genoprettes.

Spørgsmålet om, i hvilken udstrækning strafarbejde udenfor fængslerne kan anvendes, er et rent praktisk.

Man har allerede en mængde erfaringer på dette område:

Fra 1899 har straffefanger arbejdet udenfor anstalterne i plantager og mergellejer. Fangernes forhold har været godt og arbejdsudbyttet ligeså. Albert Dam skriver i Gads d. Magasin 1913, at ca. 1000 danske straffefanger må anses tjenlige til strafarbejde. De kunne anvendes i statens tjeneste til jordarbej-

de ved baneanlæg eller opdyrkning. »Der kunne mulig nås et korrektionssystem, der økonomisk hvilede i sig selv.« Endvidere gør han den bemærkning, at det synes som om straffeanstalterne forstår at opdrage »gode fanger« i samme grad som de berøver dem karakter til at leve hæderligt i frihed.

1914 er indført akkordbetaling til fangerne for hvad de udfører udover pligtarbejdet. Men hvorfor vurderes arbejdet lavere end andetsteds? I Sing-Sing Fængslet betales fuld løn, og fangerne må deraf udrede deres ophold.

Goll, der har studeret forholdene på nærmere hold skriver, at arbejdet interesserede fangerne stærkt, ikke mindst fordi de indså, at de gavnede landet og »derved på den smukkeste måde genoprettede noget af den skade, de havde forvoldt ved deres forbrydelse.« Personer, på hvem alle tidligere straffe og afsøningsmåder har vist sig virkningsløse, er blevet hæderlige.

Det glædelige ved disse erfaringer er den udsigt, de åbner til at få fængselsdørene slået op. Det erkendes, at frihedsberøvelsen egentlig kun har underordnet betydning som middel til at fremtvinge aftjeningen – »kan denne realiseres uden frihedsberøvelse, så meget desto bedre, forsøget bør hellere gøres for ofte end for sjældent« (Goll). Enkelte vil der vel altid findes, som ikke kan arbejde ude på egen hånd, men kun under opsig. Mulig ville der også kunne gøres brug af pålidelige folks løfte om at garantere for vedkommende¹⁰.

Dersom en teoretiker pludselig stod op og erklærede: Jeg tror, at der er bygget fængsler nok i dette land, vi trænger ikke til flere; tværtimod kan vi lukke de fleste af dem, vi har. Vi skal blot, når folk har forbrudt sig, i stedet for at indespærre dem i

¹⁰ Efter anordning af 10. maj 1917 om fuldbyrdelse af fængselsstraf er straf fuldbyrdelse i enrum undtagelsen, og regelen er, at fangerne skal sysselsættes ved produktivt arbejde. Der skal såvidt muligt ydes akkordløn, hvoraf en del kan anvendes til bestridelse af forsørgerpligter og til formål af betydning ved fangens løsladelse. Heraf skal også dækkes skade, som fangen forvolder på fængslet m.v., men lønnen kan ikke forlanges anvendt til erstatning af den ved forbrydelsen skadelidtes tab.

ørkesløs ensomhed eller i fordæveligt selskab, lade dem arbejde, såvidt muligt under frie forhold, ude i livet sammen med andre mennesker, så at de i stedet for at blive mere og mere fremmede for livets kår kan bevare deres sociale egenskaber og få dem styrkede – så ville vel folk med rette trække på skuldrene og erklære sligt for sværmen. Nu, da det er praktiske fængselsmænd, der selv har indhøstet de erfaringer, vi har omtalt, kan det vel ikke uden videre afvises som fantastisk, når man tænker sig den tvungne værdipræstation gjort til hovedhjørnestenen i fremtidens behandling af forbryderne.

Imidlertid kan man ikke blive stående herved. Retsbevidstheden forlanger et skridt til. Det er ikke nok, at man har indset, at forbryderen er i stand til at præstere værdier; hvis retfærdigheden skal ske fyldest i strafferettens praksis, må der sørges for, at disse værdier tilfalder den, de tilkommer, nemlig den krænkede¹¹. Og forbryderen skal udtrykkelig vide, at hans ydelse netop er til fordel for den, hvem hans overgreb er gået udover, og at den svarer til omfanget af det tilføjede tab.

I disse to tankers sammenknytning – kravet om, at forbryderen skal afkræves en værdiydelse, der svarer til hans overgreb, og at han skal yde den til rette vedkommende – ligger spirene til en fremtidig retmæssig normalbehandling af forbryderne, hvori hovedlinjerne utvivlsomt må blive disse: hvis ikke erstatning tilbydes frivillig ved et forlig mellem parterne, – enten i rede materielle værdier eller i resultater af arbejdsydelser under de friest mulige former, – skal tvungen erstatning finde sted i form af bøder, der kan inddrives, eller ved tvangsarbejde under skiftende forhold, fra den mildeste kontrol til den stærkeste (eventuelt i tvangsarbejdsanstalter), alt eftersom nødvendigheden byder det. Enkelthederne i dette system kan naturligvis kun praksis udvikle.

¹¹ Dette er, som det fremgår af noten foran, udelukket efter gældende danske retsfor skrifter.

Det må udtrykkelig betones at denne fremgangsmåde ikke i første række tager sigte på forbryderens karakterudvikling; dens hovedelement er at skifte ret mellem de pågældende parter. Men derfor ville det ligefuldt være urimeligt at lukke øjnene for disse forholdsreglers sandsynlige sidevirkninger; og man vil da snart se, at man vanskelig vil kunne finde et middel, der har større betingelser for at påvirke karakteren i social retning. Thi det, der sker, er at forbryderen netop stilles overfor de sociale konsekvenser i deres renhed; har han hidtil forstået at slippe udenom dem, så hjælper straffemyndighederne ham nu til at føle dem fuldt ud. Han får indprentet – ikke med formaninger eller prædiken, sålidt som med barbariske midler – men med livets eget indtrængende sprog hvad vilkårene er for at leve i samfundet; og hvad det koster, nøjagtig hvad det koster, at bryde med samlivets evige love. Han bliver ikke som ved den passive lediggang i fængslerne mere og mere antisocial i karakter og evner, og udygtiggjort til at leve under frie forhold, men han holdes i stadig kontakt med den store levende sociale organisme, og kan få sin karakter rettet i samkvemmet med rettænkende og flittige medborgere. Enhver er tilbøjelig til at akklimatiseres; meget afhænger af, i hvilke omgivelser man anbringer et menneske, og der er ingen fare for, at samfundet i sin helhed ikke skulle besidde sundhed nok til at få bugt med forbryderens tendenser uden selv at tage skade.

Og hvilken anden garanti gives der til syvende og sidst for et socialt sindelag end villigheden til at opfylde de sociale betingelser? Er det ikke et langt pålideligere vidnesbyrd om en karakterforandring end den ruelse, de tegn på omvendelser o. lign., som fængslerne har så travlt med at konstatere?

Fortrinet ved denne fremgangsmåde er ikke, som man har ment, at det er en meget følelig straf – om end kravet om at arbejde af mange sikkert vil føles som den blodigste uret; fortrinnet er simpelthen, at forbryderen får samfundets naturlige modstand imod retsbruddet at føle på ubønhørlig måde.

Endvidere må man betragte det som et stort fortrin, at der stadig appelleres til hans frivillighed, så at han til en vis grad selv er herre over, hvor hurtigt han vil tjene sig fri, og at han ved ethvert skridt mærker, at smøleri straffer sig selv.

Når den ovenfor skitserede behandling af forbryderne betragtedes som en normalmetode, ligger jo allerede i denne betegnelse, at der gives tilfælde¹², hvor man mere eller mindre må afvige fra den i udførelsen, ikke i princippet. At gentagelsestilfælde straffes hårdere, er således ikke et brud med princippet; den materielle værdierstatning af den stjalne ting vil ganske vist være den samme, selv om et lignende tyveri er øvet flere gange forud, men krænkelsen af tryghedsfølelsen vokser i geometrisk progression for hver gentagelse, og dette er tilstrækkeligt til at retfærdiggøre betydeligt skærpede straffe ved tilbagefald. Stadig er det det, der er sket, som må afgive målestokken for den retmæssige straf, ikke hvad man kan befrygte i fremtiden.

Lignende gælder de almenfarlige forbrydere og deres behandling. Det tør overensstemmende med hele vor tankegang anbefales, i stedet for at anstille de gængse betragtninger over almenfarlige forbrydere, farlige eller endog uforbederlige recidivister, udelukkende at tale om forbrydelserne; om handlingerne, ikke om personerne. Et spørgsmål er det, om en domstol nogensinde har ret til at dømme: uforbederlig recidivist; strengt taget har den kun med et eller flere tilbagefald at gøre. Ingen bliver retløs, selv om han har gjort sig skyldig i nok så mange forbrydelser; om han er uforbederlig eller ej, kan erfaringen ikke sige; erfaringen kan kun gå baglæns; men fra hvad der er sket, kan den aldrig sikkert slutte sig til hvad der vil ske, når det drejer sig om et menneskes sjæleliv; og selv om den kunne, er det jo ikke sindelaget, der er dommens genstand.

¹² I 1947 udgjorde de egentlige »farlige« forbrydere (voldsmænd) kun Ca. 5% af alle for forbrydelse sigtede personer. Ejendomsforseelserne udgjorde Ca. 77%.

Det samme gælder rubrikken farlig forbryder; dette er en psykologisk bestemmelse, der angår mellemrummene mellem forbrydelserne, men som i grunden ikke vedkommer dommeren; den vil aldrig give ham ret til at tilmåle straffen ganske vilkårligt. Det er ikke for mellemrummene at han skal straffes. Udfra vederlagsteorien vil man derfor aldrig komme til lange indespærringer for indgroede småfejl.

Hvad vi har at gøre med er visse forbrydelser, som er af den natur, at den almindelige sikkerhedsfølelse bliver krænket. Disse kræver uden tvivl en særlig omtale. Der gives voldshandlinger og lignende overgreb af en så opskræmmende natur – selv om det er første gang, at de øves –, at man må spørge, om befolkningen i sin helhed kan føle sig tilfredsstillet ved de forholdsregler, der er omtalt i det foregående. Da som ovenfor omtalt al overlast i sin grund er sjælelig, vil den uro og angst, der opstår i samfundet som følge af en voldshandling, kræve lægemidler af særegen art. Den af forbryderen vakte frygt kræver og retfærdiggør derfor det middel, der ene er i stand til at standse den, en øjeblikkelig tvangssikring af forbryderen. Dette er ikke et brud på princippet; princippet bunder i sjælelig genoprettelse, og der må dertil anvendes de midler, der alene er i stand til at hidføre den.

Princippet om retmæssighed udelukker ingenlunde en individualisering af handlingen og den derpå rettede reaktion, når blot forholdsmæssigheden ikke forrykkes. Ligesom materielle værdier ikke er de eneste, der kan angribes, således kender oprejsningen andre kvaliteter; forbrydelsens karakter levner i denne henseende vidt spillerum. Ved uagtsomhed kan der være grund til at anvende straf af en anden kvalitet end ved handlinger, der bevislig røber ildesindet forsæt. Genoprettelsen skal være så fuldstændig som mulig i alle retninger; og hvor det derfor væsentlig drejer sig om en rystet tryghedsfølelse, vil både sikring og andre til tryghedens genrejsning virksomme midler (også til en vis grad pædagogiske) kunne forsvares – alt dog indenfor den ved forseelsens art og betydning angivne størrelse

og hensynet til lighed for loven. Hvis man her også anvender midler, der kan antages at bøje den almenfarlige forbryders karakter, er dette ikke af humane pædagogiske grunde – for hans skyld – men er led i vore sikringsforanstaltninger.

Der vil altså blive en vis klasse forbrydelser tilbage, som det er nødvendigt at straffe med indespærring. Også disse domfældte må sysselsættes med produktivt arbejde, thi også de har værdier at erstatte, blandt andet hvad deres forplejning og ophold i fængslet koster det offentlige. Sikringen bør ikke være vilkårlig, men skal tilmåles efter forbrydelsens foruroligende karakter. Det ledende princip er stadig, at forbryderen selv arbejder sig ud af sin skyld (udelukkende forebyggende og sikrende forholdsregler anerkender vi kun overfor abnorme forbrydere)¹³.

En forbryders skyld kan vokse til en sådan størrelse, at han øjensynlig aldrig vil kunne arbejde sig ud af den, at m.a. ord livsvarigt tvangsarbejde vil være den retmæssige følge. For at afkortelse skulle kunne finde sted, måtte der indtræde benådning; herfor måtte imidlertid den direkte krænkedes samtykke være forudsætningen, men desuden – hvis forbrydelsen havde foruroliget almenheden – offentlighedens samtykke, hvilket mulig ville kunne meddeles af en folkevalgt jury.

Hvad dødsstraffen angår, er det udtalt, at bestræbelserne for dennes afskaffelse er i strid med gengældsprincippet. Men dette

¹³ Ved straffeloven af 15. april 1930 indførtes for visse erhvervs- og vane-forbrydere sikkerhedsforvaring, der kan idømmes i stedet for straf, når hensynet til samfundets sikkerhed taler derfor. Afgørelse om forvaringens varighed træffes af fængselsnævnet, der består af en dommer, fængselsdirektøren, en psykiatrisk læge og repræsentanter for forsorgsarbejdet for unge mennesker og for løsladte fanger. Som udbygning på straffeloven er endvidere oprettet forvaringsanstalt for psykopater og drankeranstalt, jfr. straffelovens § 70, hvorefter også anbringelse i sindssygehospital eller åndssvageanstalt o.l. kan træde i stedet for straf, hvis den findes uanvendelig. Endelig er der ved lov af 11. maj 1935 åbnet adgang til kastration efter retskendelse af visse sædelighedsforbrydere.

viser kun, hvor lidt man kan eller vil forstå det centrale i dette princip.

Vi har jo ovenfor påvist, at gengæld hverken falder sammen med hævn eller med den primitive vurdering, der går ud på at kræve øje for øje, liv for liv osv.

Et mord betyder ofte et økonomisk tab for efterlevende, der havde krav på den dræbtes hjælp; det er øjensynligt at dette tab har større udsigt til dækning, hvis forbryderen bliver i live og tvinges til at erstatte med arbejdsudbytte, end hvis der fuldbyrdes dødsstraf.

Men det spørgsmål, der især interesserer os, er: kan det siges at være retsmoralsk forbudt at anvende dødsstraffen?

Der er ingen tvivl om, at retsmoralen må billige nødværge indenfor rimelige grænser. Den, der overfaldes, har lov til at vurdere sit eget liv ligeså højt som voldsmandens, og er han virkelig truet på livet, har han fuld ret til at skyde modstanderen ned. I tidligere tider, da overfald hørte til dagens orden, og statsmagt og retsinstitutioner var forholdsvis afmægtige, måtte man betragte dødsstraffen som de svageres nødværge. Der er i vore dage ingen grund til at anlægge dette synspunkt; statsmagtens retshåndhævelse rammer så uundgåeligt og har nået en sådan myndighed, at den er i stand til at benytte foranstaltninger, der på engang tilfredsstillende den almindelige trygheds- og sikkerhedsfølelse i lige så høj grad som dødsstraffen og giver forbryderen større adgang til en positiv soning. Tænkeligt er det, at den forurettede eller hans slægt rummer hævnfølelser eller en forbitrelse, som ikke i deres øjne får fuld oprejsning hermed, men slige subjektive hensyn kan retsordenen ikke tage. Man kan ikke kræve, at domstolen skal optræde som ens private hævner. Skal retsafgørelsen overhovedet være den suveræne faktor i staten, kan man ikke forlange, at dommeren skal kunne tilegne sig ens subjektive syn på hvad åndelig skade der er sket. Dommeren kan og bør ikke undlade at søge de soningsmidler, der har alment anerkendt værdi, og som må antages at være alment genoprettende; han kan ikke lade det være afgørende,

hvad den krænkede måtte fordrø som den eneste oprejsning, der er i stand til at tilfredsstille hans personlige følelser i dette specielle tilfælde. Domstolen kan ikke gå til bunds i alle personlige forhold, men må for en stor del regne med gennemsnitsværdier.

Det skal ikke benægtes, at der gives tab, som slet ikke kan erstattes med penge; der gives tab, som overhovedet ikke kan erstattes. Men konsekvensen heraf er dog ikke, at økonomiske værdier er helt magtesløse; det må anses for givet, at for enhver, i enhver situation har de nogen betydning, og det ville derfor være urimeligt, om staten ikke på den krænkedes vegne afkrævede forbryderen den dækning, det dog er muligt at opnå.

Derfor er det i fuld overensstemmelse med gengældsprincippet – rettelig forstået – at dødsstraffen afløses af et – indtil livsvarigt – tvangsarbejde, hvis udbytte tilfalder den ramte familie. Objektivt kan det ikke bevises, at dette skulle være en mindre fuldkommen soning end dødsstraffen.

13. RETNINGSLINJER FOR STATENS OPGAVE SOM RETSVÆRN I DET PRIVATE LIV OG I NÆ- RINGSLIVET

Spørgsmålet om omkostningerne ved retshjælp kan ikke forbigås i en etisk undersøgelse af retsinstitutionernes virksomhed. Sålænge »nationen regeres efter en forvirret, selv ved sproget uforståelig lovbog«, sålænge er juridisk hjælp nødvendig for alle, der bliver indviklede i en retssag. – Men hvem skal betale den?

Gratis retshjælp har i Danmark i en årrække været ydet, ad filantropisk vej, gennem en forening, til ubemidlede. Den yder gratis råd og vejledning, optræder som de radsøgendes sagfører, men overtager ikke afholdelsen af de retsudgifter, som de retslige skridt, der må foretages, medfører. Men hvis de ikke kan skaffe fri proces, må de rådgivende jurister ofte tilråde at opgive et retskrav, og dette vil i længden svække tilliden til retsinstitutionerne.

Man må nu spørge: skal det betragtes som en filantropisk opgave at hjælpe folk til deres ret? Er det en tilfredsstillende ordning, at kun ubemidlede har udsigt til at opnå retshjælp uden udgift, af en privat forenings hånd, som en nådessag? Kan ikke alle borgere gøre krav på vederlagsfri retshjælp?

Hvis man indrømmer, at retsbeskyttelsen hører til statens opgaver, og at den er den vigtigste af de få virkelige fællesorganer, der findes, må man til gengæld sætte alt ind på at gøre den virksom. Men en virksom retsbeskyttelse har man ikke i en stat, der blot sørger for at skaffe de værste forbrydere af vejen, det har man kun, når man uden udgift har adgang til at skaffe sig ret og oprejsning også på alle civile områder.

I stedet for filantropisk gratis retshjælp til ubemidlede bør kravet til en retsstat lyde på: gratis retshjælp til alle.

En meget almindelig indvending imod tanken om almindelig gratis retshjælp er, at folk ville misbruge den og ulejlige retten med alle slags bagateller; vejer man denne ulempe, som muligvis for en del kunne modvirkes, med den, at lade alle

ubemidlede passivt finde sig i de civile krænkelser, der tilføjes dem, vil den etiske afgørelse ikke være vanskelig. Og det må heller ikke glemmes, at en mængde af de civile forbrydelser, som nu begås, udtrykkelig sker i ly af de nuværende vanskeligheder ved at få sin gode ret. Utvivlsomt ville en stor del bortfalde ifald man kunne gå ud fra, at de ufejlbarligt ville blive påtalt.

Gratis retspleje er et af de få spørgsmål, der ville stille forøgede krav til de offentlige midler; men det vigtigste af dem, forøgelsen af retsplejens omkostninger ville dog kun betyde lidt i forhold til alle de udgifter, vor teori om retsstaten ville skære bort.

Fra personrettens område skal vi fremdrage spørgsmålet om de såkaldte æresførmelser. Dette problem kan ikke løses til bunds, medmindre det ses under synsvinklen: individets retmæssige sjælelige ejendom.

Til et menneskes retmæssige særeje hører ikke blot de materielle goder, han ved sit arbejde har erhvervet sig, men også hans gode navn og rygte, ifald det da er erhvervet på ærlig vis, ved hans egen fortjeneste, og ikke hviler på bedrag eller fejltagelse. Det er derfor klart, at en lovgivning, der ikke lige såvel værner disse goder som de mere materielle, kun tarveligt fyldestgør retfærdighedens fordringer. (For øvrigt er grænsen noget flydende, da et godt navn og rygte også har materiel værdi).

Et særligt interessant kapitel udgør presseførmelserne, ved den offentlighed og udbredelse, disse krænkelser får. Her er et punkt, hvor retsbeskyttelsen er så forsvindende, at den krænkede retsbevidsthed gang på gang har måttet skaffe sig luft ved selvtægt. Fordringen til en virksom retsbeskyttelse på dette område må gå ud på, at alle injurier uden undtagelse straffes, og at alle sigtelser (ligegyldigt om de er sande eller ej), der ikke angår folk i embedsvirksomhed, dvs. folk, som skylder offentligheden regnskab for de omtalte forhold, ligeledes straffes. Men ikke nok hermed: da alle private forhold, familieforhold, hjem etc. er et menneskes særeje, hvorfra han har fuldkommen ret til

om fornødent med magt at holde enhver påtrængende person ude, bør disse forhold overhovedet ikke, uden at vedkommendes sanktion udtrykkelig foreligger, kunne gøres til genstand for nogensomhelst omtale selv ikke den velvilligste. Det er ikke nok, som man har ment, at betragte alene de meddelelser, vedkommende ikke kan antages at ønske offentliggjorte, som hans privateje. Thi derved krænkes en ret, og ingen har krav på at få disse ting at vide. Ingen kan forud vide, hvor ubehageligt disse meddelelser kan virke på vedkommende, og hvilken fortræd, også rent materielt, de kan anrette.

Skal disse betragtninger da være en maskeret, reaktionær opfordring til at indskrænke trykkefriheden? Ikke i fjerneste måde. At indføre forebyggende foranstaltninger overfor pressen ville aldrig kunne forsvares fra et retsstandpunkt; ingen kritik skal på forhånd afskæres. Men til gengæld må enhver forfatter tage det fulde ansvar af de følger, hans offentliggørelse bevirker. På dette punkt lader lovene adskilligt tilbage at ønske.

Først og fremmest burde bladene have publikationspligt, dvs. enhver angrebet, omtalt eller kritiseret person burde have ret til berigtigelse eller forsvar i det samme blad. Thi bladet tilhører ganske vist aktionærerne, men dets omtale af personlige forhold kan medføre krænkelser af vedkommendes retssfære, og der må derfor åbnes en udvej til passende oprejsning; ingen anden end den omtalte person kan vide, hvorvidt et sådant modindlæg er nødvendigt, selv om det blot har formen af en supplerende oplysning. Derfor bør ethvert angreb medføre ret for den omtalte til at forlange et indlæg af samme størrelse, trykt med samme typer, indført på samme plads i bladet og helst samme dag som angrebet fremkommer. Herfra bør dog undtages strengt saglig kritik af produktioner, der udtrykkelig appellerer til offentlighedens dom; at en sådan dom fremkommer, er da ikke et overgreb. Men såsnart den er personlig holdt eller indeholder åbenbare forvanskninger eller misforståelser af fakta, må det være den omtaltes ret at tage til genmæle. Afgørelsen

af, hvilke disse tilfælde er og hvilke ikke, måtte muligvis henvises til en jury med litterær sagkyndig bistand.¹

Men dernæst burde der være adgang til at søge fuld erstatning for pressens overgreb. Skal pressefriheden vedblive at bestå uantastet, må skadesløsholdelsen til gengæld være virksom. Bekendtgørelse om sagsanlæg bør for det første kunne ske i pågældende blad og på ligeså iøjnefaldende måde som det påankede indlæg. Dernæst gælder det om at komme til klar forståelse af, at ikke-økonomisk skade kræver ligeså fuld erstatning som økonomisk.

Offentlig undersøgelse og påtale bør finde sted på begæring af den forurettede, og staten bør tage retsforfølgningen i sin hånd, uden at den forurettede skal have udgifter dermed.

For at ramme de virkelig skyldige er det nødvendigt at bruge reglerne om strafansvar og meddelagtighed fuldt ud. Udgi-veren og redaktøren skal drages til ansvar, forfatteren ligeså; ingen skal kunne dække sig bag den andens ryg. Stråmandsvæsnet må modarbejdes, dvs. den trafik, at en, der er »uskuldig« i bladets indhold, påtager sig eneansvaret. Og alle skyldige bør broderligt dele omkostningerne resp. strafarbejdet. Kun ved foranstaltninger som de nævnte kan selvtægt indskrænkes.

Af væsentlig anden art end disse krænkelser, der går ud over visse bestemte personer, er en anden gruppe, der kan komme til at gå ud over alle og enhver, og som man ikke på forhånd kan værge sig imod; her sigtes til uappetitlige og uanstændige skildringer, det være sig i form af billeder, teater- og varietéforestillinger eller som beskrivelser i bøger og blade. Det

¹ Disse krav imødekommes nu i det væsentlige ved § 9 i presseloven af 3. april 1938, hvorefter et blad skal bringe berigtigelse af faktiske oplysninger, når dette begæres af nogen, hvem disse er egnet til at påføre en ikke uvæsentlig skade i økonomisk henseende eller i offentlighedens omdømme. Berigtigelsen skal optages med samme typer som skriftets almindelige tekst og på et så fremtrædende sted, som det efter omstændighederne med rimelighed kan fordres.

utilladelige ved disse ting beror på umuligheden af at unddrage sig dem.

Behøves der noget forsvar for retten til at værges sig imod åndelige sygdomsspirer og alle de uappetitlige fænomener, der gennem sjælelivet truer vor sundhed og vort velbefindende? Vi værger os ved lovens hjælp imod utålelig støj, ulidelig stank og imod forrådnelses- og sygdomsbakterier, og vi skulle vedblive at være uvidende om, at der gives mindst ligeså mange sjælelige angrebspunkter for undergravelsen af vor organisme! Nej, kan man finde sig i personlige indskrænkninger, pålagte af et sundhedsråd, for at hindre udbredelsen af epidemisk sygdom, byder logikken, at man ligesåvel finder sig i et åndeligt sundhedsråd, der får til opgave at drage grænsen for, hvor langt man kan gå i sin iver for at forpøste den åndelige atmosfære.

Hvad der her antydes, er slet og ret spørgsmålet om, hvorvidt man skal anerkende begreber som åndelig overlast, åndelige sygdomsspirer eller ej. Der gives æstetikere, som tror at kunne affærdige sagen med et skuldertræk, blot fordi den støtter sig på moralske ræsonnementer. De går nemlig ud fra – og de kan i al fald tidligere have haft nogen grund dertil – at moral er noget, hvorom enhver kan have sin egen mening. Men så let bliver spillet ikke for eftertiden, moral er ved at blive mere end et salontema. Her må et bestemt svar på, om man overhovedet anerkender, at der gives overgreb. Og hvis man vil nægte parallellen mellem fysiske og åndelige overgreb, må man først gøre det af med psykologien.

Eller er det vilkårligheden, man gyser tilbage for? Men rummer ikke enhver sanitær lov mulighed for talrige indskrænkninger af ret vilkårlig art; skal vi derfor afskaffe dem? – Eller er det diagnosens usikkerhed? Det skal ingenlunde nægtes, at afgørelsen af hvad der væsentlig er af en sådan beskaffenhed, at det må forulempe ethvert sundt menneskes følelsesliv – og hvad der på den anden side må betragtes som sund, omend overmåde fri kunstnerisk frembringelse, hører til de vanskeligste, der gives. Men afgørelsen må træffes; hellere et

enkelt fejlgreb end at erklære sig komplet magtesløs overfor enhver åndelig fortrængelse og forråelse! Forebyggende censur er ikke midlet; enhver har ret til at ytre sig frit – under ansvar. Løsningen må være en jury med kunstnerisk bistand, med den opgave at drage i alfald de værste, mest utvivlsomme forulempere af den offentlige anstændighed til ansvar.

I det hele taget må vi fremhæve, at det må blive et karaktertræk ved retsstaten at virke ved hjælp af ansvarslovgivning i stedet for ved forebyggende forbud på alle sådanne områder, hvor brug ikke bevislig falder sammen med misbrug (her nærmere forstået som overgreb overfor medborgere). Til gengæld vil vi, når vi skal til at omtale aktieselskaberne, se, at ansvaret fra et retsmoralsk synspunkt opfattes i strengere betydning end det er blevet sædvane i vort politiske liv.

Disse bemærkninger finder deres fulde anvendelse på det så omstridte alkoholspørgsmål. En ansvarslovgivning vil også her ubønhørlig ramme dem, der misbruger deres frihed på en måde, der bevislig krænker andres ret. Derimod kan retsstaten under ingen omstændigheder gå med til indskrænkninger af en persons private handlefrihed, før han har lagt for dagen, at han har misbrugt den. Som allerede under afsnittet om strafferetten vist ønsker retsstaten ikke at straffe, før der foreligger en forbrydelse. Krav herom angriber grundlaget for fredeligt samliv mellem mennesker; dette hviler just på den gensidige respekt for den enkeltes selvstyre i private sager, i anskuelser, tro og daglig levevis. Tendensen til at kræve love, der skærer alle over en kam, dem, der har misbrugt deres frihed og dem, der ikke har det, volds mænd og fredsommelige, er en af »velfærdsstatens« væreste frugter. Når forbudsfolk ræsonnerer: det er for sent at kaste brønden til, når barnet er druknet, er det sikkert ikke ordsprogets mening »at det er bedre at kaste alle brønde til og hidføre total vandmangel end lade brønden således istandsætte og omgærde, at ingen uforvarende plumper i den – og så i øvrigt pas-

se bedre på børnene, uden at hindre ansvarlige voksne adgang til brønden.«²

Staten har lige så lidt på dette som på andre områder den opgave at være formynder for de voksne borgere. Det er imidlertid en beklagelig kendsgerning, at næsten alle bevægelser, som tjener gode og ædle kulturformål, falder for den fristelse at anråde staten om magtmidler til at tvinge og tyrannisere deres medborgere, når de synes, at berettigede midler som oplysning og eksempel er for langsomt virkende. Staten har ikke ret, end sige pligt til at hindre den enkelte i at begå dumheder eller skade sig selv. Ejheller har den ret til at øve tvang imod A, fordi B mulig under påvirkning af alkohol kan blive farlig for sine medmennesker. B's misbrug kan med andre ord ikke berettige til indgriben overfor A's uskadelige brug.

Om alkoholens skadelige indflydelse er meningene stærkt delte. De videnskabelige forsøg, som har været anstillet på dette område, har ikke bevist noget som helst om de små og middelstore dosers absolutte skadelighed; og hvad indflydelsen på afkommet angår er autoriteterne på arvelighedsforskningens område kommet til det resultat, at der næppe kan være tale om nedarvet degeneration som følge af alkoholisme. Der er derfor i disse forhold intet holdepunkt for forebyggende foranstaltninger. Man kan heller ikke se bort fra det uheldige i at give love, som en stor mængde mennesker ikke ville finde det umoralsk at overtræde; heller ikke kan det være statens sag at svække den enkeltes ansvarsbevidsthed ved at fjerne alle menneskelige fristelser.

Man finder ofte anført en sammenstilling mellem alkohol og »andre gifte«; men det er en yderst vildledende jongleren med ord, hvad enten det gælder stoffer som morfin og opium, hvor nydelsesbrug og misbrug falder sammen eller andre stoffer, der egner sig særlig til mord eller selvmord.

² Axel Dam: Art, i Illustreret Tidende 1921.

Medens et almindeligt forbud således savner enhver støtte hos retsmoralen, kan man meget vel sympatisere med tanken om et individuelt forbud (ved dom). Dette kan iværksættes, når der har foreligget misbrug og retskrænkelser, eller en person f.eks. forsømmer sine forsørgerpligter på grund af drikfældighed³.

Hvis det hos en vaneforbryder kan konstateres, at alkoholisme står i årsagsforbindelse med hans forbrydelser, er det berettiget, at domstolene tager forholdsregler af særlig art, f.eks. internering i en afvænningsanstalt i forbindelse med arbejdspligt⁴. Derimod ville det være utvivlsomt overgreb, om samfundet tillader sig at gribe ind overfor vanedrikkeren uden hensyn til, om han har forbrudt sig eller ej (således som i enkelte schweiziske kantoner). Kun hvis han falder fattigvæsnet til byrde eller forsømmer sin underholdspligt, bør han anbringes i en sådan anstalt.

Hvad den akutte alkoholisme (den almindelige rus) angår, har det været i høj grad stødende for retsbevidstheden, at man mange steder har ladet den virke som formildende, ja, strafnedsettende omstændighed. At lade den døddrukne være straffri, som enkelte har foreslået, er ganske uforsvarligt, thi han bærer i al fald ansvaret for at have hensat sig i denne tilstand.

De bemærkninger, der ovenfor er gjort med hensyn til direkte forbud, gælder i lige så høj grad alle de maskerede former for forbud, beskatninger, rationeringer osv. Ved disse hæfter sig tillige det utiltalende, at de i reglen begrundes ved en usmagelig

³ § 72 i straffeloven af 1930 bestemmer, at hvis nogen dømmes til frihedsstraf for en i loven omhandlet forbrydelse, og retten finder, at forbrydelsen er begået under påvirkning af spirituøse drikke, kan der gives den dømte pålæg om, at han i et vist tidsrum, dog ikke udover 5 år fra hans endelige løsladelse, ikke må nyde eller købe spirituøse drikke. Er pågældende forfalden til drukkenskab, skal pålægget gives. Beværtere, handlende og uddelere skal så vidt muligt have pålæg om ikke at udskænke, sælge eller uddele spiritus til en således domfældt person.

⁴ Anbringelse i helbredelsesanstalt for drankere er hjemlet ved § 73 i straffeloven af 1930.

og hyklerisk sammenblanding af moralske og økonomiske motiver. Man undres over, at frie og myndige mennesker finder sig i politikere, der forbinder forestilling om demokrati med slige babyforanstaltninger.

På overgangen mellem indre og ydre retsbeskyttelse og tilhørende begge står sundhedstilsynet. Det er intet overgreb fra statens side, om den pålægger visse nødvendige indskrænkninger for at beskytte borgerne mod smitteførende personer eller genstande. Karantæneforanstaltninger og indenrigske forholdsregler imod smitsomme sygdomme er almenheden derfor interesseret i at staten tager i sin egen hånd og selv udfører ved hjælp af sagkyndige. Hvad der ligger i den enkelte borgers interesse at påse, er, at ulempen ved forholdsreglerne ikke overstiger den ulempe, der skulle bekæmpes, og at de indskrænkninger, der i byggelove og sundhedsvedtægter pålægges, virkelig lader sig hygiejnisk begrunde. – Det må overhovedet ikke glemmes, hverken af lægerne eller andre, at synspunktet for statens indgriben overalt er beskyttelse imod overgreb, her specielt imod sådanne angreb på sundheden, som truer os fra andres personer eller ejendele; det er uheldigt, når et medicinsk selskab har formuleret statens opgave som den at tage forholdsregler for at beskytte undersåtternes helbred i det hele taget; den enkelte må i det hele taget varetage sin egen sundhed, ellers ville man konsekvent have i statsbestemmelser om, hvor meget og hvad man skulle spise, hvor længe man skulle være i luften osv. Det eneste, der kan være statens sag, er at afværge de farer, der fra den ene truer den anden, altså væsentlig opsigten med de smitsomme sygdomme.

Under dette synspunkt kan adskillige politivedtægter ses, f.eks. visse forholdsregler imod støj eller ilde lugt; medens andre, f.eks. færdselsreglerne er udslag af det offentliges berettigede funktion: at sikre samfærdselsvilkårene. Men altfor let glemmes disse almindelige synspunkter, og embedsmandsvil-kårlighed får for stort et spillerum; således som i de fleste dan-

ske byer, hvor folks frie færden på gaderne er underkastet altfor mange tåbelige indskrænkninger.

Staten og forretningslivet. Statsmagtens hovedopgave er at værne ejendomsretten i alle dens former. Men ejendomsretten til arbejdsskabte ting har to kilder, en oprindelig erhvervelse ved jævnbyrdig ydelse og en afledet erhvervelse ved ombytning med ting, der er retmæssig særejendom. Hvis ejendomsretten fuldtud skal respekteres i et land, kræves derfor ikke blot, at staten ophæver alle lovfæstede hindringer for arbejdslønnens jævnbyrdige udveksling, men også at omsætningslivet holdes uhindret af alle bindende og hæmmende regeringsforanstaltninger. Næringslivets frihed, handelens frihed er derfor ganske klare og simple følger af ejendomsretten. Enhver indskrænkning i den frie og lige adgang til erhverv, enhver beskatning af udenlandske eller indenlandske produkter er ligeså mange direkte attentater på retmæssig individuel ejendom. Man kan forsøge hvilket forsvar man vil, hensynet til det almene vel, til den eller den næringsgrens opblomstring, det nationale erhverv, ja selv (som ved beværterespørgsmålet) appellere til faderlige omsorgsfølelser for borgerne (eller rettere »undersåtternes«) legemlige og åndelige sundhed – intet af disse hensyn kan bortforklare det nøgne faktum, at det er borgernes private ejendom, man forgriber sig på. Derfor bør man have et vågent øje med tendensen i nyere helligdagslovgivning, der under humane påskud går ud på grove retskrænkelse, idet den i stor målestok indskrænker køb og salg, arbejdskørsel på visse dage, barberstuers og fabrikkers virksomhed, offentlige møder og forlystelser mm. (Dog ikke drift af mejerier – thi hvem er lovgiverne?)

Der er væsentlig fire måder, på hvilke en statsmagt kan misforstå sine opgaver overfor omsætningslivet, enten ved at ville fastsætte priserne for bestemte varer ved magtsprog eller ved at fremhjælpe visse virksomheder eller ved at opkaste kunstige dæmninger for den frie omsætning; endelig ved selv aktivt at ville drive forretningsvirksomhed. Alle disse foranstaltninger er mere eller mindre maskerede angreb på den private ejendoms-

ret. En fiksering af priser vil ikke kunne undgå at medføre, at enkelte må finde sig i et upassende vederlag for deres produkter, thi staten er ude af stand til at finde en vares rette pris; der gives ingen anden værdimåler end selve det frie marked; en mand må have ret til at oppebære det vederlag, man af egen fri vilje vil give ham. Og når prisen på hans vare ikke er påvirket af nogen monopolfordel, vil den absolut frie konkurrence ikke let tillade nogen ublu fordel; den vil medføre, at enhver omsætning bliver ombytning af arbejdsmængder; enhver kan få produkter i forhold til sit eget arbejdes nytte, og penge vil intet repræsentere uden arbejde.

Erfaringen har da også vist, at alle forsøg på udefra med magt at ville beregne køberes og sælgeres interesse er strandede, ja har ført til katastrofer. Forsøg på at fastsætte brøddriserne under en hungersnød i Milano førte blot til, at bønderne holdt deres korn tilbage; forholdsreglen skærpede hungersnøden i stedet for at bekæmpe den. En ganske lignende skæbne har alle forsøg på at forbyde eller fastsætte rente haft. Kendsgerninger som disse tjener kun yderligere til at belyse hvor klodsede alle sådanne statsforanstaltninger må blive, som sigter til fremme af det almene vel eller det nyttige; mennesket er nu engang ikke klogere end de sociale love.

Det må stærkt undre, at regeringerne både her i landet og andetsteds behøvede at gøre disse gamle erfaringer engang til, under verdenskrigen.

Derimod spiller statshjælp og hæmning endnu en altfor stor rolle. Men medens hæmningerne, både de indenlandske og de udenlandske (forbrugsafgifter, told o.lign.), i store kredse af befolkningen allerede bedømmes som det, de er, indgreb i ejendomsretten, idet retten til fri omsætning er en del af denne, er man tilbøjelig til at stille sig velvilligere overfor understøttelserne. Og det lyder jo også meget kønnere, at staten fremhjælper en eller anden virksomhed, end at den optræder hæmmende, men der skal en ualmindelig kortsynethed til ikke at kunne indse, at det i begge tilfælde er nøjagtig det samme, der sker, kun

med skiftende front. Den, der hæmmer folks forbrug af frugt ved at lægge told derpå, fremhjælper en gevinst for gartneren, der ikke står i naturligt forhold til hans arbejde; det sker ved en prisforfalskning, thi prisen er kunstigt bragt op over hvad man ville behøve at give for den slags varer, hvis markedet var frit. Og den, der fremhjælper indenlandsk lokomotivfabrikation ved direkte eller indirekte at betale lokomotiver for dyrt, hæmmer folk i at rejse så billigt som det ellers kunne lade sig gøre.

Derfor er understøttelserne nøjagtig lige så ondartede og uretmæssige som hæmningerne, idet der kun kan hjælpes ved at tage fra andre; det er dette, det gælder om at forstå, og derfor bør statshjælpen i det offentlige omdømme behandles nøjagtig under samme synsvinkel som hæmningerne og ikke betragtes med blidere følelser.

Folk, der er principielle modstandere af toldbeskyttelse og indirekte skatter overhovedet, kan derfor logisk set ikke godt være tilhængere af en politik, som går ud på, at statskassens midler, dvs. de midler, alle borgere har lige andel i, benyttes til at hjælpe enkelte begrænsede virksomheder; thi en sådan hjælp kan altid kun blive ganske partisk og dens modstykke er: forurettelse og overgreb overfor andre.

Kaster man et blik på finansloven⁵, vil man finde den bugnende fuld af understøttelser. Næsten ikke på et eneste område har vore politikere den tiltro til de nationale virksomheders sundhed, at de tør lade dem stå på egne ben; de skal så godt som alle, en efter en, lægges i vat og opflaskes med kunstig ernæring. Hvis man gjorde det tankeeksperiment (forøvrigt ganske umuligt), at denne støtte kunne fordeles retfærdigt, ville resultatet højst blive det ganske forrykte: først at samle penge

⁵ Statsudgifterne alene beløb sig i 1900 til 77,5 mill. kr. De er i 1949 oppe på ca. 2.080 mill. kr., en stigning på omtrent 2.600%. I samme tidsrum er den samlede skattebyrde steget fra ca. 174 mill. kr. til ca. 4 milliarder kr., eller ca. 2.200%; men selvfølgelig må man ikke glemme, at befolkningstallet i samme tidsrum er steget med ca. 1½ mill. og at møntværdien stadig forringes.

ind fra alle landets borgere og derefter fordele dem igen til større og mindre forretningskredse, så at de vandrede tilbage til de samme lommer, hvorfra de kom. Men dette skulle ikke synes at være en politik for væsner begavede med fornuft; thi den hviler på den ganske forrykte antagelse, at der skulle kunne komme mere ud af kassen end der kommer ind.

Man må vistnok opgive håbet om at finde hæderlige motiver, hvis man vil gøre sagen begribelig. Den hviler ganske simpelt på den bestående partipolitik. Under de nuværende parti-forhold er det de talrigst repræsenterede klasser af befolkningen, der ad denne vej håber at kunne få et forspring i at tilrane sig særfordele. Efterhånden kommer de andre partigrupper og de dele af befolkningen, de repræsenterer, med; snart kommer man styrtende fra alle sider for at kræve ind; og resultatet bliver et kapløb om at storme statskassen, og at de, der kun er svagt repræsenterede, bliver genstand for denne plyndring. Og således er man havnet i den nuværende ormstukne tilstand, hvor det anses for den højeste statskunst at være mest højrøstet i sine krav til private formål, og hvor erfarne ansvarlige politikere for at dække den deraf følgende bankerot driver en skatte- og lånepolitik så fantastisk letsindig, at en privatmand, der disponerede således, forlængst var blevet gjort umyndig.

Svikmøllen, som det godtroende vælgerfolk endnu ikke har opdaget, er denne: for at sikre sig stemmer i sin valgkreds må politikeren anvende den bestikkelse, der består i løfter om jernbaner osv. For at få penge til alt dette, lænses han samtidig vælgerens lommer!

Også i den almindelige lovgivning må omsætningens frihed fuldtud respekteres. Ja, staten bør betragtes som den store garant for denne omsætningsfrihed – men intet derudover.

Når man i de forenede stater, for at modvirke trusterne som en stat i staten, er gået den vej at forbyde overenskomster om priser eller at forbyde visse sammenslutninger med det formål at dræbe konkurrenter; når man endvidere ved direkte forbud har ment at kunne modvirke illoyal konkurrence eller undersalg

i den hensigt at ruinere konkurrenter osv., er dette åbenbart en ganske forfejlet metode, som både griber uberettiget ind i omsætningsfriheden og er ganske unyttig. Her vil man utvivlsomt skuffes og kun opnå at se et nyt eksempel på, hvor lidt en kortsynet, »velmenende« lovgivning, der går efter følelser i stedet for efter etiske og sociale love vil formå at udrette.

Det er den stik modsatte vej, man skal gå. I stedet for at nære mistillid til den frie konkurrence skal man nære endnu større tillid til den; man skulle engang, for første gang i verdenshistorien, prøve på at lade den udfolde sig aldeles frit. Men så længe monopolerne til naturgoderne består, så længe eksisterer frikonkurrencen ikke, og derfor har den endnu aldrig fået lov at vise sine virkninger. Det er monopolgevinsten, der bevirker, at varerne må overbetales, og som altså forrykker den eneste naturlige konkurrence, som burde findes, konkurrencen mellem de i produkterne nedlagte arbejdsydelser.

Trusterne har kunnet indføre en mængde arbejdsbesparelser. Men er disse kommet forbrugerne til gode? Ingenlunde. Hvis monopolerne (til jord, transportmidler etc.) derimod ikke eksisterede, ville konkurrencen snart tvinge trusterne til at yde forbrugerne fordelene.

Det er ikke sammenslutningerne i og for sig, man bør frygte; ikke dette at administrationen forenkles, arbejde spares etc., thi derved berøves ingen noget ham tilhørende; det er de uhyre sammendragninger af monopolfordele, der er faren.

Vi skal ikke med socialdemokraterne ønske, at denne magt må koncentrere sig mere og mere, for at staten med et ryk kan komme til at overtage det hele, thi vi har ingensomhelst garanti for, at et herskende flertal ville misbruge den frygtelige økonomiske magt, den derved fik i hænde, i mindre grad end trusterne nuværende ledere gør. At flytte magt fra et mindretal til et flertal er i og for sig intet retsfremskridt; det er endda på forhånd givet, at muligheden for komplet undertrykkelse ville blive langt større end nu, hvis både al økonomisk og al politisk magt samledes i eet brændpunkt. Vi har aldeles ingen garanti

for individuel frihed eller individuelle rettigheder hos en retning, der ikke engang teoretisk respekterer disse begreber, ja end ikke har bestræbt sig for at formulere dem.

Overhovedet kan retsstaten, hvor det ikke drejer sig om nødvendige monopoler, hverken helt eller delvis optræde som arbejdsherre. Delvis kan den ikke gøre det, fordi den da optræder som konkurrent overfor sine egne borgere, og fordi dens konkurrence nødvendigvis, på grund af alle de hjælpekilder, der står til dens rådighed, må blive ubillig. Hvis statsmagten helt overtog alle virksomheder, ville denne konkurrence naturligvis bortfalde, men statsmagten ville da være ude af stand til at afgøre den retfærdige løn, dvs. den, der svarer til produktets kvantitet og kvalitet. Denne kan ikke fastsættes ved et magtsprog fra oven, den bestemmes udelukkende ved tilbud og efterspørgsel på det frie marked – vel at mærke det fuldstændig frie marked; ikke det, vi har nu. Men når markedet er sat ud af spillet, er målestokken, den eneste objektivt gyldige der findes, forsvundet med det samme.

Nej, fremgangsmåden mod trusterne må være at tage grunden væk under fødderne på dem, i ordets bogstaveligste forstand. Hvad bliver der tilbage af petroleumstrusterne, ståltrusterne uhyre og fordævelige magt, i det øjeblik lovene gør deres pligt og håndhæver alles lige ret til de miner, de naturgoder, som de har beslaglagt? Også toldbeskyttelsen har haft sin betydning for trusterne ved at modvirke tilsvarende udenlandske produkters konkurrence, men dog kun underordnet; i al fald er den nu så underordnet, at Rockefeller har erklæret, at på det nuværende trin kan man for ham godt fjerne beskyttelsestolden; ejendomsprivilegiet er beskyttelse nok.

Trusterne kan altså ikke betragtes som kulminationen af en normal industriel udvikling, som man blot skal lade løbe linen ud; tværtimod er deres årsag, den lovbeskyttede monopolisme, den væsentligste hindring for en normal industriel udfoldelse gennem dens udelukkelse af konkurrencen. Og har man set, at ondet alene bundet i tåbelige menneskelige foranstaltninger,

uretfærdige love, ved man også midlet derimod. Konkurrence har ingen naturlig tendens til at ophæve sig selv; dette vil kun kunne ske, når menneskene skyder til ved hjælp af monopoler.

Statens forhold til aktieselskaber leder ind på en almindelig betragtning af foreningsretten.

At slutte sig sammen med andre for at varetage fælles interesser er en af menneskets ukrænkelige rettigheder. I retsstaten, hvor de fleste af den nuværende stats funktioner henvises til privat initiativ, kommer foreningsvirksomhed i stort omfang til at erstatte offentlig virksomhed, og det er derfor af særlig vigtighed, at der hersker klare forestillinger om foreningsrettens område og begrænsning.

Det vigtigste spørgsmål her er, hvorledes den enkeltes ansvar må opfattes, når han går ind i en forening. Meget ofte træffer man den opfattelse, at man ved kun at være delagtig i en handling kun bliver delvis ansvarlig. Men denne opfattelse stammer fra praktiske juridiske afgørelser; den lader sig ikke begrunde retsmoralsk. Thi den, der deltager i en handling, vælger for sit vedkommende hele handlingen, ikke en del af den. Og lige så lidt som handlingsresultatet lod sig dele (f.eks. Cæsars mord), så lidt kan den enkelte deltager hævde, at ikke hele skylden falder på ham – selv om den tillige falder på andre. Selv om jurister kan fordele et alimentationsbidrag på flere fædre, må hver enkelt »deltager« i foretagendet føle sig fuldt moralsk ansvarlig (hvad han næppe kan undgå, hvis de andre f.eks. forsvinder). Dette, for så vidt forholdet til de andre angår. Men man kan heller ikke som part i en fælleshandling stykke sit eget moralske væsen ud i flere parter, skabe selvstændige smådele af sig selv og skyde dem frem foran sig som alene ansvarlige. Dette strider imod al ansvarligheds væsen; ansvar viser altid tilbage til et helt individs fulde valgfrihed. Og endnu mindre kan man gøre døde ting, økonomiske værdier, sammen sparede kapitalindskud, til selvstændige centra for ansvarligheden, selv om lovene nok så meget forsøger at puste liv i dem og kalde dem »juridiske personer«. Slige indbildninger godkender

moralen ikke, og en retsstat bør ikke lege med mekaniske dukker.

Hvis A, B og B danner et komplot om at overfalde D., og hver indskyder en sum i dette øjemed (tegner en aktie deri, kunne man sige), ville man da finde det i sin orden – hvis ansvar gjordes gældende – at deltagerne pegede på den indskudte kapital; også hvis »driftsomkostningerne« havde slugt den? Nej, vistnok ikke. Men man finder det glat væk i sin orden, at et aktieselskab forpligter sig overfor tredjemand, går fallit, ruinerer vedkommende, og deltagerne dækker sig lunt bag deres aktier. Retsmoralsk set er dog disse forhold ganske ensartede; i begge tilfælde drejer det sig om skyld og retmæssig erstatning⁶.

Der er ingen tvivl om, at man er på afveje, når »foreningsretten« skal bruges til at forflygtige ansvaret for menneskelige handlinger. Enhver art af private sammenslutninger må i en retsstat tåle ialfald følgende begrænsninger: 1) Der må ikke udfoldes bestræbelser gående ud på at krænke nogen enkeltmands retmæssige interesser, eller på voldeligt at omstyrte de offentlige institutioner, der gennemfører retsprincipperne. 2) Deltagerne i enhver forening er alle som en fuldtud personlig ansvarlige for de af foreningens handlinger, der berører tredjemands interesser. 3) Foreninger må sålidt som enkeltmænd begunstiges på nogen som helst måde af det offentlige.

⁶ I de fleste lande advares borgerne mod aktionærernes begrænsede ansvar derved, at der består registreringspligt for aktieselskaber, der sikrer offentlighed om disses økonomiske ansvarsforhold. Da borgerne frit kan bestemme, om de vil kontrahere med et aktieselskab og derved pådrage sig en særlig økonomisk risiko, kan det diskuteres, om aktieselskabsformen – offentlig registreringspligt forudsat – er stridende mod retsmoralen, jfr. at det ikke er stridende mod retsmoralen, at to kontrahenter indgår en individuel aftale, hvor den ene eller begge parter forbeholder sig begrænset erstatningsansvar. (U. a.)

1) Med hensyn til det første punkt er det vigtigt at fastslå, at der ikke må udøves tvang af nogen art for at bevæge udenforstående til at indtræde, eller til at rette sig efter foreningens anvisninger. Overhovedet bør tilslutningen til en forening opfattes som et frit kontraktforhold mellem to parter, og de almindelige bestemmelser for aftaleforhold bør være de gældende som norm for foreninger.

Medens strejkeretten er anerkendt i alle civiliserede lande og bør være det, har spørgsmålet om strejkevagter været en del omtvistet.

Der er jo ingen tvivl om, at forholdsreglen kan være en særdeles betydelig forulempelse for udenfor foreningen stående folk. At den såkaldte »ledsagelse« er ganske ensbetydende med forulempelse og trussel overfor arbejdssøgende, ville det være skabagtigt at nægte; det samme gælder den såkaldte »fredelige overtalelse« fra strejkevagters side. I Amerika er endog selve opstillingen af strejkevagter ulovlig, selv om de ikke udviser truende adfærd. Derimod gik i 1906 Trade Disputes Act i England med til at tillade strejkevagter ikke blot at meddele og modtage faktiske oplysninger, men også overtale andre til at slutte sig til boykotten.

For offentlig ansatte funktionærer eksisterer naturligvis ingen »strejkeret«. Staten forpligter sig til at give dem løn, ofte stigende, pension for dem selv eller deres enker. De er »fast« ansatte, kan ikke afskediges uden graverende fejl. Kun staten er bundet, manden er fri. Skal han nu have ret til sammen med sine fæller at bruge magt overfor staten, standse hele virksomheden, indtil hele kontraktgrundlaget er ændret efter hans ønske? Spillet er ulige, thi staten kan ikke bryde sine forpligtelser, ikke etablere lockout. Lovgivningen bør udtrykkelig fastslå, at magtudfoldelse ved hjælp af arbejdsstandsning ikke kan tillades i forholdet til statsmagten eller sådanne offentlige samfundsfunktioner, der drives i kraft af et offentligt monopol og med

forpligtelse til at virke uden afbrydelse, hvor lockout altså er udelukket⁷.

Et andet spørgsmål er forholdet mellem selve de kontraherende parter, og navnlig om der findes visse aftaler, som må stemples som ugyldige på grund af særlige egenskaber ved det, man er gået ind på. At kontraktfriheden bør gælde i fuldest mulige mål, er en almen anerkendt grundsætning; men nærmere eftertanke vil dog vise det betænkelige i at lade den ganske ubegrænset. Ville en kontrakt, der gik ud på slavekår, være gyldig? Burde Shylocks krav på sit »skålpund kød« finde medhold ved nogen domstol? Vil en religiøs orden kunne søge statens bistand til at holde en nonne indespærret for livstid, fordi hun frivillig var gået ind derpå osv.?

For det første kan retsordenen naturligvis ikke forsvare sådanne aftaler, der ville stride mod andres forudgående rettigheder. Men desuden må det anerkendes, at der gives visse absolut uafhængelige rettigheder. Vi kan vist kortest betegne forholdet således, at en fordringshaver kun kan få retsbeskyttelse for krav, der lader visse individuelle livsværdier uberørte. Retsbeskyttelsen beskæftiger sig kun med krav på menneskelige ydelser eller deres værdivederlag; den omfatter kun fordelingen af værdier (begrænsede ydelser eller genstande af social værdi) mellem ejere; dermed handler den i alles interesse; men for retsordenen er alle mennesker mulige ejere, den kan ikke indlade sig på at ophæve nogen persons egenskab som ejer til fordel for nogen anden, thi den anser personen og hvad der udgør selve personligheden for en værdi af en så særegen art, at den ikke kan sammenstilles med noget andet, altså heller ikke indgå i nogen vederlagsberegning eller kontrakt. Den kan altså ikke anerkende kontrakter, der ophæver et menneskes frihed, hans legemes ukrænkelighed eller hans ære. Det højeste en kreditor kan gøre fordring på, hvis et lovet unikum ikke kan tilvejebrin-

⁷ Sml. Poul Andersen: Dansk forvaltningsret (Gyldendal 1946) 5. 204 ff.

ges, er så megen materiel erstatning, som individet er i stand til at tilvejebringe uden afhændelse af sine væsentlige egenskaber som retssubjekt. I praksis kan et skøn over personens ydeevne ikke undværes.

Med hensyn til arbejdsydelser må man fastslå, at ingen kan binde sin hele arbejdskraft i det uendelige på anden måde, end at han i al fald må kunne frigøre sig ved økonomisk vederlag. Det skal ikke formenten nogen at slutte kontrakter, der må medføre tab af personlig frihed eller andre personlige værdier, men genparten må vide, at det ikke vil nytte noget at komme til staten og kræve dem opfyldte. Og det bør være strafbart at hindre nogen i at påkalde domstolens hjælp, hvis slige aftaler søges gennemført ved tvang. På lignende måde må man betragte religiøse ordeners selvindskrænkninger i friheden. Staten må kontrollere, at løfteaflæggeren stadig har adgang til at træde ud, og den kan ikke yde nogen orden retsværn for kontrakter af denne art, medens den selvfølgelig må respektere et afhængighedsforhold, der opretholdes ganske frivillig.

Af det foregående vil fremgå, at forsøg på tvang overfor medlemmerne i en forening kun i ringe grad vil kunne nyde retslig beskyttelse; især vil det da dreje sig om foreningsforpligtelser af økonomisk art. Andre krav kan som regel ikke gøre regning på offentlig støtte, selv om de ikke rentud går ud på retsstridig tvang eller overgreb. Hvorvidt statens hjælp kan kræves til at gennemføre private foreningers straffebestemmelser overfor den enkelte, der overtræder en forenings vedtægt, er mere end tvivlsomt, navnlig når indtrædelsen i disse foreninger er mere eller mindre tvungen. Man kan ikke indrømme en forenings højeste myndighed (f.eks. generalforsamlingen) ret til ubetinget at bestemme over det enkelte medlems forpligtelser. Den bør således ikke uden videre kunne forrykke hele det kontraktlige grundlag, der forelå ved indmeldelsen, f.eks. ikke forrykke det indbyrdes retsforhold mellem medlemmerne til skade for enkelte af disse eller udvide medlemmernes økonomiske ansvar for foreningens gæld udover det, de enkelte gik ind på,

da de tiltrådte foreningen, ejheller forandre bestemmelserne om medlemmernes andelsret i foreningens formue og overskud eller beskære den ved udtrædelser. Det er derfor nødvendigt, at foreninger nøje formulerer deres formål og virksomhed, således at domstolene kan have holdepunkter for eventuelt at beskytte de enkelte medlemmer.

2) Grundlaget for al social tillid er det personlige ansvar. I nyere tid er der imidlertid opstået virksomheder, hvor det personlige ansvar forflygtiges; det mest iøjnefaldende eksempel er aktieselskabet, hvor man ikke hæfter med hele sin formue, men kun med de enkelte indskud i aktier, man gør. Dette er som sagt et moderne fænomen; oprindeligt fandtes ingen angivelse af, at medlemmerne ikke hæftede udover indskuddets beløb.

»Denne udvikling, hedder det (hos Vinding Kruse: »Aktieselskaber etc.«) som i de sidste 50 år har været overordentlig stor, rummer ved sin forflygtigelse af det personlige ansvar en stor fare.« Denne forfatter bruger endog udtrykket »at det personlige ansvar er ophævet«⁸.

Fortræffelige præmisser, men desværre uden nogen logisk slutning. Når man er klar over, at man har mistet en af grundpillerne i det gamle økonomiske samfund, nemlig det personlige ansvar, og at al misbruget netop knytter sig til den fuldstændige opløsning deraf, er det et slag i luften at lave aktieselskabslove, der lader selve ondet urørt.

Det gælder om at se til bunds i dette spørgsmål og få øje for, at begrænsningen af medlemmernes ansvarlighed ved at indtræde i et selskab er et kunstigt, lovbeskyttet privilegium, der virker ved at lade tredjemands rettigheder i stikken. Den belgiske forfatter Lambert, der har belyst dette problem skarpe end nogen anden, siger med rette, at idet lovene anerkender slige uansvarlige »Juridiske personer«, udgør de en fare for hele det sociale livs moral.

⁸ Vinding Kruse synes dog senere at have frafaldet sin betænkelighed. Se fremstillingen i Ejendomsretten (Arn. Busck 1929) s. 337 og 370 f.

Den germanske ret kendte oprindeligt ikke begrebet »juridisk person«. Også ved sammenslutninger var det altid de enkelte personer, der var ejere og fuldt ud forpligtede for selskabets gæld. Endnu i nyere tid gives der lande, f.eks. England, hvor retsudviklingen kun modstræbende anerkender, at der kan dannes sammenslutninger, hvis gæld og ejendom er forskellig fra de enkelte medlemmers.

At de anonyme selskaber medfører mange sociale ulemper, er ganske indlysende; man udviser langt større letsindighed, langt større spekulationslyst og eventyrlyst, end hvis man selv skal indestå med hele sin formue; man er i alle retninger mindre skrupuløs, når ansvar og risiko skjules. Endvidere benytter kapitalen sig naturligvis af dette privilegium, hvad der er unfair konkurrence med støtte af lovgivningen. At anonymitet er et privilegium modbevises ikke af, at »det står til alles rådighed«. Det gør det selvfølgelig ikke, ligesålidt som jordmonopolet, thi penge skal man i begge tilfælde have.

Hvad gældsansvaret angår er der i vore foreninger (kooperative selskaber f.eks. andelsselskaber) stort uføre. Der er ordninger lige fra et ubetinget solidarisk gældsansvar til fuldstændig udelukkelse af personligt ansvar. Desværre har højesteret fastslået, at man ikke kan kræve solidarisk ansvar af andelsforeningsmedlemmer.

Man må vende tilbage til det standpunkt, at friheden til at danne selskaber kun er forenelig med det solidariske ansvar; dermed vil tillige en del af snylteriet på det egentlige arbejde forsvinde; kapitalisten ville da anvende sin kapital i foretagender, som han selv personlig kunne følge, og som han var så vidt interesseret i, at han var villig til at deltage fuldtud i ansvaret; han ville ikke som nu have med foretagender at gøre, som han ikke kan kontrollere, thi da ville risikoen blive for stor. Aktieselskaberne bør derfor omdannes til interessentskaber, hvor alle deltagerne med hele deres formue hæfter for de ved denne virksomhed pådragne forpligtelser. Og hæftelsen bør være solida-

risk. Der anerkendes her ingen fra medlemmerne forskellig »juridisk person«⁹.

Hovedsynspunktet i denne sag er imidlertid, at den privilegerede uansvarlighed indeholder en åbenlys uret udadtil. For nogle år siden udsendte en stor københavnsk bank falske oplysninger for at skaffe sig kredit, altså et oplagt bedrageri. Men da banken gik fallit, kom aktionærerne ikke til at hæfte for disse bedragerier. Ganske vist blev direktøren straffet – men erstatningskravet? Ved en almisse fra statens side blev sparerne hjulpet, medens det naturligvis burde have været aktiehaverne, der overtog det fulde ansvar og dækkede skaden.

Man ser altså, at også for sine organers retsbrud er aktieselskabets ansvar begrænset til selskabsformuen.

3) Der gives også andre, mere direkte, begunstigelser af foreninger af en sådan art, at de burde være utænkelige i et retsordnet samfund. I den sociale lovgivning fra de senere år gives der på forskellig måde fortrinsret til visse bestemte foreninger, »der i overvejende grad repræsenterer landets organiserede arbejdsgivere og arbejdere«. At dette i samme grad er uret imod de udenfor organisationen stående individer, er indlysende. Foreninger af en vis størrelse, og som består af ubemidlede lønarbejdere, nyder store statsprivilegier og økonomiske tilskud. Her er noget, som man ikke uden føje har kaldt »de organiserede arbejderes forret«. Staten, som burde holde sig neutral i forholdet mellem arbejder og arbejdsgiver, tager her direkte parti for den ene side og bidrager derved mægtigt til at forrykke den naturlige balance mellem tilbud og efterspørgsel og vanskeliggør en naturlig lønsættelse.

⁹ I dansk aktieselskabsret gælder solidarisk ansvar for aktionærerne, men ansvaret er begrænset til deres aktieindskud og er altså ikke personligt, dog at det både er solidarisk og personligt, hvis selskabet ikke er registreret og således ikke bragt til offentlighedens kundskab gennem aktieselskabsregistret.

Når vil arbejderne lære at indse, at alle den slags uretfærdige gaver fra oven kun skal tjene til at dække over en ond samvittighed? Men ville det ikke være bedre at kræve sin ret end at tiltrygle sig en uret?

Til en gennemført retsbeskyttelse hører også at forsvare ejendomsretten til åndelige produkter¹⁰. Den, der har malet et maleri eller formet et skulpturarbejde, må utvivlsomt have ejendomsretten til disse selvskabte produkter ubeskåret, deri indbefattet retten til at omsætte dem (overdrage ejendomsretten til andre). En særlig vanskelighed opstår, når det nyskabte produkt ikke er et individuelt unikum, men kan reproduceres og mangfoldiggøres såvel af kunstneren selv som af andre, uden at værdien af reproduktionerne er væsentlig forskellig fra det først frembragte produkt (bøger f.eks.). Her kan ejendomsretten til produktet åbenbart kun tilsikres dets skaber, ved at kopierings- eller reproduktionsretten sikres ham; thi hver eneste kopi indeholder noget af det åndelige arbejde, som skabte produktets værdi, og den, der uden at give vederlag derfor kunne udbrede og sælge kopier og reproduktioner, ville tilegne sig vederlag for åndelige værdier, en anden havde frembragt; det vil næppe være muligt at garantere, at vederlaget for slige åndelige arbejder kommer i de rette hænder uden ved at tilstå ophavsmanden eneret til reproduktionerne, en rettighed, han naturligvis må have frihed til at overdrage.

Man har herimod gjort gældende, at når et åndeligt produkt har levet en vis tid og har vundet stor udbredelse, bliver det på en vis måde hele nationens ejendom, således at det vil være umuligt at opretholde særeje og eneret. Men det er ikke sagt, at en åndelig værdi, fordi den er blevet en del af et menneskes bevidsthedsindhold, derfor bliver hans ejendom, som han kan forføje med efter forgodtbefindende. En hemmelighed f.eks., der betros mig under tavshedsløfte, er en del af mit bevidsthedsind-

¹⁰ Om ejendomsret til kunstværker se Torben Lund: *Billedkunsten i retlig belysning*. Gad 1944.

hold, men jeg har ikke derfor lov til at behandle den som ejendom, altså gøre med den hvad jeg vil; den er snarere som et lån, hvortil der knytter sig bestemte betingelser. På samme måde kan jeg optage en bogs indhold i mig, uden at dette derfor bliver min ejendom, så at jeg f.eks. skulle have lov til at plagiere den og give den ud for et værk af mig eller reproducere den og lave forretning med den. Selv om almene sandheder, der forkyndes i skrift eller tale, må betragtes som fælleseje, kan dette ikke uden videre overføres til individuelle udformninger som kunstværker o.lign.

Heller ikke på dette område er der nogen anden retmæssig ordning end den fuldstændig frie kontrakt. Bestemmelsen om, at forfatterretten f.eks. skal ophøre 50 år eller lign. efter forfatterens død, er indskrænkninger heri, thi de hindrer en forfatter i at slutte en overenskomst med sin forlægger ganske efter sit hoved. Der er adskillige arbejder, hvorom en forfatter må kunne skønne, at der netop i de første 50 år kun vil sælges et forholdsvis ringe antal. Skal hans kontrakt nu begrænses af en bestemt tidsfrist, går han åbenbart glip af sit retmæssige udbytte; måske kan det trøste ham, at det heller ikke kommer nogen anden enkeltmand til gode – men retfærdigt er det ikke. Og selv om fuld kontraktfrihed nu og da ville kunne føre til en uforholdsmæssig profit for enkelte forlæggere – ubillig ville den i al fald ikke være, da risikoen ville være gensidig; det ville derfor næppe i det lange løb skade forfatteren, at forlæggerne en enkelt gang fik fordelen lidt rigelig på deres side. Man bør her som ellers have tillid til, at den frie kontraktret bliver forstandig udnyttet af begge parter. Hvis en eller anden forfatter skulle have særlig interesse af, at forlagsretten blev frigivet efter et vist åremål (f.eks. af ideelle grunde), ville den fri kontraktret jo også tillade denne ordning.

Hvad tekniske opfindelser angår, er forholdet noget anderledes. Thi disse er ikke i den grad som kunstneriske produktioner individuelt bestemte, og chancen for, at opfindelsen kan gøres påny, uden kendskab til den oprindelige, er uendeligt

større. At gøre patentretten ubegrænset ville derfor sikkert være et ligeså stort misgreb, som hvis man ved nægtelse af fortrinsret ville umuliggøre en opfinder at høste nogetsomhelst udbytte af sin åndelige virksomhed. De fleste patentlove har valgt at navigere midt imellem disse to hensyn og meddele retten til patent for et vist, ret begrænset, åremål.

Endnu bedre ville det formentlig være at indskrænke patentrettigheden til at sikre opfinderen en bestemt procent af den patenterede artikels salgspris i en vis årrække.

En stat, der vil sætte alt ind på at beskytte retmæssig ejendom, må nødvendigvis skænke skyldnerforholdene stor opmærksomhed. Den vil ikke kunne nøjes med den slaphed, der nu udvises overfor gældsforhold og den ringe beskyttelse, der ydes kreditorer. Overhovedet er opfyldelsen af kontrakter noget, retsstaten må sætte alt ind på at kontrollere. Ganske vist hører man ofte den mening fremsat, at kontrakter alene bør hvile på hædersord. Men vil det da ikke have en lignende moralsk indflydelse, om man i stedet for at straffe tyveri, vold og mord, overlod det til fælles æresfølelse at afholde sig fra den slags ting?¹¹ Sagen er, at man her indfører en urimelig kvalitetsforskel mellem de to arter uret, der beror på løftebrud og på overgreb. Men den moralske forskel mellem at stjæle en færdig frakke fra en skrædderbutik eller at undslå sig for at betale en frakke, man har bestilt, er for nær ved nul til at begrunde statsindblanding i det ene og ikke i det andet tilfælde.

Det er let nok at sige, at skrædderen ikke skulle have givet kredit, og at erfaringen er den bedste læremester; men hvorfor skal de tillidsfulde nyde mindre retsbeskyttelse i forhold til de snedige og mistænksomme end de svage i forhold til de brutale. Det hedder nok, at en skyldner ad rettens vej kan tvinges til at opfylde sin forpligtelse, men reelt svigter apparatet i altfor mange tilfælde. De forholdsregler, der kan tages, munder ud i at begære skyldnerens bo taget under konkursbehandling eller –

¹¹ R. K. Wilson: The Province of the State. London 1911

hvis han ifølge dom eller forlig skylder at udføre en bestemt handling – at forlange ham hensat i gældsfængsel. Men begge disse udveje er for kreditor til liden både, ifald debtors bo intet af værdi indeholder. Søndere forhold ville det være, om kreditor efter forgæves at have prøvet andre udveje, blev sat i stand til at få debitor dømt til at afbetale gælden af sin arbejds løn (under det offentlige kontrol), eller – om fornødent – ved tvangsarbejde. En virksom retsbeskyttelse her ville bidrage til at modvirke den slaphed, der for tiden hersker i den moralske opfattelse af gældsforpligtelser.

14. DET YDRE RETSVÆRN

Hvis det blot gjaldt om at skildre tilstandene i en fuldt udviklet retsstat, omgivet af lutter retsstater, ville omtalen af de internationale forhold ikke kræve megen plads. Thi landegrænserne ville da miste størstedelen af deres betydning; de ville ikke som nu lægge hindringer i vejen for fri samfærdsel eller udveksling af varer, og intet folk behøvede længselsfuldt at ønske grænserne flyttet af hensyn til bevarelsen af sprog eller nationale sædvaner. Intet menneske ville føle sig retløs, selv om han tog ophold i en fremmed stat. Begrebet verdensborger ville imidlertid ikke blot betyde delagtighed i visse ideelle fællesgoder; kravet om alle menneskers ligeandel i naturgoderne kan naturligvis ikke opfyldes ved en national jordskyld alene. Petroleumskilderne på denne planet tilhører ikke amerikanere og russere alene, men alle nationer. Kullene i Englands og Tysklands skød er hele menneskehedens ejendom. Selv om tankens fulde gennemførelse ligger langt ude, må der peges på den; først en international udligning af grundværdierne giver den endelige løsning, thi ligeså lidt som retsmoralen anerkender personlige monopoler, anerkender den de nationale. På dette kulturtrin vil der næppe kunne tænkes grænsestridigheder, fordi ethvert motiv dertil er bortfaldet, og fordi den internationale ordensmagt vil være i stand til ved sin blotte tilværelse at hindre ethvert forsøg på selvtægt. Landegrænser vil da blot betegne områder for lokalt selvstyre og for sådanne lokale eller nationale interesser, som lader sig forene med den almindelige retstilstand.

De nævnte antydninger gælder altså forhold, hvor alle de store vanskeligheder på det udenrigspolitiske område er løst.

Men en social-etisk undersøgelse som denne tør ikke se bort fra det overgangsstadium, på hvilket staterne for tiden befinder sig, og som ikke tegner til at blive kortvarigt. Der må advares imod at forveksle ønsker med kendsgerninger. Spørgsmålet må da blive: hvorledes skal ledende politikere stille sig til de internationale problemer under deres bestræbelser for at omdanne

den stat, de virker i, til en retsstat – omgivet, som den må forudsættes at være, af lutter magtstater?

Det er givet, at man vil tilstræbe overenskomster i videst mulige omfang med andre stater om alle de spørgsmål, hvorom strid kan opstå. Da alle vigtige økonomiske interesser i retsstaten er af privat art, vil gensidig fredelig ordning kunne ske ved handelstraktater, bygget på gensidig velvilje og interesse som overalt mellem forstandige købmænd. Det vil i retsstaten ikke være så let at få disse interesser pustet op til politiske mellemværender med påkaldelse af statsmagtens indgriben. Retsstaten vil derimod begunstige al international forbindelse, betrygge udlændinges retsstilling, arbejde på internationalisering af lovene osv.

Men først og fremmest må der gøres forsøg på at skabe en ynkelig folkeret, thi overenskomster alene udgør ikke en retsordning. Man har hidtil bygget på en farlig indbildning, når man troede, at den såkaldte folkeret betød en sådan.

Folkeretten, siger F. v. Liszt, er indbegrebet af de retsregler, hvorved rettigheder og pligter imellem de til det internationale statsfællesskab (folkenes fællesskab) hørende stater bestemmes indbyrdes.

Det lyder meget smukt, men nu er forholdet det, at der aldeles intet sådant statsfællesskab gives. I alt fald gives der intet fællesskab af den karakter, at de indbyrdes regler kan få præg af retsregler, hvis der da dermed skal forstås noget, der svarer til den positive ret (dvs. de borgerlige love), og der ikke simpelthen menes moralsk ret.

Dette indses meget hurtigt ved at betragte dette »fællesskab« nøjere. Det hviler, siger v. Liszt, på fællesskab i kultur og interesser og på samkvem med ligeberettigelse som grundlag. På dette interessefællesskab grunder sig den overbevisning, at staternes forhold til hverandre skal ordnes ved forbindende regler. Disse regler danner folkeretten. Og ganske korrekt fremstiller forfatteren forholdet, når han fremhæver, at det er selvbin-

ding, beroende på gensidig anerkendelse af hvert enkelt subjekts (her: stats) magtområde.

Bedre er det sikkert umuligt at beskrive grundlaget for rent moralske overenskomster, men der er endnu ikke heri den mindste antydning af noget, der minder om landenes positive (borgerlige) lovgivning. Tværtimod er selvbinding et begreb, der er positiv lov og ret så fremmed som mulig.

Fællesskabet hviler ikke på det suveræne princip; der anerkendes ingen enkelt herskervilje.

Der findes heller ingen særlige organer for retshævdelse eller forvaltningsorganer. Efter nogles mening kunne voldgiftsdomstolen i Haag, priseretten og lignende institutioner opfattes som en slags tilløb dertil, men ingen vover at påstå, at deres myndighed havde en lignende ubetinget karakter som den positive rets (dvs. den borgerlige lovs) håndhævelse.

Endnu er krigen det sidste argument – eventuelt med påfølgende blodhævn – ligesom på et vist stadium i den nationale rets historie. Og ved indtræffende overgreb kan ligesom dér tredje mand i reglen kun mægle, men hverken dømme eller beslutte.

Hvis, som det synes, v. Liszt og hans tilhængere lader hele problemet tilspidse sig i følgende spørgsmål: Hvem ville bestride, at folkefællesskabet har kraft til at tvinge et genstridigt medlem til opfyldelse af sin retspligt? – så synes folkerettens stilling som »ret« at være ganske fortvivlet, thi hvor er den, der med erfaringerne fra verdenskrigen for øje tør hævde, at der gaves noget folkeretsfællesskab med magt til at tvinge de daværende overmåde »genstridige« medlemmer.

Men spørgsmålet er jo ikke dette, om der i øjeblikket eller i ethvert andet givet tidspunkt findes tilstrækkelig magt hos centralledelsen, thi en revolution eller opstand i et land betyder ikke, at der ikke har hersket retstilstande i dette land. Det afgørende er, om der nogensinde har eksisteret en organisation med dette udtrykkelige formål for øje og udrustet med den dertil

fornødne myndighed og magt. Og dette må besvares afgjort benægtende.

Betragter man folkerettens kilder, får man ganske det samme billede af forholdet.

Først og fremmest hviler den på sædvaneret. Hertil kræves blot, at en regel må være fulgt tilstrækkelig længe og almindeligt. (Det vil sige af flertallet af dem, der har lejlighed til at følge den).

Men som ovenfor sagt har en sædvaneregel ikke i »folkeretten« den samme betydning som indenfor den enkelte stats retsliv, thi her kan den tid til anden bekræftes og fastslås af en centralmyndighed, der også er i stand til at skaffe den ubetinget agtelse og håndhæve den. Sædvaneretten imellem nationerne svæver derimod så temmelig i luften, og det synes, som om de enkelte stater forbeholder sig ret frie hænder overfor dens bestemmelser.

En anden folkeretskilde er de overenskomster, der slutes imellem forskellige stater på kongresser og konferencer, desuden voldgiftsdomstolenes afgørelser o. lign. Alle disse bestemmelser er i virkeligheden noget, som i al fald stormagterne står ret frit overfor. Er en regel for generende, nægter man simpelthen at underskrive.

Den eneste af de ældre forfattere, der klart har gennemskuet det forlorne i den folkeret, der lærtes, var Kant. Han ironiserer over dem, der endnu troskyldig anfører folkeretslærerne, hvem han kalder »bedrøvelige trøstere«, thi deres regler har ikke ringeste lovkraft og kan heller ikke have det, eftersom staterne ikke står under nogen fælles ydre tvang. Det er ganske vist et mærkeligt vidnesbyrd, siger han, om retsideens dybe rødder, at man tyer til disse skrøbelige autoriteter for at forsvare sine handlinger i krig og fred, men på den anden side gives der intet tilfælde, hvor en stat har opgivet sit krigerske forehavende, fordi den følte sig bevæget af bevisgrunde, der var væbnede med så vigtige mænds vidnesbyrd.

Kant ser med sit vanlige skarpblik, at læren om en folkeret, der således som den gængse indbefatter krigen mellem sine afgørelsesmidler, ikke med nogen som helst berettigelse kan kaldes en retslære. Han forlanger derfor af folkeretten, at den skal give anvisning på en virkelig fred, som ikke indeholder spiren til nye krige, altså en evig fred; thi ellers bliver det jo kun en våbenstilstand og vi er fremdeles i naturtilstanden.

For nærmere at begrunde dette har han skrevet sin ypperlige lille bog »Den evige fred«, et skrift, som skærer tværs igennem alt det nonsens, der er sagt om folkeretten, og som gennemskuer en mængde af de forhold, vi endnu den dag i dag famler rundt i. Der er et par hundrede linier i denne bog, som indeholder mere skarpsindighed og fremsynethed end hvad der iøvrigt er skrevet i tykke bind om folkeretten.

Han nærer ikke som den franske forfatter Rousseau den indbildning, at menneskene oprindeligt levede i en fredelig naturtilstand. Nej, naturtilstanden er snarere en krigens tilstand. Den er vel ikke altid et udbrud af fjendtligheder, men truer dog stadig dermed. Fredstilstanden må altså stiftes. Undladelsen af fjendtligheder er nemlig endnu ingen sikkerhed for fredstilstanden.

Ydes denne sikkerhed ikke den ene nabo af den anden – hvad kun i en lovordnet tilstand er muligt –, da kan den ene behandle den anden som fjende efter at have æsket denne sikkerhed forgæves. (Ja, det var nok det, vi havde glemt i det 20. århundrede). Alle mennesker, som overhovedet kan have indflydelse på hverandre, må høre ind under en eller anden fælles lovordnet tilstand – hvis der skal være tale om at komme bort fra naturtilstanden.

Det forholder sig med folkene organiserede i stater på samme måde som med enkelte mennesker. Lever de i naturtilstanden – uafhængige af ydre love –, krænker de hverandre allerede ved at leve side om side. For sin sikkerheds skyld kan og skal ethvert af dem fordre af ethvert andet, at det indtræder med det i en forfatning, der har lighed med den borgerlige, og hvorved

ethvert folks ret kan sikres. Dette ville være et folkeforbund, men måtte dog ikke være nogen folkestat. I folkestat ville ligge en modsigelse. Enhver stat forudsætter nemlig et forhold imellem noget overordnet (lovgivende) og underordnet (adlydende, i dette forhold folket). Men mange folk i samme stat ville kun udgøre et eneste folk, hvad der strider imod forudsætningen, da vi her taler om folkenes ret lige overfor hverandre, for så vidt de skal udgøre mange forskellige stater og ikke sammensmelte i en eneste stat.

Vel er den menneskelige naturs ondartethed, siger Kant, blevet meget tilsløret ved tvang af regeringen i den borgerlig lovordnede tilstand, men i folkenes fri forhold indbyrdes viser den sig utilsløret; og når man betragter den således, må man virkelig undre sig over, at ordet ret endnu ikke har kunnet helt forvises fra krigspolitikken som pedantisk eller smålig indskrænket, og at endnu ingen stat har dristet sig til offentlig at erklære sig for denne mening. Til retfærdiggørelse af $e\sim$ krigs-angreb anføres nemlig endnu troskyldig Hugo Grotius, Pufendorf, Vattel og flere andre bedrøvelige trøstere, endskønt deres filosofisk og diplomatisk affattede codex eller lovebog ikke har ringeste lovkraft og heller ikke kan have det, eftersom staterne som sådanne ikke står under nogen fælles ydre tvang.

Således yder enhver stat – i ord i det mindste – retsbegrebet sin hyldest. Og det beviser, at der hos mennesket findes et endnu større – skønt hidtil slumrende – anlæg til engang at blive herre over det onde grundvæsen (hvorfra han dog ikke kan skilles) og til at nære det samme håb om andre. Ellers ville ordet ret aldrig blive taget i munden af stater, som fører krig imod hinanden. Det skulle da være for at drive spot med det, ligesom hin galliske fyrste, der erklærede: »det var et fortrin, som naturen havde givet den stærke fremfor den svage, at denne skulle adlyde hin.«

Nu kan den måde, hvorpå stater forfølger deres ret, aldrig – som ved en ydre domstol – være proces eller rettergang, men ikkun krig. Ved krigen og dens heldige udgang, sejr, afgøres

retten imidlertid ikke. Og ved freden (overenskomsten) gøres der kun ende på vedkommende krig, men ikke på krigstilstanden. Til en ny krig findes altid påskud. Dog kan man ikke heller ligefrem erklære denne for uretfærdig, eftersom i denne tilstand enhver er dommer i sin egen sag. Imidlertid har fornuften, fra den højeste moralsk lovgivende myndigheds trone, ubetinget fordømt krigens rettergang og derimod gjort fredstilstanden til umiddelbar pligt. Men denne kan ikke stiftes eller sikres uden en overenskomst imellem folkene indbyrdes. Der må altså skabes et forbund af særlig art, hvilket man kan kalde fredsforbundet; deri adskiller det sig fra fredstraktaten, at denne kun ender een krig, medens fredsforbundet søger at gøre en ende på alle krige for altid. Dette forbund tilsigter ingen erhvervelse af nogen som helst magt fra en anden stat, men ene og alene hævdelsen og sikringen af en stats frihed, til fordel både for sig selv og for de øvrige forbundne stater.

I begrebet folkeretten som en ret til krig er egentlig aldeles ingen mening. Thi det ville være en ret, som bestemmes ikke af almengyldige ydre love, hvorved enhver enkelts frihed begrænses, men derimod af ensidige regler, ifølge hvilke den rå magt skal afgøre hvad der er ret.

Der gives kun en eneste måde, på hvilken staterne, i deres indbyrdes forhold til hverandre, fornuftigvis kan komme ud af den lovløse tilstand, som er svanger med krig. De må, ligesom de enkelte mennesker, opgive deres vilde, lovløse frihed. De må bekvemme sig til at vedtage offentlige tvangslove. De må således danne en folkenes stat, der visselig altid må vokse og tilsidst omfatte alle jordens folk.

Om organisationen af dette centralforbund, som skulle muliggøre håndhævelsen af en virkelig folkeret, synes Kant ikke at have været ganske enig med sig selv. Han svinger imellem et forbund mellem stater og en enkelt tættere sammensvejset folkestat. Det fremgår af senere bemærkninger, at han kun vælger den første mulighed af praktiske grunde, fordi han tror, at der

foreløbig ikke kan nås videre. Og i princippet er hans mening i klar nok, at en øverste lovgivende myndighed må der til.

Kant betoner meget stærkt, at det ikke går an at grunde det indbyrdes forhold mellem staterne på nogen nytte moral, dvs. reglen om størst mulig nytte for de flest mulige. Thi i ly af denne kan man begå hvilket som helst overgreb. Retsbegrebet må være det eneste, der leder os. Ganske vist er både menneskekærlighed og agtelse for menneskenes ret vor pligt. Men medens hin kun er en betinget, er denne derimod en ubetinget pligt, en ligefrem bydende pligt, som den, der vil hengive sig til veldædighedens søde følelse, først må være aldeles sikker på ikke at have overtrådt. Med moralen i den første betydning bliver politikken let enig om at give menneskenes ret til pris for deres overmænd. Men med moralen i den anden betydning (som retslære), for hvilken den måtte bøje sine knæ, finder den det rådeligt aldeles ikke at indlade sig; hellere vil den bestride dens virkelighed og bortforklare alle pligter i den henseende, som om det kun drejede sig om velvilje.

Atter og atter peger Kant på, at det, der må tilstræbes, er at hidføre en virkelig, almindelig retstilstand, som virker efter principper, der kan tåle offentlighedens lys, og som ikke tillader, at der i den udenrigske politik foregår nogetsomhelst, der skjules for folket. Han slutter sit skrift således: »At virkeliggøre en offentlig, en almindelig retstilstand er vel et formål, som kun kan nås gennem en i det uendelige fremskridende tilnærmelse. Men er det nu engang ens pligt at virke derfor, og har man tillige grundet håb om at nå dertil, – så er den evige fred, som følger efter de hidtil falskelige såkaldte fredsslutninger – der egentlig kun er våbenstilstande –, ingen tom ide, men en opgave, som løst lidt efter lidt, altid kommer sit mål nærmere, fordi de tidsrum, hvori lige store fremskridt sker, forhåbentlig altid bliver kortere.«

Kant havde talt forgæves – i hundrede år derefter vedblev man at tro på folkeretten som på en reel faktor med betryggende myndighed bag sig – indtil man en augustdag i 1914 blev

vakt af denne blide men tåbelige drøm; nu var det kendsgerningerne, der hævnede sig.

Den tyske rigskansler indrømmede, at de tyske tropper bevidst havde begået en handling, der stred mod folkerettens bud, og der fandtes ikke den domstol i verden, der med ringeste udsigt til et resultat kunne pådømme denne handling. Det viste sig grelt, at staternes indbyrdes forhold var den rå naturtilstand, camoufleret af et forræderisk spind af »retssætninger« hentede fra en fantasistat.

Også herhjemme viste det sig, at en radikal regering måtte lade folkeretten i stikken, da kendsgerningerne meldte sig, idet den i august 1914 på trods af en almindelig anerkendt folkeretlig bestemmelse spærrede for den fri passage gennem vore bæltter.

Intet under, at Kants sandheder nu efter jordskælvet begynder at dukke op igen, og at interessen genvågner for at skabe det folkeforbund, som han skitserede. Man begynder at få øje på det afgørende punkt: at skabe en fredsstiftende myndighed.

Lige fra krigens begyndelse dæmrer dette ønske, som næppe nogen tidligere krig har bragt så langt frem i bevidsthederne. Overalt hørte man kravet om en virkelig international retsorden. Verdenskrigen blev kaldt »krigen for fredens skyld«. Og der opstod fredsvener, som til behagelig afveksling fra tidligere ikke blot deklamerede, men virkelig gjorde brug af nogen konstruktiv tænkning. Man begyndte at forstå, at traktater og overenskomster kun beror på løftegiverens gode vilje og evne til at holde ord, og at forligs- og mæglingsråd ikke forslår, men at en eller anden konstitution, en international myndighed med tilstrækkelig magt må oprettes for at skabe og opretholde de mellemfolkelige regler. De enkelte staters suverænitet må ikke sættes på spidsen. Mex₁ ikke nok dermed; man må nå til enighed om visse retsprincipper, f.eks. angående nationalitetsproblemets løsning, ja endog om visse grundsætninger for det frie økonomiske samkvem. De mest fremskuende så alt dette. Fra italiensk side forelå et forslag med bestemmelse om alle folks lige

adgang til råmateriale og fødemidler. Det lød således: »Forde-lingen mellem nationerne af fødemidler og af råstoffer, som er nødvendige for deres industri, skal reguleres således, at der til-sikres hvert land de fornødne betingelser for dets eksistens og arbejde.« Men hvor langt blev skridtet, man tog, da »Folkenes Forbund« skulle føres ud i livet?

Går man nærmere ind på beskaffenheden af den internatio-nale bygning, der er ved at rejse sig, ser det ud til, at Kant får ret i, at udviklingen foreløbig kun tilsteder et »Staatenbund«, en føderation af stater, hvor hver suveræn stat udgør eneren i sy-stemet. Dette er et naturligt gennemgangsled; videre kommer man først, når den enkelte stat ikke mere betyder det, den har betydet; når statsdyrkelsen går i opløsning, og man overalt ind-ser, at staten er en institution til en vis brug for individerne, og at individerne ikke er til for statens skyld.

De delegerede i »Folkenes Forbund« er da repræsentanter for de uafhængige statsenheder, derimod ikke direkte for folke-ne. Staterne står i øjeblikket på så ulige kulturtrin og har så for-skellige politiske idealer og regeringsformer, at en nærmere sammensmeltning foreløbig er utænkelig. Men mellem disse forskelligt byggede stater med deres afspærrede interesseområ-der kan der dog træffes visse aftaler, og deres regeringer kan danne en sammenslutning med det begrænsede formål at våge over disse aftaler og hindre krige sålangt deres magt rækker. Mere end dette er det ikke værd at se i »Nationernes forbund«. Det er en sejrherrenes magtorganisation, dannet som et krigs-resultat af fredskonferencens »4 store«. Og forbundspagten skaber myndighed, men uden retsregler; der er retsplejeordning og politimagt, men ikke regler for, hvorledes man skal dømme og handle.

Dette er en alvorlig mangel, thi i længden kan freden ikke opretholdes, hvis forbundspagten ikke indeholder retsprincipper om den fri udveksling mellem folkene, om de nationale mono-poler, om beskyttelse af selvbestemmelsen og af kulturelle ejendommeligheder, om den åbne dørs politik osv. Wilson hav-

de i sit oprindelige udkast søgt at fastslå visse almindelige principper om nogle af disse forhold, men de blev befundet at være for radikale.

Forudsætningen for forbundets virkefelt er da, at det rummer tilstrækkelig vilje og magt til at underkue en hvilken som helst anden magtgruppe. Dernæst, at de interesser, der holder det sammen, til enhver tid er større end de særinteresser, der kunne lokke en eller flere af de forbundne til at forsøge et kup på egne vegne.

Man må i det hele taget ikke glemme, hvor primitive forholdene var på det internationale område. Den indbyrdes tilstand mellem staterne befandt sig på et trin, der har sit nøjagtige modstykke indenfor den enkelte stats retsudvikling.

Indenfor den enkelte stats retsudvikling var det et afgørende vendepunkt, da man fra at bilægge stridigheder ved frivillig overenskomst eller mægling gik over til at lade statsmagten (Kongen) afgøre dem ved et magtsprog. Statsmagten er jo en sen dannelse, den fungerede oprindeligt kun nu og da i krigstid, og derfra vandt den sin autoritet til også at virke i fredstider og til at påbyde fred, når det passede den. »Det er kongens skyldighed at skaffe fred« hedder det bestandigt. Og det er dette stadium, den internationale retsudvikling nu synes at være nået til.

Skal den internationale udvikling følge de samme linjer som retsudviklingen indenfor den enkelte stat, sker der ingen gennemgribende forandring, før en eller flere stormagter finder det stemmende med deres interesser at påbyde almindelig fred¹. På anarki kan der kun gøres ende ved diktatur af en ordensmagt.

Trods alle indsigelser var det derfor en rigtig politisk handling af Wilson, da han gennemførte, at udkastet til forbundspagten indføjedes i selve fredsbetingelserne (28. april 1919). Han

¹ I Naturlig Ret (1907) side 346–347 udtales den formodning, at man næppe kommer ud af anarkiet på det internationale område, før en eller flere stormagter er i stand til at påbyde almindelig fred, og da vil disse opkaste sig til selvbestaltede dommere i de mindre staters tvistigheder.

bandt derved stormagterne til at udføre også denne del af fredstraktaten, medens de endnu var nogenlunde enige. Her måtte intet lufttomt rum findes; ingen anden end verdenskrigens sejrherre kunne gennemføre forbundstanken, og det måtte ske med det samme. Wilsons indsats her er derfor – alle iøjnefaldende svagheder tiltrods – et geniale greb i rette øjeblik; og til de mange skeptikere er der kun at sige: uden dette var vi igen vendt tilbage til alliance- og ligevægtspolitikken og den væbnede fred. At Amerika slog benene bort under Wilson og svækkede hans indflydelse viser kun, at egoisme og snæversyn endnu er levedygtige. Hvis Amerika isolerer sig fra denne spirende internationale retsorden, betyder det, at vi skal have endnu mindst een verdenskrig, før trangen til fredeligt samliv får bugt med egoistiske rovinteresser.

Forbundspagtes enkeltheder skal i øvrigt ikke drøftes her. Dens mangler hænger tydelig nok sammen med, at enighed selv om de mest elementære retsbegreber ikke kunne forudsættes. Et virkeligt retsforbund mellem folkene kan selvfølgelig ikke skabes, før folkene har tilegnet sig politisk retssans i nogenlunde ensartet grad. Retssansens udvikling må give sig udslag indenfor de enkelte stater selv, inden samlivet mellem folkene kan blive fuldtud præget deraf. Garantien for fred og gensidig retfærdig behandling kan derfor i øjeblikket være svag nok; her må den enkelte stat gå i spidsen og vise verden sit eksempel. Indtil da kan en mellemstatlig organisation ikke undværes, hvis det, man i første række ønsker, er krigens afskaffelse.

Angående de enkelte staters tilslutning til dette forbund, da har den vel kun tildels en frivillig karakter. For mindre stater som Danmark vil tilslutningen dog nærmest hvile på den overvejelse, at den forøgede tryghed betyder mere end det nødvendige tab af suverænitet. For en retsstat vil det være afgørende, at denne sammenslutning med alle sine svagheder dog er det første skridt hen imod en international retsorden, som der da er mulighed for, at vedkommende enkeltstat kan gennemtrænge med sine ideer.

Vigtigt er det for de mindre stater, der har sluttet sig til forbundet, at blive fuldt klare over deres fremtidige stilling i ufredstider. Nogle af dem har haft svært ved at forstå, at et begreb som neutralitet i almindelighed er uforeneligt med forbundstanken. Denne indebærer, at alle krige, hvor forbundet deltager, er retshåndhævelseshandlinger (selv om forbundet endnu ikke har udviklet et sådant system af retsregler, at forholdet helt kan sidestilles med den enkelte stats straffe). At deltage i et forbund, hvis hensigt er retshåndhævelse og samtidig erklære sig for neutral, er ganske ulogisk. Når man dog skal deltage i boykot og afbrydelse af økonomisk samkvem, kan man ikke siges at være neutral. Selv om småstaterne kun blev tvungne til økonomisk (ikke militær) aktion mod forbundets fjender, kan denne ikke gennemføres uden militære midler; alene de farer, en økonomisk aktion kan medføre, vil begrunde et vist militært beredskab. Ved Danmarks utidige forsøg på at opnå permanent neutralitet blev dette tydelig nok fastslået. Andre uværdige forslag fra Danmarks side gående ud på at slippe så nemt som mulig fra forpligtelserne, f.eks. fra passageretten gennem vedkommende stat for forbundets hære og flåder – hvad også Schweiz søger at undgå – måtte ligeledes afvises som inkonsekvente.

Et andet spørgsmål, det for småstaterne vigtigste, drejer sig om omfanget af den enkelte stats forpligtelse til at deltage i forbundets væbnede tvangsforanstaltninger eller overhovedet til et vist minimum af rustninger. Der findes på dette punkt adskillig vaghed, som partifanatikerne med held kan benytte sig af. Der er intet sagt om, hvorledes rådet skal fordele den militære byrde; der findes ingen rammer for en sådan militærmagt, ikke engang en international generalstab, og rådet kan kun henstille til staterne med »hvilke militære styrker, hvilke styrker til vands og i luften forbundets medlemmer hver især skal bidrage til de væbnede styrker, der skal anvendes for at beskytte dem, der har underskrevet forbundsoverenskomsten.« Men at de skal deltage, derom kan der foreløbig ingen tvivl være. I art. mo står, at

de kontraherende parter skal beskytte alle de i forbundet optagne magter mod angreb udefra; og da det fra dansk side blev foreslået, at de stater, som i delegeretforsamlingen havde stemt mod anvendelse af tvangsforanstaltninger, ikke skulle være forpligtede til at deltage i anvendelsen af militære tvangsmidler, opnåede dette forslag ikke anerkendelse².

Forbundspagtens bestemmelse om, at de enkelte stater skal indskrænke deres rustninger til det minimum, der er foreneligt med den nationale sikkerhed og til opfyldelsen af de internationale forpligtelser, kan fuldtud tiltrædes af enhver retsstat. Der loves en plan for denne formindskelse, og at man vil forelægge de forskellige regeringer forslag til overvejelse af, hvilket mål der er passende for vedkommende land. Når planen er antaget af de forskellige stater, må de grænser for rustningerne, der er fastsat deri, ikke overskrides uden rådets samtykke. Men indenfor de grænser, som de lovede planer vil drage, vil den enkelte stat da have fuld frihed til at skønne over, hvad de nævnte to hensyn kræver. Hvorvidt en stat frit kan nedsætte sine rustninger uafhængigt af rådets planer henstår i det uvisse, siger P. Schou³.

Ligesom den enkelte borger i en retsstat har krav på at beskyttes indadtil i besiddelsen af sin retmæssige ejendom og sine personlige interesser ved det bedst mulige retsvæsen, således er han berettiget til at fordre, at statsmagten yder ham et så stærkt værn mod ydre forulempelser, fra nabofolks side, som forholdene tillader. En retsstat anerkender ikke i princippet nogen forskel på indenlandske og udenlandske forbrydere. Og borge- ren vil, at ret skal hævdes i begge tilfælde; derpå lyder hans »sociale kontrakt« med statsmagten.

² At lord Robert Cecil har »udtalt«, at de små nordiske lande »kunne gå ud fra«, at intet medlem af folkeforbundet ville blive tvunget til mod sin vilje at deltage i militære tvangsforanstaltninger mod en fredsbryder – er særdeles venligt, men humoristisk som argument.

³ P. Schou: Folkenes Forbund. Kbh. 1921.

De, der bekender sig til retsmoralen, vil aldrig ud fra den kunne hente motiver til selvopgivelse. Tværtimod. En ret betegner et område, som tilhører individet. Det ville stride stik imod selve ejendomsrettens begreb, dersom man skulle gå ind på det dogme, at det er pligt at overgive sin ejendom, såsnart en nabo begærede den med knippel i hånden. Til ejendomsret hører uløseligt værneret af det ejede område. Og værn må altid indrettes efter angrebets art; en sprogkamp kan føres med åndelige våben, men overfor shrapnells kan man ikke forlide sig på kultur. Domkirken i Rheims måtte segne for Østrigernes mørsere.

Retsstatens begrundelse af sin magtstilling overfor borgerne hviler på dens forpligtelse til at være individets retsværn. Svigter denne forudsætning overfor forbrydere i det indre, f.eks. ved blødagtig eftergivenesshed, »humane straffe«, opstår selvtægt, lynchning etc., det vil sige, man fratager statsmagten dens mandat, at skifte ret og overtager det selv i dette tilfælde. Svigter den, når det drejer sig om udenlandske voldsmænd, bliver den automatiske følge, at der opstår frikorps, grænsekorps måske, som optager den af staten svigtede opgave. Men det er ikke foreneligt med en retsstats myndighed, at der på disse områder opstår anarki.

Spørgsmål om hvad det kan nytte at kæmpe for sin ret opstår overhovedet ikke hos den mand, der har virkelig kærlighed til retten. Og retsmoralen kan i hvert fald ikke i første række interessere sig for dette spørgsmål, thi den har ingen højere værdi at vise tilbage til end retten. For den enkelte kan denne værdi blive højere end livet, men også for et folk, der skal være modent til at bære en retsstat, vil ret og ære tegne sig som værdier, der kræver, at selve eksistensen voves. Hvad bliver der så af nyttehensynet? Selve den blide kristelige lære hævder dog, at øvrigheden ikke skal bære sit sværd forgæves, og hvem vil gå i rette med de store kunstnere, når de – lige fra Giotto til vore dages – giver retfærdighedens gudinde et sværd i den ene hånd?

Af retsstatens naturlige opgave at opretholde et tilstrækkeligt retsværn, der også kan forsvare overgreb ved grænserne, følger ingenlunde, at staten er berettiget til at stille ubegrænsede krav til borgerne eller til at fordrø deres personlige deltagelse. Hvilket navn et sådant retsværn skal bære er en temmelig underordnet ting. Man har opstillet en absolut modsætning mellem militærforsvar og ordensværn og foreslået at erstatte hær og flåde med et gendarmeri (med officerer og underofficerer) til 23 mill. kr. om året, (der ganske vist skal afløse politiet). Der kan her ikke være tale om andet end en gradsforskel; og da det nævnte gendarmeri forudsætter en verdensdomstol og internationale tilstande, som endnu er fjerne idealer, kan udviklingen fra militært til civilt ordensværn næppe komme mange hestehoveder foran de internationale retstilstande. Thi hvis værnet af grænseinteresserne skal være mere end en opgave på papiret i retsstatens program, må det til enhver tid rette sig efter angrebets sandsynlige art. I hvilken grad det demokratiske frihedsbegreb er blevet et dække over hensynsløst despoti overfor den enkelte viser sig intetsteds så grelt, som når man betragter den såkaldte almindelige værnepligt og dens følger. Netop kun demokratier, der opstillede den falske lære, at frihed består i, at individet afmægtig har at stille sin person og alt sit til rådighed for statens (eller rettere flertallets) interesser, kunne skabe de millionhære, hvormed verdenskrigens blodige drama er udspillet. En retsstat kan ikke stille slige krav: når den enkelte borger ikke nyder noget fortrin i samfundet, som han ikke yder vederlag for, og når han ikke begår noget overgreb imod andres berettigede interesser, har han intet yderligere mellemværende med staten. Navnlige har staten ingen beføjelse til at kræve positive tjenester, endelige personlige tjenester af ham. Hvad skulle den støtte slige krav på? Et menneskes arbejdskraft, hans tid, hans begavelse, hans legeme og sjæl er værdier, som ingen uden han selv har råderet over.

Principielt må retsstaten altså forkaste enhver form for værnepligt eller tvungen militærudskrivning. Overhovedet må man

afvise den tanke, at staten skulle have ret til at tvinge borgerne ind i noget som helst offentligt hverv. Det personale eller mandskab, den behøver til udførelse af sine nødvendige funktioner i det indre som ydre retsværn, må den søge at erhverve ved at tilbyde et vederlag stort nok til at skaffe tilstrækkelig tilgang ad fuldt frivillig vej. Skulle der opstå trang til dannelse af frivillige styrker, som ville tilbyde landet deres personlige tjeneste til yderligere betryggelse, ville staten ingen ret have til at afvise dette, forudsat at de i et og alt underkastede sig statsmagtens myndighed og indordnede sig under dens planer.

Hvis det ydre retsvæsen skal blive en sag, folket kan omfatte med lige så megen interesse og forståelse som det indre, er det nødvendigt, at de udenrigske anliggender behandles lige så åbent som de indenrigske.

Det første skridt må være at gå bort fra det mystiske hemmelighedskræmmeri, der klæber ved diplomatiet, og som en vis overtro på dets nødvendighed stadig opretholder. Udenrigsstyret må ikke være en stat i staten; det er nødvendigt at sikre sig, at diplomatiet ikke skjuler sine handlinger; det må stå folkets repræsentanter til regnskab for ethvert vigtigt internationalt skridt; ellers risikeres det, at det bliver redskab for særinteresser, f.eks. for en klike finansmænd eller for en egenrådige regering, der vil afværge indre vanskeligheder ved udfordrende skridt udadtil.

Vi har ovenfor ment at burde tage hensyn til de tilstande, som en stat, der stræber efter at omdannes til retsstat, endnu i lange tider må regne med udadtil. Kun indenfor sine egne grænser har den myndighed til konsekvent at gennemføre denne omdannelse, og den kan herunder ikke se bort fra sine omgivelser, men heller ikke forsvare at opgive sine planer, indtil omgivelserne har nået det samme retsniveau.

Imidlertid må interessen stadig fæste sig ved de hindringer, som ude i den store verden optårner sig for et varigt, fredeligt mellemfolkeligt samkvem. Man må være klar over, at selv om ønsket om varig fred og orden har været nok så stærke hos de

magter, der har skabt forbundspagten, selv om de har ryddet nogle hindringer af vejen ved her og der at drage landegrænsen mere overensstemmende med de nationale forhold, selv om selvbestemmelsesretten nogle steder har fået lov til at råde, er man dog gået udenom et af uroens vigtigste arnesteder, så længe man ikke har rørt ved de økonomiske grundspørgsmål.

Studerer man en strømning som imperialismen, vil man finde, at den har sin økonomiske rod i visse industri- og finanskrædres stræben efter at erobre marked for sit overskud af varer og kapital på det almene bekostning. Den svenske forfatter Johan Hansson⁴ påviser, at økonomisk misregering er hovedårsagen til krigene: »vi iagttager hvorledes man har gennemført en jordlovgivning, hvorved store dele af landbefolkningen har mistet alt fodfæste og er omskabt til ejendomsløse proletarer; vi ser hvorledes det almene overalt letsindigt har afhændet sine naturværdier – for at give plads for inden- og udenlandsk privatkapitalistisk udbytning; vi ser hvorledes man . . . istedetfor grundskatter har indført indirekte beskatning, toldskatter særlig på den mindre bemidlede befolknings livsfornødenheder. Samtidig har den stadig fremskridende maskinteknik forøget den civiliserede verdens produktionsevne i overordentlig grad. Følgen er ganske naturligt blevet denne skrigende modsætning i kulturstaterne: på den ene side en stor overproduktion, særlig af industriprodukter, på den anden side en gabende underkonsumtion.«

Toldlovgivningen tilspidser yderligere situationen ved blandt andet at opretholde nationale monopoler. Dersom disse internationale skranker bortfaldt og erstatning ikke toges af arbejdsudbyttet ved direkte skatter men af jordmonopolet, ville man herigennem bevirke en indre kolonisation; man ville åbne jorden for små bedrifter og derved dæmpe den ubændige trang hos staterne til udvidelser og kapløb om kolonier. Der ville op-

⁴ Johan Hansson: Kriget och pengarnes världskamp. Stockholm 1908.

stå en stamme af praktisk set skattefri småbønder, som ville være i stand til at aftage industriens overskud af varer.

Hvad kolonialstyret angår gik det ældre system nærmest ud på at beslaglægge et stykke land og presse så meget som mulig ud deraf. Kolonien betragtedes simpelthen som statsejendom, al hvilken moderlandet skulle have størst mulig pekuniær fordel. I nutiden er der, i al fald i Indien, sket et stort omslag heri. De indiske skatter anvendes i selve landet; desuden respekteres den indiske nations ejendomsret til sin jord lige så fuldt som i England.

Hvad der medfører den evige uro og jalousi mellem magterne og båndlæggelsen af markedet, monopoliseringen af virksomheder, embeder osv., kortsagt forhold, der ganske naturligt føles som forurettelser af de magter, der ved forholdenes magt er kommet sidst.

Det bliver næppe muligt at bortrydde denne stadige fare for freden, før magterne finder et fælles synspunkt i den overalt i dette skrift forsvarede retsregel, at beslaglæggelse ikke skaber ejendomsret. Den, der forsvarer sin besiddelse ved at påberåbe sig »den først ankomnes ret« har nemlig intet gyldigt moralsk argument overfor »erobringens ret«. Nogen etisk ejendomsret til fremmede folks land gives der overhovedet ikke, såfremt man da ikke lægger den hykleriske fortolkning af nyttemoralen til grund, at overtagelsen sker af hensyn til de indfødtes kulturelle udvikling.

For en fremtidig retsordning synes to muligheder åbne: 1) Enten opretholdelse af status quo hvad den formelle besiddelse angår, under forudsætning af, at koloniernes rigdomskilder ikke monopoliseredes, at det frie marked fuldt ud respekteredes, og at lokalt selvstyre tilstodes de indfødte, hvor disse var modne dertil. 2) Eller at hele kolonialverdenen stilledes under et fælles internationalt styre og administration. (Se et forslag herom i det svenske tidsskrift Råttstaten 1915 af Johan Hansson). Det måtte da fastslås som et princip, at alle nationer fik lige ret til at drive handel og industri osv. Fuldkommen international næ-

ringsfrihed burde råde, derunder fuld frihandel. Det var noget sådant Wilson (og Smuts) tænkte sig for de ved fredsslutningen frigjorte territoriers vedkommende, dog at vedkommende befolkning selv kunne vælge en »mandatmagt«, som folkenes forbund da skulle overdrage formynderskabet til. Men således skete det ikke. Fordelingen af mandatarmagterne foretoges af det øverste råd, og planen blev kun mangelfuldt udført. Et skridt i den rigtige retning var det dog, at pagten fastslår, at mandatarmagterne må tilsikre andre medlemmer af forbundet lige adgang til handel og næringsdrift. Løsningen af det store koloniale problem, som Wilson havde i tankerne, en kolonialpolitik, der fjernede den gamle rivalitet mellem magtete, nåedes ikke.. Pagtens garantier for en liberal økonomisk politik er for svage. Kolonierne vil i fremtiden blive mere og mere uundværlige ved deres råmaterialer, og den fortsatte koncentration af kolonibesiddelser med tilhørende monopoliseringer er farlig og vil før eller senere føre til konflikter. Hvad der i første række kræves af regeringerne for at skabe et trygt grundlag for freden er enighed om visse almindelige principper: ligeberettigelse for alle stater i den økonomiske konkurrence, frie markeder, den åbne dørs politik og afskaffelse af alle, også nationale, monopoler på de store naturrigdomme, anerkendelse af folkenes selvbestemmelsesret og beskyttelse for de nationale mindretal. »Ingen kan være i tvivl om,« siger P. Schou⁵, »at den hele forbundspagt ville have virket med en ganske anden moralsk magt, hvis den havde anerkendt dem (principper som disse) som sine grundlove – således som præsident Wilson tænkte sig, da han formulerede sine berømt 4 punkter.« Ikke med eet ord anerkender forbundspagten nationernes selvbestemmelsesret eller folkeafstemning som middel til grænseberigtigelser. På samme måde forholder det sig med de økonomiske spørgsmål. Hvis man fastholder de nedarvede begreber om staternes absolutte økonomiske suverænitet og om deres ret til at holde fremmede

⁵ P. Schou: Anførte arbejde.

produkter ude og forbeholde alle deres rigdomme for deres egne borgere – da får vi igen konflikter. Først et gennemgribende nyt syn på alle disse forhold vil bane vejen for den stadige fredelige vægt, som man ikke på nogen måde kan deklamere sig frem til, og som heller ikke en nok så stærk ydre myndighed kan gennemtrumfe ved noget magtbud.

15. DE UMYNDIGES RET

Børnene indtager indenfor den etiske retsordning en ejendommelig stilling. Hvad er de egentlig? Som selvstændige personligheder indenfor retsordenen kan man ikke opfatte dem, thi det kan kun myndige mennesker være. (Som myndige betragter jeg her dem, der opfylder visse vedtagne gennemsnitsbetingelser for social modenhed). Er de da ejendomsgenstande? Ejes børnene af deres forældre eller af staten? Nej, åbenbart ikke, thi hverken forældre eller stat kan godtgøre nogen ejendomsret til dem, hvis man henholder sig til de ovenfor opstillede etiske betingelser for ejendomsret. I visse stater, f.eks. Sparta, har staten dog hævdet en ubetinget ejendomsret over børnene, så at de under opdragelsen betragtes som blotte og bare midler for offentlige formål - andre steder har forældrene tiltaget sig fuld ejendomsret over dem og ment sig berettigede til at sætte dem ud og dræbe dem efter forgodtbefindende.

Det er ovenfor fremhævet, at ejendomsretten til naturgoderne og til de arbejdsskabte ting begrundes på forskellig måde. Hvad de første angår, munder den etiske ret ud i fællesrådighed over værdien, da nogle af dem slet ikke lader sig dele og ingen af dem lader sig dele lige, og da man ikke har nogen beføjelse til at nægte noget nyt tiltrædende medlem af samfundet lige medejendomsret.

Også de umyndige har etisk ret til andel i fællesgoderne, thi til disse kan ligesålidt det ene slægtled begrunde nogen særret, som det ene menneske kan gøre det overfor nogen af sine samtidige. Det ville derfor være overgreb, om de nulevende mennesker ville spærre adgangen til disse værdier for de kommende. Børnene indtager da den ejendommelige særstilling, at de må anerkendes som retmæssige parthavere i et vist i fællesskabsområde uden dog at

have evne eller ret til selvstændig at råde over dette eje. Kan man da besidde retslig tilstået og tilsikret ejendom uden ret til fuldtud at råde over den? Ja, retsfilosofferne antager dette, og etikken kan slutte sig til denne opfattelse. Retsevnen begynder

normalt ved fødslen, ja, der kan endog ved viljeserklæringer skabes retsbeskyttelse for vordende mennesker; enhver, der har retsevne, kan være ejer, fordringshaver og skyldner. Noget andet er, at ikke alle har evne til ved egne handlinger at stifte eller ophæve retsforhold; retsevnen er i modsætning hertil kun den passive evne til at være i besiddelse af en rettighed. De umyndige har retsevne, men de kan ikke selv rejse fordringer; det er de myndige, der på deres vegne må påtale krænkelse af deres rettigheder, hvad enten det er de private, forældrene, der har noget at påtale overfor staten, eller omvendt staten, der har noget at påtale overfor forældrene.

En medejendomsret af denne art er det altså man ifølge naturlig ret må tilkende de umyndige; den udstrækker sig til samtlige individer; at de sociale evner hos de umyndige ikke – eller endnu ikke – er fuldt udfoldet, berettiger slægtens myndige medlemmer til at overtage ejendomsordningen på deres vegne, men ikke til at udelukke dem fra ejendomsretten.

Lad os tage et simpelt eksempel for at belyse hvad der sker, idet et nyt barn kommer til verden. Lad os forudsætte et samfund på 9 medlemmer, hvoraf de 5 har udstykket den frugtbare ø, hvorpå de bor, imellem sig, således at enhver af dem dyrker sin egen lod, medens de 4 andre har anden beskæftigelse. Stiger nu antallet til 10, er der ikke derigennem skabt nogen ny værdi, men fællesformen F (den inddragne jordafgift) kan antages at være blevet større derved, at den større efterspørgsel efter den beslaglagte jord har sat prisen op, fordi der nu udelukkes en relativt større del af befolkningen derfra ($5/10$ i stedet for $4/9$). Ifølge naturlige retsprincipper kan det fastslås, at da der var 9 indbyggere, havde enhver af disse ret til $1/9$ af fællesformuen F , medens enhver af dem nu har ret til $1/10$ af F_1 , (den nye værdi). Men hvad vi her må gøre opmærksom på er, at selv om $F_1 > F$, er det ikke denne stigning, der skaber den tiendes ret til sin andel; denne er ganske uafhængig af fællesformuens svingninger og hvad der forårsager dem (de kan nemlig også skyldes andre årsager end befolkningstilvæksten).

Hvad og hvor meget ejer da de umyndige, og hvorledes skal denne ejendom forvaltes af en statsstyrelse, der også i denne sag vil varetage samtlige borgeres interesser?

Forholdet må ses således: børnene er fra deres fødsel retmæssige ejere af lige så store andele i fællesejendommen som de myndige. Da deres umyndige tilstand gør dem uskikkede til at være selvrådende, forvalter de myndige denne deres andel på deres vegne og som deres ejendom. Renten af de fælles naturværdier, både de umyndiges og de myndiges, dvs. grundskuldens årlige beløb, tilhører alle i lige grad. Efterat de nødvendige statsudgifter er dækket, vil restbeløbet være at fordele mellem alle samfundets medlemmer som lige store overskudsandele. Børnenes overskudsandele administreres da indtil myndighedsalderen af forældrene, og kan f.eks. anvendes til undervisning. Til gengæld er alle forældre forpligtet til at lade børnene forsikre for at betrygge dem, der måtte blive forældreløse.

Nogen arveret anerkender retsstaten ikke, hvis man derved forstår en ret for børnene (eller andre) til at arve efterladenskaber. Derimod har ejerne ret til at testamentere deres ejendele til hvem de finder for godt, thi gaveretten er en nødvendig bestanddel af ejendomsretten, og »arveretten« ville gøre skår heri. Foreligger der intet testamente, tilhører vedkommendes bo det offentlige.

Ligesålidt som de myndige borgere kunne forlange, at fællesmidlerne anvendtes til fuldstændigt underhold af hver enkelt eller til individuelle fornødenheder, men alene til et vist grundlag for at leve, visse hovedbetingelser derfor, og til sikring af hvad de enkelte retmæssig erhverver sig, således kan det heller ikke kræves, at staten helt og holdent skal sørge for børnenes materielle underhold, for hvert enkelt barns individuelle og faglige udvikling eller for den fulde tilfredsstillelse af enhver individuel lyst eller trang i barnealderen. Den offentlige opgave er blot at sikre de umyndige sådanne livsvilkår, at de engang bliver skikkede til som myndige borgere selvstændig at overtage og forvalte deres andel i fællesgoderne og optræde som selv-

stændige aktive led af retssamfundet. Da børnene har andel i fællesindtægterne, har de krav på, at disse ikke udelukkende kommer de voksnes liv til gode, men at de også tjener deres egne livsvilkår. De voksnes tarv er betrygget derigennem, at retsinstitutionerne ikke tillader overgreb eller bedragerier i erhvervslivets og dermed ydes en sikring, som de voksne enkeltvis ikke ville kunne overkomme. Dette tilsiger altså fællesinteressen for de voksnes vedkommende. For børnene, som ikke er handledygtige led af den sociale organisme, er denne retssikring ikke nok; fandtes der ingen andre foranstaltninger til bedste for dem, ville deres ejendomsret være ganske indbildt og prisgiven; de har åbenbart krav på at sikres mere virksomt gennem forholdsregler, der er overensstemmende med deres udviklingstrin.

I de tilfælde, hvor de private hjem selv er rede til helt og holdent at tage sig af børnene, kan staten indskrænke sig til at våge over, at et vist minimum af livsgoder, som er nødvendige for deres sociale udvikling, virkelig bliver dem til del. (Retten til forsvarlig ernæring (kvindemælk), pleje og opdragelse). Staten må overhovedet så vidt muligt garantere barnets ret til at vokse op i et hjem; den bør sikre alle et sådant mål af kundskabsmeddelelse, som den vordende sociale borger nødvendigvis behøver – og dette krav sætter barnets overskudsandele, som forældrene administrerer, disse i stand til at opfylde. Det offentlige må kontrollere, at det virkelig sker. Den materielle forsorg og den individuelle opdragelse, kulturmeddelelse og faglige uddannelse bliver naturmæssigt hjemmets egen sag (som naturligt modstykke til den forældremagt, staten overlader forældrene). Thi forsorgen må deles, og jeg ser ingen anden naturlig delingslinie.

De tilfælde, hvor barnet står uden forældre, der kan eller vil yde det en forsvarlig forsorg, kræver særlig omtale. Her må staten træde til med yderligere positiv hjælp; thi barnets ejendomsret går fremfor alt og vil altid i sidste instans kunne påkalde statens værn.

For at forældre kan sættes i stand til at betrygge barnets fulde udviklingsret i tilfælde af at de skulle falde fra, må det offentlige kunne kræve, at alle forældre tegner en tilstrækkelig barneforsikring.

Af denne betragtning, at børnene ligesålidt er samfundets ejendom som forældrenes, fremgår følgende: hverken stat eller forældre tør betragte børnene som ting eller som retløse midler for opgaver, der alene ligger de voksne på hjerte. Børnene har en selvstændig ret, som det er begges sag at respektere, og staten er som øverste garant for al retshåndhævelse også den, der i dette tilfælde våger over forholdet.

Til de Forældre, der selv ønsker at tage sig af deres børn, overdrager staten en forældremagt over børnene, på det vilkår, at de fuldt ud værner børnenes ret til de ovennævnte livsgoder, som de har ubetinget krav på. I dette tilfælde bliver statens direkte rolle kun at våge over, at dette sker fyldest. Forældremagten hviler altså ikke på nogen ejendomsret, thi staten forbeholder sig påtaleret og indgribelsesret, hvor børnenes ret tilsidesættes. Det er en værgeret, som gælder indenfor den begrænsning, de ovennævnte hensyn kræver. Denne myndighed over børnene må staten nødvendigvis indrømme forældrene, for at disse kan opfylde deres forpligtelser mod børnene dvs. sikre dem den part af deres rettigheder, de skylder dem. Staten har derimod ingen ret til – uden de nævnte grunde – at forlange denne forældremagt direkte overdraget til sig eller til at berøve forældre deres børn, i fald forældrene fuldt ud opfylder deres forpligtelser. Thi hvorvel forældrene ikke har ejendomsret over børnene, så har staten det endnu mindre; og det ville være overgreb fra statens side at overrive naturlige bånd og krænke private familiefølelser. Det er dette hensyn, der i denne sag betinger statens og forældrenes gensidige forhold og afgrænser deres retmæssige indgriben. Staten kan ikke uden at krænke berettigede følelser – når barnets ret da ikke kompromitteres – gå udenfor den rolle at være kontrol og stille barnets overskudsandel til rådighed for undervisningen.

At forældre har forpligtelse såvel overfor barn som overfor stat, turde være indlysende, idet ingen forældre har krav på, at samfundet skal yde alt til et barns opfostring, og da det er statens sag at værne barnets ret overfor forældrene. Selv om forældremagten derfor skulle misbruges, eller man frivillig gav afkald på den, og børnene anbragtes under statens fulde forsorg, ville det ikke være uberettiget, om staten fordrede vederlag af forældrene.

Det må stadig fastholdes, at det faste punkt i denne kæde af gensidige rettigheder og forpligtelser er barnets ret til visse livsgoder; dets ret til liv, ernæring, hlem, opdragelse og et vist mål af undervisning går fremfor alt; Fordelingen af opgaverne mellem forældre og samfund er af underordnet betydning.

Skal forældrene kunne udøve forældremagten effektivt, må barnet være umyndigt i alle personlige forhold; den unge kan ikke selv binde sig ved retshandler, sålidt som forældrene ved deres dispositioner kan antaste børnenes rette ejendom. En umyndigs retshandler er ugyldige, selv om medkontrahenten havde al føje til at antage ham for myndig.

Spørgsmålet er nu hvad man skal forstå ved myndighed: Myndig burde kun den være, der er socialt fuldmoden. Men da det ville medføre for stor vilkårlighed at lade afgørelsen heraf bero på individuelle undersøgelser, må det af praktiske hensyn omskrives derhen, at myndig bør kun den være, som har opnået den alder, hvori det ifølge videnskabelige undersøgelser har vist sig, at mennesker af den og den race, under de og de naturbetingelser, gennemsnitlig opnår fuldmodenhed.

At være socialt moden er at besidde evnen til selvstændigt at påtage sig og opfylde sociale forpligtelser fuldt udviklet. Der kræves et vist fond af intelligens og erfaring for at undlade at påtage sig mere end der er udsigt til at opfylde; og der kræves et vist fond af moralsk sans (retfærdighedssans) for at ville opfylde en forpligtelse, når det gælder. Alene det at afholde sig fra nærliggende fristelser til at gøre indgreb i næstens ejendom kræver et vist mål af kundskab til og interesse for, hvad der

med rette tilhører en selv og andre. Endvidere kræves det af den socialt modne, at han er i stand til at hævde sin økonomiske selvstændighed, thi til myndighed hører jo først og fremmest, at forældremyndighed og forældreansvar kan bortfalde.

Det må nu være indlysende, at netop de evner, som sætter et menneske i stand til økonomisk at klare sig selv og til selvstændig at indgå moralske forpligtelser i det private liv, må være de samme som dem, der berettiger ham til aktiv deltagelse i statslivet; thi politik er jo ikke andet (eller burde ikke være andet) end kunsten at anvende retsmoralen i det offentlige livs anliggender, og der er principielt ingen forskel på retfærdighed i det private og det offentlige liv.

Endnu eet væsentligt grænseskel er der mellem de myndige og de umyndige: Kun myndige mennesker kan straffes, aldrig umyndige. Denne grundsætning respekteres intetsteds fuldtud, men ved indførelsen af værgerådene har man dog gjort et betydeligt skridt henimod at afløse straf med pædagogisk forsorg for visse mindreåriges vedkommende. Denne forskel bør stedse mere og mere bevidst uddybes, således at man til gengæld for de voksnes vedkommende afløser pædagogisk forsorg med straf.

For at få en oversigt over, hvori samfundets andel i de umyndiges forsorg består, vil det være rettest at betragte den fysiske og den åndelige del af forsorgen hver for sig.

Da forældrene er interesserede i at få forældremagten tilstået og garanteret af staten, kan denne til gengæld fordre, at de fuldt ud opfylder deres forældrepligt, som består i at yde børnene den del af de nødvendige livsgoder, som fællesmidlerne ikke rækker til at yde dem. Denne fordeling må siges at være den, der på en gang tjener den fælles interesse og garanterer børnene den fulde udnyttelse af deres ejendomsret bedst. Men stort mere end at fastslå dette (retten til materiel forsorg etc.) som en ret, børnene har, og i påkrævede tilfælde med magt at hævde denne ret, kan statsmagten næppe gøre uden at overskride det private område i altfor betænkelig grad; blot det, at føre virksom kon-

trol med at forældrene i så henseende gør deres pligt, har sine store vanskeligheder, hvis det ikke skal blive til nærgående indblanding.

Hvor tidligt kan en sådan omsorg for børnenes materielle vel begynde? Nogle mener, at den endog kan begynde før fødslen. Man tænker her især på visse erhvervs skadelige indflydelse på den kvinde, der skal blive moder. Da i England kvinderne arbejdede ved fabrikationen af blyhvidt, anstillede man en undersøgelse af 77 kvinder fra en sådan fabrik, og det viste sig, at i det tidsrum, undersøgelsen stod på, blev der født 21 dødfødte børn og 90 aborter; desuden var 40 spæde børn døde i krampe, fremkaldt ved blyforgiftning. I Schlesien, hvor unge piger anvendes ved glasindustri, ødelægges deres benbygning i den grad deraf, at de senere hen får de vanskeligste fødsler, ja ligefrem bliver sygelige mærkværdigheder.

Ud fra slige og en mængde lignende kendsgerninger vil det ikke være ubeføjet, om statsmagten i visse tilfælde griber ind. At den er fuldt berettiget til at gøre det overfor den umyndige kvinde, derom kan der for os ingen tvivl være; med hensyn til den umyndige står staten som garant for, at han eller hun ikke misbruges i øjemed, der udelukkende er de voksnes. Og indgreb i forældreretten er det ikke, thi denne begrænses stadig af hvad hensynet til barnets egen udvikling kræver.

Såsnart det derimod drejer sig om den voksne, fuldmyndige kvinde, bliver indgreb fra statsmagtens side mere betænkelige. Dels er de ikke længere så nødvendige, når kvinden har passeret udviklingsalderen, dels ligger det i selve myndighedsbegrebet, at nu må hun selv tage ansvaret. – Vi må dog indtage det standpunkt, at for så vidt det kan anses for uomstødelig videnskabeligt godtgjort, at en vis handle måde fra kvindens (selv den myndiges) side medfører fare af en eller anden art for efterkommerne, vil statsmagten altid have ret til at gribe ind til disses værn. Det er nemlig ikke kvinde beskyttelse, staten tilsigter, men børnebeskyttelse; hvis det kun drejede sig om myndige

kvinders interesser, uanset efterkommerne, ville staten ikke være beføjet til at »beskytte«.

Et særdeles velbegrunder indgreb hjemles ved den danske fabriklov af 1901, idet det påbydes, at ingen kvindelig arbejder i tidsrummet omkring fødslen må beskæftiges ved visse virksomheder. At erstatte tabet i arbejdsfortjeneste kan dog ikke være statens sag, blot fordi den påtaler en ret, og det sker da heller ikke i andre lande.

Er staten berettiget til i visse tilfælde at forbyde ægteskaber for at forebygge dårligt afkom? Denne tanke har ofte været oppe, men arvelighedslovene er næppe endnu tilstrækkeligt klarlagte, til at man her kan gribe forebyggende ind. Måske ville det kunne forsvares, om staten nægtede sin godkendelse af ægteskaber mellem epileptikere, sindssyge, tuberkuløse og lign.; men dermed hindredes i al fald ikke løsere forbindelser, og at straffe i slige tilfælde ville være betænkeligt af flere grunde.

Den periode af barnets liv, hvor en statskontrol ville være mest virksom, er det første leveår; thi børnedødeligheden, specielt i denne periode, er stadig altfor stor. Og den kan i det store og hele føres tilbage til en eneste faktor: hjemmenes mangel på ansvarsfølelse. Når moderfølelsen i nutiden ikke er stærk nok til at holde hustruen knyttet til hjemmet og til selv personlig at pleje og ernære sit barn, må staten des ivrigere forsvare dettes ret. Barnets ret til sin moders bryst bør ikke forblive en frase eller et fromt ønske; det er i virkeligheden en elementær etisk ret. At påbyde ved lov, at ethvert barn i al fald det første halve år skal ernæres med kvindemælk, ville derfor på ingen måde være noget uberettiget overgreb. I det hele taget må kvinderne finde sig i sådanne indskrænkninger i deres arbejde og ret til at slutte kontrakter, som nødvendiggøres af deres primære pligter mod børnene. Formodentlig vil man herimod anføre de vanskelige sociale forhold etc.; men for det første hviler samtlige i dette skrift fremsatte forslag på tanken om en samfundstilstand, hvor hjem ikke længere skulle være de fås privilegium. Desuden er staten berettiget til at forlange, at de, der agter at stifte

familie, dog skænker de allernærmeste konsekvenser en smule opmærksomhed. Og de vigtigste af disse er dog dem, som selv dyrene respekterer. Kan en kvinde forudse, at hun som gift vedblivende har udsigt til at skulle løsrives fra sit hjem, er det hendes pligt ikke at stifte familie. Men iøvrigt må vel under barnets opvækst staten indskrænke sig til at være den magt, til hvem der kan appelleres, når det drejer sig om mangler i børnenes fysiske forsorg. Vi kan ikke indrømme, at staten eller nogen anden magt har ret til indblanding i forholdet mellem forældre eller børn, uden netop i sådanne tilfælde, hvor der foreligger påviselig misrøgt. En nærmere undersøgelse af retsforholdene i ægteskabet er i denne sammenhæng påkrævet.

Udgangspunktet er her forholdet mellem barnet og dets moder. Som allerede nævnt har ethvert barn retmæssigt krav på at blive plejet og ernæret af sin moder i dennes hjem og at blive tilset og opdraget af hende personlig, indtil det kan klare sig selv; og hvis dette sker bevislig uforsvarligt, har det offentlige beføjelse til at hævde denne barnets ret på dets vegne.

Noget tilsvarende gælder ikke om faderen. Den norske forfatterinde Sigrid Undset har ret i, at faderforholdet er mindre selvfølgeligt, mere subtilt end moderforholdet »Ingen mand har anden garanti for at en kvindes barn er hans end det, som ligger i hendes personlighed«. Og ingen fader har evne og derfor nogen Pligt til at opamme eller pleje et spædbarn. På dette punkt kan naturen ikke imødekomme de demokratiske lighedskrav. Men derfor bliver hans rettigheder heller ikke de samme.

Hvis forholdene derfor medfører, at der intet husligt samliv oprettes mellem forældrene, eller hvis et samliv afbrydes, har barnet ret til at blive hos sin moder, og moderen en tilsvarende pligt og ret til at beholde barnet hos sig, ligesom barnet og i visse tilfælde dets moder har ret til passende økonomisk støtte fra faderens side. Der må kræves positive beviser for at moderen er uegnet til at beholde og opdrage barnet, for at en anden anbringelse skal kunne iværksættes (At hun f.eks. har været en forsømmelig moder, en forbryderisk, slet person eller en utro

og dårlig ægtefælle, der har hovedskylden for familiens opløsning).

Faderens forældreret kan i slige tilfælde ikke anses for ophævet, men dens praktiske udøvelse er begrænset til en vis besøgs- og kontrolret; han har ingen ret til positivt at lede udviklingen, men kun til påtale af åbenbar vanrøgt.

Samliv mellem forældrene kan ikke absolut kræves alene af hensyn til barnet; det må til forudsætning have den frivillige overenskomst. Går faderen ikke ind i familielivet, må pleje og opdragelsesansvar som sagt blive moderens sag; men et barn har ubetinget ret til at kende sin fader og til begges navn efter frit valg, når det er blevet myndigt. Derfor må der, hver gang et barn fødes, ske anmeldelse herom og om familieforholdet, for at det kan konstateres, hvor forældremagten er. Derimod har det offentlige intet med barnløse ægteskaber at gøre, uden forsåvidt de indeholder kontraktlige bestemmelser, som kræver almindeligt retsværn.

Hvis barnets forældre beslutter at leve sammen og danne et fælleshjem for barnet, må dette som sagt anmeldes for øvrigheden som ægteskab, og anmeldelsen fornyes hver gang et barn fødes.

Selvfølgelig må ændringer også ske under det offentlige kontrol af hensyn til børnenes rette anbringelse. Thi i dette tilfælde er forældremagten hos begge i fællesskab (hvad der ikke betyder det samme som at de hver for sig har en nøjagtig halvdel magt, som det offentlige har at forsvare).

Hvad iøvrigt forholdet mellem de to forældre angår, må kvinden anses for i alle henseender at være ligestillet med manden for loven. Særbestemmelser for mand eller kvinde kan netop kun begrundes ud fra hensynet til tredje part. Med hensyn til selve ægteskabet har det offentlige kun at befatte sig med, hvad der måtte være truffet af kontraktmæssige, især økonomiske aftaler, f.eks. bestemmelser om fælleseje, særeje, ægtepagt og testamenteringer til børnene og vilkårene ved og efter eventuel skilsmisse (f.eks. en regel som den, at hvis et fælleseje ophæves

ved skilsmisse, må hver part betragtes som lodtogen med halvdelen). Indholdet af disse aftaler kan have en hvilken som helst form, der ikke krænker tredjemands ret. Det være langt fra os her at hævde, at ægteskabet i sit væsen er et kontraktforhold; det er ikke retsmoralens sag at trække livets helligste værdier i støvet, det er tværtimod dens opgave at værne dem, og dette gør den ved at fredlyse dem for uvedkommende indblanding. Hvad vi hævder er derfor kun, at forsåvidt det offentlige nødvendigvis har at beskæftige sig med ægteskabet, er det kun med den side deraf, som indeholder et kontraktligt forhold. Foruden rent økonomiske forhold kan der her blive tale om andre gensidige pligter, såkaldte »normale pligter«, hvis forsømmelse på den ene side kan medføre, at den anden part heller ikke forpligtes.

Iøvrigt er ordningen i ægteskabet en indre; dette gælder selvfølgelig også hvem der skal være den ledende i hjemmets anliggender, f.eks. i rådigheden over fællesboet. Heller ikke bør nogen ydre magt kræve en gensidig eller ensidig underholdspligt. En anden sag er det, når det er barnets første til de nødvendige livsgoder, der angribes; da må det offentlige træde til og kræve underholdspligten opfyldt; hvem af parterne der skal fremskaffe midlerne til børnenes underhold er i og for sig det offentlige uvedkommende; det må kunne henholde sig til begge forældrene.

Adgang til skilsmisse må uden hindring stå enhver af parterne åben. I så fald indtræder normalt moderens forsorg; nogen ubetinget gensidig underholdspligt kan der heller ikke findes efter skilsmissen, undtagen hvor der foreligger kontraktmæssig overenskomst derom. Men der er i forsørgelsespligt overfor børnene på begge sider, hvor imidlertid et passende hensyn må tages til moderens personlige ydelser overfor børnene og det afbræk, hun gennem denne sin stilling i det hele lider.

Overfor de indgreb fra det offentlige side, som idelig påkaldes, og som nu og da truer med at tage form i »ægteskabslove«, skal blot følgende henstilles: ved sin indgriben kan det offentlige gøre uendelig meget for at ødelægge en kulturmagt

som ægteskabet, der har vanskeligheder nok i forvejen at kæmpe med; men at fremme interessen for det ideale ægteskab, end-sige hæve dets kulturværdi ligger langt over det offentliges evne, selv om det lå i dets interesse. Det offentlige har ingen motiver at gøre gældende, som de enkelte mennesker ikke besidder i langt højere grad. At sætte børn i verden, opdrage dem godt, leve i inderligt og trofast samliv med deres moder, skabe et hyggeligt og personligt hjem – alt dette vil sandsynligvis vedblive at øve tiltrækning på enkelte mennesker – men ingen mand eller kvinde vil gøre nogen af disse ting for samfundets skyld.

Samfundets fællesinteresse går ikke blot ud på, at den umyndige skal leve og leve under betryggende materielle kår, men kræver også, at han i åndelig henseende undergives sådanne vilkår, at han ved myndighedsalderens indtrædelse kan betragtes som fuldtud socialt kvalificeret.

Dette medfører en vis kundskabsmeddelelse og oplæring. Hvad der her interesserer os er at afgøre hvad og hvormeget deraf det er statens pligt at kræve. Det gælder da om at se bort fra skoleundervisningen som den er; thi ingen af de gængse undervisningsplaner er udarbejdet med hint mål for øje. I almindelighed angiver man undervisningen som rettet mod det mål at dygtiggøre den unge til at glide ind i et eller andet erhverv, eller man udtrykker dens formål således, at den skal højne og udvikle den unges individuelle åndelige kultur.

Hvad der kræves for at blive socialt fuldmoden og kvalificeret – dette er imidlertid en ganske anden opgave, og det er alene den, staten har den skyldighed at kontrollere. Hvilken grad af speciel færdighed den eller den kan opnå i et fag, eller hvilken grad af individuel kultur han kan opnå, dette er ikke noget, som ligger samtlige borgere på hjerte, det indgår ligesom den individuelle fysiske omsorg under hjemmets opgaver og udgør en del af de forældrepligter, der modsvarer forældrerettighederne. Derimod er alle i lige grad interesserede i, at der ikke opvokser en usocial slægt; en slægt, som ved indtrædelsen i myndigheds-

perioden mangler de nødvendige forudsætninger for selvstændigt at kunne overtage styrelsen af deres egne og landets affærer, thi dette ville udsætte selve retsordenen for den allerstørste fare. Og da det som ovenfor vist ville være et overgreb overfor de barnløse, hvis fælles Formuen anvendtes til at dække samtlige udgifter ved et barns underhold og uddannelse, er det åbenbart billigt og naturligt, at forældrene, som vederlag for den fordel, staten garanterer dem, at kunne lede deres børns liv i den udstrækning, forældremagten tillader det, yder dem den del af den fysiske og åndelige forsorg, som væsentlig kun kan ske i hjemmet, nemlig alt hvad der angår dem som individuelle væsener; således at det bliver hjemmet, der især kommer til at præge deres personlige kultur samt varetage deres faglige uddannelse. Og ligeså naturligt og billigt er det, at staten, som stiller børnenes overskudsandele til forældrenes rådighed, våger over, at disse ikke unddrager børnene deres ret til at nyde den fornødne sociale undervisning og opdragelse.

For i social henseende at stå på egne ben er det nødvendigt at kunne skrive, regne og læse (derunder falder evnen til at udtrykke sig klart mundtligt eller skriftligt). Ellers er man ude af stand til at forstå kontrakter og overenskomster, afgive skriftlige erklæringer eller deltage i de simpleste handelsomsætninger. Dertil kommer en række fag, som må betragtes som nødvendige for den vordende selvstændige statsborger, nemlig samfundslære (bestående af naturlig retslære (etik), indsigt i samfundets politiske organisation og dets retsregler) samt logik og privat og social økonomi. Endelig nogen kundskab om sundhedslære (smittefare).

Alle andre fag må betragtes som henhørende under den rent individuelle kultur og derfor som hjemmenes opgave. Det samme gælder al faglig og teknisk uddannelse.

Indskrænkes den tvungne undervisning til hine fag, vil den antagelig ikke beslaglægge mere end et par timer daglig. Den bedste ordning vil være, at forældrene f.eks. af den overskudsandel, der tilfalder børnene, udreder for hvert barn den sum, der

er nødvendig for den tvungne undervisning, men at alle skoler drives privat under statens kontrol.

Den tid, der bliver tilovers fra elementærundervisningen, kan forældrene benytte efter deres bedste skøn, alt efter børnenes fremtidsmuligheder og deres egne kår; supplere skolegangen med videregående undervisning i privatskole; praktisk, teknisk, kunstnerisk uddannelse o. lign.

Opdragelsen er væsentlig hjemmets sag, og ingen opdragelse kan ske uden gennem en personlig livsanskuelse. At gennemtrumfe en bestemt livsopfattelse, religiøs eller materialistisk, eller på den anden side at forbyde f.eks. religiøs undervisning ville fra statens side være lige store overgreb; den offentlige kontrol har intet med den personlige kultur eller med individuelle åndsretninger at gøre, medmindre det utvivlsomt kunne vises, at de virkede positivt umoralsk.

16. RETSSTATENS FORFATNING

Hvis opstillingen af et politisk skema som det billede af retsstaten, vi tegner i denne bog, overhovedet skal have nogen betydning, må det være den, at der fremmanes en mulighed, som også forstanden kan godkende. Uviljen mod statens almagt og trang til at gribe ind med tvang på alle mulige personlige områder er udbredt nok. Men mod den farlige sætning, at staten er alt og individet intet, lønner det sig ikke at kæmpe alene med følelsesopbrusninger; det er af langt større betydning at bibringe menneskene en klar forestilling om, hvor den grænse slynger sig, som staten må respektere.

Man troede en tid, at man i ordet frihed havde den talisman, som heltud skulle garantere individernes selvstændighed. Men dette ord med den bedårende lyriske klang har desværre vist sig at være en lygteemand. Frihedstrangen kan være voldsom i sine udslag og vel egnet til at tænde massernes følelser i brand; men nogen vejledning på det politiske eller nationaløkonomiske område yder begrebet frihed ikke. Det er blot udtryk for en vag tendens og indeholder intet ordnende eller begrænsende element.

Frihed i politisk betydning er et helt og holdent negativt begreb, opstået i trældomstider, under trykket af en eller anden bestemt tvang. Da menneskenaturen ikke rummer nogen mulighed for abstrakt frihed i betydning af fuldstændig ubundet af alle forhold, er ordet frihed i sig selv meningsløst, når det bruges om menneskelige forhold, hvis det ikke samtidig oplyser om frihed for hvad! Men da alle hidtidige politiske systemer har været grundede på undertrykkelse, intet på ligeberettigelse, har man knap lagt mærke til dette forhold. Det har altid været et eller andet bestemt tryk, som har lagt beslag på opmærksomheden (personligt slaveri, »stavnsbånd«, religiøs intolerance osv.). Og »friheden« har man derfor overalt stiltiende opfattet som frigørelse fra de bånd, som i øjeblikket snærede stærkest. Når blot disse bånd var sønderrevne, var man »fri«. Under den franske revolution og de derpå følgende frihedsbe-

vægelser i Europa forudsattes »friheden« ganske naivt at være ensbetydende med at skifte herrer, uden at man i mindste måde gjorde sig rede for, hvem det egentlig var, som blev fri, og hvad det var man blev fri for.

Imidlertid, tiden røber alt. Man blev af med en despot og fik nogle hundrede istedet; og havde ikke de mange erhvervet sig en endnu større »ret« til at forvalte vore affærer end den ene, fordi de »repræsenterede folket«? »Friheden« kom nærmere beset til at betyde flertallets ubetingede magt til ubegrænset at trænge sig ind på den enkelte borgers mest intime og private område og krænke hans uafhængighed. Det blev ikke en frihed, som individet kom til at nyde som en lettelse, men en frihed for »samfundet« (eller rettere sagt for et flertal indenfor samfundet) – nemlig friheden til at undertrykke individet.

Om man i vor tid skulle rejse en »frihedsbevægelse«, måtte den vende sig mod selve det moderne statsbegreb som sådant, mod afgudsbilledet »staten«, ikke mod den eller den bestemte forfatning; den måtte tage sigte på den fare, som truer den personlige selvstændighed fra enhver statsmagt, uanset dens form.

Frihedstrangen er altid et sundhedstegn, den må have lov til at udfolde sig. Men det må anbefales, at selve begrebet frihed ikke længere bliver den fane, der skal gå i spidsen ved et sådant fremstød; thi det er et blindt, instinktivt løsen. Frigjort fra det ene åg vil man bøje sig ind under et andet. Men den fribårne borger, som helt har kastet trællenaturen af sig, vil ikke længere nøjes med det negative spørgsmål: hvorledes kan jeg blive fri for det eller det? Han vil positivt gøre sig gældende: her er jeg, jeg kræver agtelse for min person og for det som er mit! – Her-til og ikke længere! siger han med samme myndighed til stat og samfund som til den enkelte, der træder ham for nær.

Først da vil hans frihedstrang få en endegyldig tilfredsstillelse. Først den, som slår på egne ben, på egen jord, og som har opnået sine medborgeres anerkendelse af denne stilling, er virkelig fri såvel i politisk som i økonomisk henseende. Han alene er garanteret imod enhver art af undertrykkelse. I det øjeblik det

er principielt fastslået og godkendt hvad der er hans, er der draget en grænse, som angiver det kvantum frihed, en samfundsskabning normalt kan opnå uden at undertrykke andre. Først da får udtrykket politisk frihed, taget i sin almindelighed, nogen mening.

Liberalismen glemte at spørge: hvad formår et flertal, og hvad ligger udenfor dets beføjelse? Hvor langt rækker denne? Den glemte med andre ord det lille ord ret og kunne derfor ikke indse, at flertallet aldrig med stemmesedler kan bestemme, hvad der med etisk ret falder indenfor individets ukrænkelige ejendomsområde, og hvad der falder udenfor. Det formår kun en eneste magt i verden, nemlig den etiske videnskab. Dette bør ingenlunde lyde foruroligende; hvis retsprincipperne nemlig fremstilles i deres ophøjede, enkle og klare skikkelse, vil etikken være den mindst kinesiske af alle videnskaber. Til at afgøre hvad der er overensstemmende med dens grundsætninger eller ej, udfordres da ikke andet end almindelig logisk sans; på jævnt dansk: sund dømmekraft, i forbindelse med ubestikkelig samvittighedsfuldhed.

Flertallet kan vælge at bøje sig for de etiske afgørelser eller at modsætte sig dem med magt. Men så meget må man i al fald bede om: at det anvender de rette udtryk, at magtbud ikke går under navn af retskrav. Vi har, nu i det 20. århundredes begyndelse, måske lige begyndt at fatte, at et flertal – selv det elskeligste af alle flertal – som ikke bøjer sig for grundsætninger, udgør det farligste af alle de despotier, som har forplumret begreberne magt og ret for menneskeheden.

Har man set dette, at hvad det fremfor alt i moderne statsliv kommer an på er at hævde visse principmæssig fastslåede grænser, indenfor hvilke en hvilken som helst styrelse, det være sig en suveræn eller en demokratisk majoritet, må holde sig, hvis individets etiske retsområde ikke skal trues, bliver det næste spørgsmål: Hvorledes skal da dette begrænsede område styres? Skal der kræves enstemmig beslutning om alt, hvad der indenfor den principmæssig givne ramme skal foretages? Skal

det være nogle fås vilje, der er afgørende (fordi de enten er rigere eller klogere end de andre)? Eller skal der lyttes til alle og enhver, som vil give råd, og handles efter et flertals beslutning? Stort flere muligheder end disse 3 hovedgrupper med deres forskellige variationer gives der vel ikke.

Vi vil først undersøge mulighed nr. 2, at lægge afgørelsen i et mindretals hånd. Dette ville berøve alle de øvrige den indflydelse, der med rette tilkommer dem i et virkeligt fællesanliggende; hvor det drejer sig om et sådant, kan der ingen grund anføres til forsvar for, at den ene skulle veje mere end den anden. Man forsøger undertiden at imødegå denne betragtning ved at henvise til aktieselskaber o. lign.; men det er let at se, at sammenligningen halter. I et aktieselskab har parthaverne gjort deres forskellige store indskud; her forsvinder personerne bag aktierne; det er derfor i grunden disse, der stemmer. I retsstaten derimod – således som vi her tænker os denne – vil alle bidrage i forhold til den fordel de har af staten, dvs. den ene yder positivt ikke mere end den anden; den enes andel i fælleskassen er nøjagtigt så stor som den andens, og de offentlige anliggender er fællesanliggender, hvori alle på forhånd er lige interesserede; – men derfor er det heller ikke muligt at anføre en eneste retfærdig grund til, at den enes stemme skulle veje mere end den andens ved de afgørelser, der træffes indenfor den af fællesopgaverne afstukne ramme.

I et aktieselskab er det forretningsmæssigt set forståeligt, at enkelte parthavere, der træder ind med forholdsvis små andele, til gengæld finder sig i at få et relativt ringe udbytte og en tilsvarende indflydelse. I staten er det anderledes – vel at mærke den stat, der er grundet på fællesopgaver, ikke på privatinteresser –; der kan ingen nøjes med en mindre brøkdel af fællesgoderne end naboen. Måske kunne man for at tydeliggøre dette skelne mellem fællesgoder og andelsgoder. Ved de første ville jeg forstå sådanne, som i deres helhed i lige grad er tilgængelige for alle dem, som til enhver tid ønsker at gøre brug af dem eller må gøre brug af dem; sådanne, som ikke kan skilles ad og

fordeles i småstykker, men som må virke med deres samlede vægt for overhovedet at virke. Andelsgoder er derimod sådanne, som lader sig udstykke og fordele til de enkelte i ulige store mængder, og hvis nyttevirkning ikke er afhængig af det heles sammenhæng.

Nu er det indlysende, at i en retsstat vil det udelukkende være goder af den førstnævnte art, staten har at forvalte. Thi kun til dem er det retfærdigt at anvende fællesformuen. Hvad de mere materielle værdier angår, vil statens rolle være regulerende (med hensyn til ejendomsfordelingen), derimod ikke producerende; dens naturlige virksomhed vil ikke være selv at drive forretning, ejheller al samle værdier sammen blot for atter at fordele dem. Antager vi, at en af statens væsentligste opgaver er at forvalte retsplejen, er det klart, at her kan ingen nøjes med en brøkdel; retsbeskyttelsen kan kun virke som en samlet magt, en samlet organisation selv om det kun var et enkelt individ, hvis sikkerhed det i øjeblikket gjaldt – eller den virker slet ikke. Er 1.000 politibetjente en passende styrke til at opretholde sikkerheden i en by, kunne det ikke nytte at udstykke dette korps i uafhængige smådele og fordele dem på indbyggerne, således at der f.eks. blev 1 til 50; ja selv om hver mand fik 3 politibetjente til privat brug, ville den beskyttelse, disse kunne yde ham, dog være yderst mangelfuld, hvis disse 3 politibetjentes virksomhed ikke var et led i en samlet organisation.

Da fællesgoderne er af den beskaffenhed, at det ene individ umuligt på forhånd kan antages at få noget fortrin fremfor den anden i benyttelsen af dem, ville det være ubilligt, om den ene ydede mere til dem end den anden, og den nødvendige etiske følgeslutning heraf er, at den enes stemme ikke vejer mere end den andens ved de afgørelser, der skal træffes. I et aktieselskab udgøres de afgørende enere ikke af personer men af materielle værdiindskud af en vis størrelse (ejerne repræsenterer kun disse); hensigten er her ikke at blive delagtig i et fællesgode, men at nyde et vist kvantum af et deleligt gode i forhold til det ind-

skudte; at afgørelserne træffes efter de i fællesskabet engagerede interessers vægt er i forretningsvæsnet ganske naturligt.

Men i staten, hvor den enes adgang til fællesgoderne umuligt kan være større eller mindre end den andens, og hvor alle, da de har lige part i fællesejendommen, forudsættes at bidrage ens til dens opretholdelse, er der ikke en eneste gyldig etisk grund til, at den enes stemme skulle have mere vægt end den andens.

Heraf fremgår indirekte, at de to andre afgørelsesmåder ikke lader sig etisk forsvare; hverken fordringen om enstemmighed, thi hvis blot en enkelt stemme skulle have magt til at udtale et veto til alle beslutninger, ville denne stemme få en aldeles utilbørlig indflydelse; og heller ikke de særlige egenskaber, man har forsvaret et mindretals overvejende indflydelse med (større skatter, mere intelligens og lign.), kommer i betragtning overfor den etiske egenskab at udgøre en fuldvægtig ener, som enhver myndig borger har indenfor det fællesskabsområde, vi ovenfor har forudsat.

Her er det, at majoriteter kommer til deres fulde ret. Ingen majoritet har ubegrænset råderet over individernes personlige anliggender; ingen majoritet kan i kraft af sin majoritet afgøre hvad der er retmæssigt personligt område eller ej. Men er dette spørgsmål en gang for alle principielt afgjort, og det nu kun drejer sig om de virkelige fællesopgavers rette forvaltning, kan der ingen etisk berettigede indvendinger gøres imod flertalstyre; ja det bliver indenfor denne ramme den eneste afgørelsesmåde, imod hvilken der ikke kan rejses etiske indvendinger.

Det næste spørgsmål er af teknisk art: hvorledes frembringer man det mest nøjagtige udtryk for flertallets vilje ved enhver afgørelse?

At lade almindelig folkeafstemning foregå, hver gang en bestemmelse skulle tages, ville være praktisk umuligt i nutidens stater; nationen ville da være fuldt optaget af at stemme i offentlige sager. Selv de nationer, som ikke helt har villet opgive den direkte folkeafstemning, har måttet indskrænke sig til kun

at lade den træde i kraft ved særlig vigtige afgørelser og under specielle betingelser. I Schweiz finder referendum kun sted, når 30.000 vælgere kræver det, hvilket gennemsnitlig ikke sker mere end i 1/10 % af tilfældene. Heller ikke disse stater har altså kunnet komme udenom repræsentationssystemet som det normale; men næsten alle er enige om, at det har store skyggesider. Spørgsmålet er, om disse er uløseligt knyttede til systemet, eller om de væsentlig skyldes de teknisk ufuldkomne udformninger, det hidtil har fået.

En af de største ulemper er, at vælgerne ikke stemmer om enkelte foreliggende spørgsmål men om enkelte personer, der kun grovt kan skitsere deres stilling til enkelte hovedpunkter og måske slet ikke får lejlighed til at tage standpunkt til sager, der uventet kan dukke op imellem to valg. Hvis man forudsætter vælgere, der interesserer sig for sager mere end for personer, og det er vel ikke de dårligste vælgere, vil det let hænde, at en vælger slutter sig til A's afgørelse af denne sag men til B's af hin; men at give dette standpunkt vægt på stemmesedlen lader sig ikke gøre; der kan kun vælges mellem A og B og måske C, hvoraf ingen har vælgernes fulde tilslutning. Altså kan under de nuværende forhold i de fleste demokratiske stater 1) vælgeren aldeles ikke få sine individuelle anskuelser repræsenteret; 2) og selv om han tilfældig skulle få en kandidat ind, der delte de fleste af hans anskuelser, har han ingen kontrol over hans stilling til de nyopdukkende sager eller til dem, han ikke har fundet det værd eller betimeligt forud at tage stilling til. 3) Men dertil kommer, at ikke en gang repræsentantens forhold til de sager, han har taget bestemt stilling til på valgmøderne, er under vælgerbefolkningens umiddelbare kontrol. Selv om man ser bort fra de tilfælde, hvor kandidaten for at holde alle bagdøre åbne udtaler sig så uldent, at man ikke let vil kunne anklage ham for tillidsbrud bagefter, viser erfaringen, at selv klart vedkendte standpunkter, rene uforbeholdne løfter til vælgerne kan svigtes, uden at vælgerbefolkningen har nogen lejlighed til at skride ind

og hindre det eller erstatte rigsdagsmanden med en anden, der mere fortjener dens tillid, før valgperioden er omme.

Den tre- eller femårige periode, hvori rigsdagsmanden slip- pes løs, indeholder med andre ord stor fare for, at den valgte ikke længere føler sig som repræsentant for sine vælgers vil- jestilkendegivelser, hvilket er hans naturlige funktion, men som et stykke suveræn, »et klogt hoved«, der tillader sig at agere på egen hånd, og som søger at affinde sig med løfterne på valgda- gen så vilkårligt og jesuitisk som mulig.

Intet af de hidtil kendte repræsentationssystemer giver væl- geren nogen garanti for, at hans stemme falder med den vægt, som han, den fuldgyldige og ligeberettigede ener i fællesskabet, kan gøre krav på, når det drejer sig om afgørelsen af hvad fæl- lesinteresserne fordrer. Og dette uagtet en mængde af de skarp- sindigste hoveder i verden har forsøgt at udspekulere tekniske metoder med det formål at gøre repræsentationen til så nøjag- tigt et billede af vælgerbefolkningen som muligt. Allerede Sieyès skal have tilbragt det meste af sit liv med at konstruere valgmetoder.

Både det simple flertalsvalg, omvalget og forholdstalsmeto- den har det tilfælles, at de langt fra giver de små mindretal – og end mindre de enkelte vælgere – den indflydelse de bør have. Tendensen her i Danmark som andetsteds går ud på at sikre en- kelte bestående partier og deres førere hele den politiske magt; enhver ny valglov går ud på at fæstne dette klasseregimente og på den mest hårdhændede måde at holde nye partidannelser og individuelle bevægelser nede.

En løsning af valgproblemet, som fortjener opmærksomhed fra retsmoralsk side, er fremsat af Johan Pedersen i 1905¹. Vi skal berøre hovedtrækkene deraf.

Hans fremstilling indledes med en kritik af forholdstalsval- get. Navnet forholdstalsvalg kommer, siger han, af at forholdet mellem den hele vælgermasse og antallet af repræsentanter an-

¹ Se Niels Skriver Svendsen: Demokratiets Genrejsning. 1926.

giver det antal vælgere, der skal til, for at de ved dette slags valg kan få deres egen repræsentant. Alle de anskuelser, der i hele landet ikke tæller så mange tilhængere, som dette forhold angiver, vil altså være uden repræsentation. Forholdstalsvalg kan derfor lige så lidt som flertalsvalg løse spørgsmålet om alle standpunkters repræsentation og alle minoriteters ret. »Kravet er og må være, at enhver anskuelse, som har tilhængere, være sig få eller mange, har krav på at blive repræsenteret og gøre sig gældende, men er den ikke i stand til at slå igennem, må den naturligvis ikke kunne sejre. Enhver anskuelse bør have forholdsvis repræsentation, men dette nås ikke ved forholdstalsvalg.«

Det kan derimod nås ved, at hvert stemmeberettiget medlem kun stemmer på een repræsentant, og at hver repræsentants stemme i den lovgivende forsamling vejer med netop det antal stemmer, hvormed han er valgt. Enhver anskuelse vil da i forsamlingen ved sammenlægningen af samtlige repræsentanters stemmer, som slutter sig til den, have netop den vægt, som den i forhold til andre anskuelser har krav på, og ingen anskuelse, selv ikke den, som kun tæller en eneste tilhænger, vil være udelukket.

Det vil ses, at dette valgssystem går tilbage til den oprindeligste form for virkeligt folkestyre, mulighed for enhver myndig borgers direkte deltagelse i statens anliggender. Da denne direkte deltagelse dog i nutidens uhyre stater ikke kan gennemføres i den primitive skikkelse, den havde i oldtidens små kommuner, angiver systemet en anden løsning, ved en repræsentationsform, som tillader den mindst mulige minoritet, ja selv hver enkelt stemme, at gøre sig gældende med den vægt, der netop tilkommer den. En valgret kan overhovedet ikke erstatte retten til personlig deltagelse i det aktive statsliv.

Valgkredsgrænserne vil efter dette system kunne fjernes, og hele landet udgøre een valgkreds, så at de stemmeberettigede bliver i stand til at udse den bedste, de kender, i landet, til deres repræsentant; det vil som nu kunne foregå overalt i landet på

den samme dag og hemmeligt. I tilfælde af, at personer, man stemte på, var forhindrede i at møde, skulle disse stemmer dog ikke være bortkastede, thi de nævnte personer skulle da være berettigede til at overføre stemmerne på en eller anden meningsfælle, der kunne møde. Dette ville dog sikkert snart kun ske ganske undtagelsesvis. Valgperioderne skulle efter forslaget kun vare et år.

Hvis man indrømmer, at det er et retfærdigt princip, at indenfor den ramme, fællesanliggenderne danner, bør hver eneste stemme gøre sig gældende med den samme vægt som enhver anden, kan man næppe betvivle, at det her fremsatte system yder større garanti imod vilkårlighed fra drevne partiindpiskeres side, imod selvstændige, men enkeltstående anskuelsers til-sidesættelse, og imod stemmespild end noget andet; nærer man tvivl om den valgte pålidelighed, kan man ved næste valg – allerede om i år – unddrage ham sin stemme og overføre den til en anden. Men nu? Er en person valgt med stor majoritet, kan hundrede, ja måske tusinde i valgkredsen føle sig brøstholdne over hans optræden og fratage ham deres stemmer, uden at det i mindste måde rokker hans indflydelse i rigsdagen ved afstemningerne.

Nogen etisk indvending imod dette valgforslag har man derfor heller ikke kunnet fremføre. Derimod har det mødt indvendinger af praktisk art. Man har frygtet for, at forsamlingen vil blive altfor stor. Herimod taler dog, at repræsentationen naturligvis vil være forbundet med udgifter; og da disse efter forslaget kun burde dækkes forholdsvist (med et vist beløb pr. stemme), vil repræsentanter med få stemmer næppe møde, med mindre de er særlig stærkt interesserede i at få en speciel anskuelse gjort gældende. Dertil kommer, at der intet ville kunne indvendes imod, at den ene repræsentant overførte sine stemmer til en anden repræsentant, som delte hans anskuelser og måske endnu bedre kunne forfægte disse, der jo ikke derved tabte deres vægt i forsamlingen. Skulle det endda vise sig, at forsamlingen blev fysisk umulig på grund af sin størrelse, kun-

ne der fastsættes en maksimalgrænse for dens størrelse, f. eks. 150 medlemmer, og to afstemninger foretages; f.eks. på følgende måde: første stemmedag foreslår hver vælger som sin repræsentant en bestemt person. De 150, som har fået flest stemmer, betragtes som valgte. Anden stemmedag kan de vælgere, som ikke har fået nogen valgt i første omgang, flytte deres stemmer over til hvem af de 150 de vil. Desuden kunne man give enhver vælger adgang til nårsomhelst i valgperioden at flytte sin stemme fra den ene rigsdagsmand til den anden.

Fremdeles har man spurgt, om det ikke ville være farligt at lægge så stor en magt i enkelte personers hænder, som det efter denne valgmetode bliver muligt. Thi det kunne jo f.eks. tænkes, at en person fik over halvdelen af stemmerne. Farligt? Er det farligere end de nuværende forhold, hvor dog en langt mere vidtrækkende og uafrystelig magt lægges i den store partileders hånd? Mon den væsentligste forskel ikke er, at den store partifører under de nuværende forhold sidder inde med denne magt uden direkte mandat fra et flertal af de stemmeberettigedes side, medens det her omtalte system ikke giver en repræsentant en tøddel mere indflydelse, end den, der direkte og udtrykkelig er ham betroet af selve vælgerbefolkningen? Skulle det ske, at en fremragende mand samler største delen af disse stemmer, kan det dog kun være, fordi folket på den mest utvetydige måde selv har ordnet det således.

Metoden har sin hovedbetydning deri, at den forener selvstyrets princip, alles lige ret til direkte selvstændig deltagelse i statslivet, med de fordele i retning af koncentration, en repræsentation frembyder. »Fri valgret« har man med rette kaldt systemet, i modsætning til den nuværende bundne valgret, hvor man ikke kan stemme på hvem man vil. »Individuelt forholdstalsvalg« har man også kaldt det i modsætning til den gængse forholdstalsmetode, der rettest bør kaldes partiforholdstal, fordi den kun giver udtryk for forholdet imellem de stivnede politiske partier.

Det er gentagne gange fremhævet, at afgørelsen af alle de spørgsmål, der vedrører den etiske ejendomsret, er logiske afgørelser ud fra videnskabeligt fastslåede, almengyldige forudsætninger, altså væsensforskellige Ira sådanne beslutninger, som kan og bør fattes ved afstemninger ud fra personlige meninger eller interesser. Deraf følger, at bestemmelsen af, hvilke opgaver, der falder ind under det offentliges område, og hvilke der er private, hvad der er statens og hvad der er individets, må træffes ved videnskabelige hjælpemidler, medens det bliver folkeflertallets sag at træffe afgørelser der, hvor det engang er principielt fastslået, at det har ret til at råde. Til afgørelsen af, hvad der er ret, har tallet ingen særlig evne.

Denne begrænsning af flertallets beføjelse er naturligvis kun i spæd form kommet til udtryk i de demokratiske forfatninger. Således prøver i De Forenede Stater domstolene, om et lovforslag er i overensstemmelse med den sum af grundsætninger, som er nedfældet i den amerikanske forfatning.

Det er dog ikke givet, at domstolene er det rette forum for disse naturretlige, social-etiske afgørelser. De kræver ganske særlige forudsætninger, som juristerne i al fald hidtil ikke har haft tilstrækkelig interesse for, nemlig studiet af den ret, der bør være. Og hvis man ville prøve på at opbygge en retsstat uden at sikre sig, at de på dette område virkelig sagkyndige kræfter fik hovedindflydelse ved afgrænsningen af offentlige og private anliggender, ville man bygge på sand, ja man ville modsige sig selv og fornægte retsstatsideen i samme øjeblik, man prøvede på at føre den ud i livet. Retsstatens praktiske mulighed kræver ikke blot, at man vedkender sig visse grundsætninger, men også at man sætter sig i stand til at benytte dem dvs. at man i statens forfatning, lovgivning og administration søger at skabe så virksomme garantier som muligt for deres gennemførelse. »Det er kun i rettens egen evige idé,« siger Starcke, »at kontrolmidlet vil kunne findes, og grundsætningen »folkets røst guds røst« krænker fundamentalt denne idé. ... Det berettigede i nutidens demokratiske udvikling at befri folket fra en fåtallig herreklas-

ses overmagt har ført til at opstille et nyt afgudsbillede, man kalder folket. Men det er aldrig folket, der skaber retfærdighed, det er tværtimod omvendt retfærdigheden, der forvandler en flok mennesker til et folk.« (»Den sociale uro« etc.).

Der må derfor indenfor statsorganismen skabes en autoritet, som har tilstrækkelig sagkundskab og myndighed til at løse denne opgave: at afgøre om et lovforslag eller en regeringshandling er i strid eller ej med det grundprincip, hvorpå retsstaten hviler, og som bør være udtalt i dens grundlov, nemlig beskyttelsen af individernes etiske ejendomsret, både overfor hverandre indbyrdes og overfor det offentlige.

Medlemmerne af dette Retsværn², som altså har saglig autoritet til at afgøre, hvad der er den enkeltes ukrænkelige område, og hvad der er fællesområde, må vælges ene og alene efter videnskabelige kvalifikationer på dette etisk-juridiske område. Om de nuværende jurister har prof. V. Bentzon udtalt: »De autoriserede juridiske og økonomiske videnskabsmænd har så meget at gøre med den ret og den samfundstilstand, som bestod, med at udforske dens indhold i alle dens enkeltheder, med at forklare dens tilblivelse og med at sætte retsreglerne og retslivets foreteelser i system – at de kun kan ofre mindre kraft på den ret og det retsliv, som burde være.« For at jurister skulle kunne tage sæde i denne »højesteret«, måtte deres uddannelse altså suppleres på det allervigtigste felt; de måtte beherske den videnskabelige sociale etik. Medlemmerne af denne højesteret (eller retsværning) bør være uafsættelige, og deres opgave er, på enhver borgers begæring, at prøve, hvorvidt de af regeringen kundgjorte love og forordninger stemmer overens med det i retsstatens grundlov udtrykte statsformål. Strider de imod dette, mister de deres lovkraft. Naturligvis vil folket kunne omstøde disse afgørelser – men nogen større garanti for en retsstats op-

² Dette navn er foreslået af O. Lambek, der har fremsat tanken om en sådan institution bl.a. i tidsskriftet »Retsstaten« 1918.

retholdelse end folkets egen agtelse for saglige retsafgørelser
kan nu engang ikke skabes.

17. POLITIK OG KULTUR

Der gives vel næppe noget politisk eller nationaløkonomisk værk fra den nyere tid, som ikke ofrer en antagelig plads på »det sociale spørgsmål«. Selv om forfatterne er ganske uklare over dette problems rækkevidde og uenige om, hvad det i grunden betyder – de tager det dog alle med, som en slags indrømmelse til tidsånden. Selv ikke de mest konservative forfattere danner i denne henseende nogen undtagelse.

Hvad er det da tidsånden forlanger? Den forlanger, at det sociale spørgsmål skal opfattes som et problem, der spænder over hele tilværelsen. Og til dets løsning forlanges intet mindre end en anvisning på, hvorledes det offentlige har at gribe ind ved enhver som helst ulempe i menneskelivet og afbøde den. Ikke blot hvad staten skal gøre, når borgerne bliver overfaldne eller bestjålne eller udsatte for andre retskrænkelser, men også hvad den skal foretage sig overfor ulemper, der knytter sig til alderdom, sygdom og arbejdsløshed; ja man henregner til det sociale problems løsning offentlig hjælp til personer, der lider under følgerne af ladhed, udygtighed og ødselhed.

Svulmet op til dette omfang er det, at »det sociale spørgsmål« bliver det besynderlige monstrum, som det er blevet vor tidsalder forbeholdt at opfede, og som derfor fortjener et særligt studium.

Man må da først og fremmest gøre opmærksom på, at begrebet i denne hypermoderne form ikke er synderlig klart, thi hvor der er et socialt spørgsmål, må der nødvendigvis også være et individuelt spørgsmål, som ikke uden videre kan fejles tilside – sæt endog at det var det vigtigste! Det er ulogisk at betragte den ene side af et komplementsforhold som hele sagen. Har man længe stirret

på en grøn plakat og derefter fæstet blikket på hvidt, melder den røde komplementfarve sig af sig selv. På samme måde må man vist finde sig i, at det individuelle problem igen engang begynder at stikke hovedet frem og kræve plads; eller dog i det mindste kræve, at man vil behage at angive, hvor grænselinien

ligger. På dette punkt er det at den moderne tidsånd fremfor alt trænger til at revideres. Og har man fundet grænselinien mellem det sociale og det individuelle, kommer som et næste problem at sondre mellem de sociale opgaver, der er egentlige statsanliggender, og de, der må løses ved private sammenslutninger.

Lad os for at tydeliggøre sagen tage fattigdomsproblemet. Det er dog et afgjort socialt spørgsmål, hvis noget er det, vil enhver, der er opflasket med moderne politisk lærdom, udbryde. – Nej, langt fra. Fattigdommen er overhovedet slet ikke et begreb, som politik eller socialøkonomi umiddelbart kan arbejde med; fattigdom og ulykke er kun motiver til indgriben af en eller anden art; i øvrigt er der intet direkte at stille op med dem. At en mand ikke ejer noget, er et såre mangetydigt symptom, ofte et udslag af mange forskellige faktorer, hvoraf en del rent individuelle (ubegavethed, ladhed, ødselhed osv.), og kun en del af social art. Af de sociale årsager kan nogle være sådanne forurettelser, som kun kan tænkes løste ved statens hjælp (afskaffelse af privilegier, større omsorg for børns pleje og opdragelse osv.); andre vil naturligst være henviste til private sammenslutninger (sygdomsforsikringer, forsikringer mod arbejdsløshed o.a.). Det er et ligeså utilgiveligt kvaksalveri at behandle fattigdommen efter en ensartet skabelon som et isoleret fænomen for sig, som det ville være, om man i medicinen gav sig til at behandle symptomet feber ens i alle tilfælde uden at opsøge årsagerne. Man kan visselig ofte »slå en feber ned« med feberstillende midler, ligesom man kan lindre smærte og dække over den med morfin; men enhver tænkende vil forstå hvad en sådan behandling er værd. – Nøjagtig det samme er den behandling værd, der vil slå fattigdommen ned og dulme og maskere den med universalmidlet »hjælp«; det nemme, kluntede populære kvaksalvermiddel at plastre over med pengesedler i stedet for at gå tilbunds i sagen, opsøge de mange forskellige årsager og de ligeså talrige angrebspunkter!

Vi har ovenfor berørt hvorledes man også i »forretningsli-

vets ophjælp« har set en væsentlig social opgave, endda et passende mål for statens virksomhed. På samme måde står kulturen for mange som et område, der kun kan trives i læ af en kraftig understøttelse fra statens side; medens det for enhver indviet er en banal kendsgerning, at kultur i hele sit udspring og væsen er et ganske individuelt fænomen, der ikke blot ikke tiltrænger officiel fremhjælp, men som simpelthen ikke tåler indblanding; så at staten kun vil forfuske sagen ved enten selv at prøve på at drive kultur eller ved at »ophjælpe« en sådan – bortset fra, at den aldeles ingen midler råder over til slige opgaver.

Idet vi i foranstående kapitler har nævnt og skitseret de fællesopgaver, som må anses for retsstatens rette felt, har vi dermed tillige tilkendegivet, at hvad der ligger derudover, har statsmagten absolut ingen etisk beføjelse til at anvende fællesmidlerne til.

Dette gælder således al direkte afhjælp af fattigdom, sygdom, ulykkestilfælde, arbejdsløshed, alderdomssvækkelse osv.

Det være langt fra os at påstå, at alle disse forhold er staten uvedkommende; tværtimod må statsmagten have et øje på hver finger for at prøve, om ikke nogle af disse ulykker skyldes uretmæssige misforhold, som det er det offentliges sag at hæve. Statsmagten skal netop ikke lade stå til, glemmende forskellen imellem ret og uret, overseende overgreb århundreder har lovfæstet og hvorved tusinder og atter tusinder er berøvede deres medejendomsret og dermed på forhånd stemplede som en pariakaste, der endog er berøvede de mest elementære lykkebetingelser; nej, den skal ikke et øjeblik lade alt dette af syne eller stole på, at den blinde verdensudvikling vil klare sagerne – udenom menneskelig vilje. Men den må på den anden side med ligeså stor fasthed og klarhed sondre imellem hvad der kan være statens opgave overfor disse forhold, og hvad den må lade ligge og overlade til andre magter at rette.

Kortelig kan forholdet skitseres således: det er statens opgave at bortrydde alle af lovgivningen støttede hindringer for, at den enkelte kan få det retmæssige vederlag for sit arbejde, alle

forrettigheder, der hindrer den individuelle flid i at opnå det rette udbytte. Det er dens opgave at skabe en lovgivning og en administration, der sikrer enhver sit rettelig erhvervede særeje og sin medfødte andel i de ting, der aldrig med rette kan blive særeje. Hvor statsmagten fuldt ud opfylder denne opgave, vil ingen med føje kunne beklage sig over den eller kræve mere. Staten skal skabe grundlaget, hvorpå enhver, der vil, kan bygge sig en selvstændig, betrygget eksistens; og dette opfylder den ved først og fremmest at hævde, at intet menneske fødes ejendomsløst, men at alle og enhver har en medejendomsret til naturgoderne. Derigennem har han eksistensmulighed, mulighed for at undgå fattigdom og ulykke og mulighed for ved egen kraft og ved frivillige sammenslutninger med andre at afværge de ulykker, som kan følge med sygdom, alderdom etc. Tilbage står nu blot, om han vil. Men netop dette, om han vil, vægrer vi os ved at betragte som et socialt problem.

Idet staten indskrænker sig til væsentlig at hævde dette retsgrundlag, tvinger den ganske vist hvert enkelt menneske til at stå på egne ben og stole på sig selv, men den sætter ham også i stand til at indtage denne selvbevidste oprejste holdning. Det moderne ideal at stå krumt foroverbøjet, med hatten i hånden, skelende til statskassen om der ikke falder en skærv af, er ingen normal holdning og ingen værdig stilling for en statsborger. Men vi er også overbeviste om, at de fattige i vort samfund, som forøvrigt ikke er ene om at indtage den, kun har formået at vænne sig til denne holdning, fordi ingen med fynd har oplyst dem om, at de havde en ret at kræve.

Men kan det da betragtes som bevist, at man virkelig ved det foreslåede simple middel, jordværdiernes nationalisering og deres anvendelse til fællesopgaver alene, opnår det, man her påstår, at skabe mulighed for en sorgløs eksistens, en mulighed, det står til den enkelte at benytte eller ej?

Jeg tror, at man må indrømme, at den årsags forbindelse, som nationaløkonomer har påvist mellem denne foranstaltning og visse sociale virkninger, særlig virkningen på arbejdslønnen,

er så urokelig som få nationaløkonomiske sandheder. Man har ganske vist fra enkelte hold betvivlet den, men aldrig været i stand til at modbevise den.

Vi kan her kun indlade os på en kort udredning af spørgsmålet:

Medens alle egentlige skatter har den virkning at fordyre de ting, hvorpå skatten hviler, har grundværdiafgiften den modsatte virkning, idet den vil sænke salgsprisen på jorden (med afgiftens kapitalværdi). Da en grundværdiafgift ville slukke alt det spekulationshåb, der nu knytter sig til jorden, og da det ikke længere ville kunne lønne sig at holde ubenyttet eller dårlig jord ude fra markedet, fordi slig jord skulle betale den samme afgift som tilsvarende velbenyttet jord, ville jorden blive lettere tilgængelig for alle dem, der ønskede at tage et stykke jord i brug.

Imidlertid må fremskridtet ved denne ordning ikke søges i prissænkningen i og for sig, da den jo væsentlig er nominel, men på de forbedrede vilkår, der skabes for arbejdet ved den nye ordning.

For ret at forstå den sociale virkning af foranstaltningen gælder det at have opmærksomheden henvendt på det faktum, at arbejdet vil lettes for den dobbeltbeskatning, som finder sted under de nuværende forhold, da der foruden adgangsprisen til jorden, som ydes de private monopolejere, pålægges skat på arbejdsprodukter og livsfornødenheder. Afgiften for adgangen til jorden, grundskylden, vil ved den nye ordning ikke falde bort, thi det er en afgift, der står i retfærdigt forhold til den særfordel, besiddelsen af dette bestemte grundstykke, den bestemte plads på jordens overflade, repræsenterer i forhold til andre – men der bliver den væsentlige forskel, at medens den nu erlægges til private monopolhavere, der bruger den til deres specielle interesser, skal den efter den nye ordning erlægges til det offentlige, der kun må bruge den til fællesopgaver; og samtidig vil alle andre former for skatter og afgifter bortfalde. At dette vil lette arbejdsvilkårene ganske betydeligt for dem, der selv-

stændig vil dyrke jorden, er umiddelbart indlysende.

Men, vil man indvende, det er jo kun forholdsvis få, som fra de store byer kan vende tilbage for at blive jorddyrkere! Kærrnen i spørgsmålet, grundskyldens store sociale betydning, ligger imidlertid i den tilbagevirkning, der vil finde sted på hele arbejdsmarkedet; thi når jorden bliver tilgængelig for arbejdsvillige hænder på gunstige vilkår, behøver ingen mand at være arbejdsløs eller at lade sig byde ringere vilkår inde i byerne, end han kan opnå ved eget arbejde på egen jord. Det er den mulighed, der til enhver tid står åben, som bevirker, at også byernes arbejdere bliver i stand til at tale et ord med i laget. Når arbejderne i den store industri mener, at de kun ved organisationernes tryk kan holde lønnen oppe, er det fordi de ikke ser denne sammenhæng: Grunden til at arbejdslønnen er så usædvanlig høj i nye lande er just, at billig jord dér konkurrerer med andre virkefelter.

Når jordprivilegiet er fjernet, kan arbejdslønnen ikke komme i den komplette afhængighed af den egentlige kapital, som den nu står i til det blandingsvæsen, der endnu af de fleste kaldes kapital, skønt det er en blanding af egentlig kapital (arbejdsskabte værdier) og lovbeskyttede jordprivilegier. Den egentlige kapital ville aldrig i og for sig have magt til at knægte arbejderen; begge faktorer er lige nødvendige til produktionen, lige stærke og lige berettigede; den ene ville aldrig enemægtig kunne foreskrive den anden sine tvangsvilkår. Dette overser blandt andre socialdemokraterne. Det er først, når kapitalen slår sig sammen med privilegierne, med uretfærdig lovgivning, at den bliver almægtig; når arbejderen spærres ude fra de naturlige hjælpekilder, direkte eller indirekte, må han underkaste sig ethvert vilkår, der foreskrives ham.

Anderledes, hvis privilegierne er hævede. Da er arbejderen frit stillet overfor kapitalen, thi hvorfor skulle han gå ind på at lade sig engagere på ringere vilkår, end han selv var i stand til at skaffe sig ved eget arbejde på egen jord? Der er nu betingelser for en virkelig overenskomst mellem kapital og arbejde som

den mellem køber og sælger. »Arbejds køb« ville ikke få nogen foragtelig betydning, i det øjeblik der ikke som nu væsentlig er tale om tvangskøb. Markedet vil være frit, og udveksling af arbejde vil ske på samme måde som enhver anden fri handel – imod dets fulde godtgørelse.

Kapitalen må under disse forhold lade arbejderen være medbestemmende om, hvorledes forholdet mellem renteudbytte og løn skal være; den kan ikke mere ved at forene sig med privilegierne stille arbejderen tvangsvalget mellem at sulte eller at arbejde for en løn, der ikke er stort mere end sulteløn; hverken kapital eller arbejde vil være enebestemmende med hensyn til den indbyrdes fordeling, og således er det billigt. Når kapitalen ikke længere er forbundet med jordmonopolet, er den ude af stand til at trykke arbejdet uforholdsmæssigt; det er derfor en nationaløkonomisk vildfarelse af socialdemokraterne at vende våbnene mod »kapitalen« uden at analysere denne faktor nærmere. De retter dem mod den gale side; de slås med forbunds-fællerne indenfor den belejrede by om forrådet i stedet for i samlet skare at gøre udfald mod den virkelige fjende udenfor portene.

Er da al nød og elendighed i samfundet dermed afskaffet? Nej, ingeniunde. Hvem ville vove at påstå det? Her er kun berørt de statsmæssige opgaver. Og som alt sagt er næppe den mindste del af menneskelig ulykke rent individuel; hvad staten kan gøre er alene at skabe mulighed for, at de private enkeltvis eller forenede bliver i stand til også at løse denne del af opgaven.

Uden tvivl vil mange finde, at det, der i dette skrift er fremstillet som grundlaget i det offentlige livs etik, er en udpræget tør og kølig lære. At opfylde forpligtelser, at sikre enhver sit – lyder ikke dette isnende koldt, hårdt og firkantet? Unægtelig, men nøjagtig disse egenskaber må det materiale have, som skal egne sig til fundament for en bygning. Først når grunden er lagt med disse kvadre, kan bygmesteren give sig i kast med den finere struktur og med den spinklere, mere kunstfærdige indivi-

duelle udsmykning; – hvor bagvendt ville det ikke være at lade bygningen hvile på de skrøbelige partier.

I samfundslivet er det retfærdighedsprincipperne, der danner de store plumpe kantede fundamentsten, som individuel sympati og hjælpsomhed og individuel kultur behøver som basis for at kunne udfolde sig i fuld frihed.

Den, der kræver, at statsmagten foruden at opretholde en retfærdighedsbasis for selvhjælp, skal påtage sig den direkte afhjælp af alle ulykkesfænomener, al sygdom, al nød og fattigdom, al alderdomstrang, han arbejder – om end måske ubevidst – på at udrydde alle de individuelle hjælpsomme, sympatiske følelser, som hidtil har bidraget til at gøre menneskelivet værdifuldt. Thi statens hjælp kan jo ikke erstatte dem; den foregår ved tvang, men følelser lader sig på ingen måde fremtrylle ved tvang; ingen regeringsmagt kan med held foreskrive, at borgerne, når de betaler rodemesteren, skal være besjælede af menneskekærlige følelser.

Hvorfor kan staten overhovedet ikke hjælpe? 1) Fordi den ikke ejer motiver til hjælpsomhed. Disse tilhører nemlig det individuelle sjæleliv, og staten kan aldrig blive generalnævner for samtlige personligheder. 2) Fordi den ikke ejer midler dertil, da midlerne er fælleseje, og »hjælp« ifølge sagens natur aldrig kan være en fællesopgave for alle. Thi ved enhver hjælp må i det mindste nogle være de ydende. Endelig 3) fordi den ikke har evne til godgørende handlinger; den kan nemlig ikke beregne virkningen. Al gavelovgivning har erfaringsmæssig vist sig at være forfejlet, bl.a. fordi hjælpen uundgåelig må ydes til grupper af mennesker, der normalt har økonomi tilfælles, (en eller flere familier), i stedet for til den ene bestemte person, man har tiltænkt den; man kan altså slet ikke garantere, at den kommer i de rette hænder.

Den statsmagt, som lægger an på en direkte hjælpepolitik, gør i virkeligheden et positivt skridt til hjælpsomhedens totale udryddelse; thi den giver blot de private bestræbelser en sovepude; den leverer de private borgere den bedst mulige und-

skyldning for at unddrage sig de hjælpsomhedspligter, som hidtil var gængse indenfor den naturlige familiekreds.

Derfor skulle staten, i stedet for at dulme symptomet fattigdom, analysere det og opspore dets årsager; undersøge, om det beror på uretfærdige lovfæstede privilegier, på medfødt eller erhvervet invaliditet, akutte eller kroniske sygdomme, alderdomssvaghed, mangel på flid eller duelighed, letsindighed eller uheld (enker med mange børn f.eks.). Disse forskellige årsager vil da være at bekæmpe hver ad sin vej; de, der er af offentlig oprindelse, skal ikke bekæmpes ad privat vej, og de, der er af privat oprindelse, ikke ad offentlig vej. Lad staten træde til, hvor den har nogen skyld, men forlang ikke, at den skal sone alle mulige private synder. Lad staten fjerne alle de uretfærdige hindringer for alles lige ret, som den hidtil har opretholdt, lad den derigennem skabe et arbejdsgrundlag for enhver, der vil noget, så at ikke en eneste borger i fremtiden skal kunne sige: jeg ville gerne arbejde, men kunne ingen lejlighed få dertil. Lad den endvidere sørge for, at enhver umyndig nyder en opdragelse, der gør ham skikket til samfundslivet – da har den gjort, hvad den kan gøre.

Spørgsmålene erhvervet invaliditet og sygdom løses utvivlsomt bedst ved gensidig forsikring, gennem frivillig sammenlutning; når adgang til arbejde er sikret enhver, vil man trygt kunne appellere til frivilligheden, og det kan heller ikke indses, med hvad ret man skulle kunne øve tvang. Hvad de medfødt-invalidde angår (ikke blot de åndeligt, men også de legemligt vanføre), ville der ikke kunne indvendes noget imod, at de gik ind under forsorgen for de umyndige.

Medens alle de personer med mangelfuld erhvervsevne, som ikke kan hjælpes ad forsikringsvejen, må falde ind under statens forsorg, kræver de arbejdsuvillige en særlig omtale. Skønt de naturligvis ikke kan gøre nogen som helst ret gældende overfor staten, kan denne dog ikke betragte deres tilværelse eller eksistensforhold som ligegyldige. At lade dem forgå i smuds og sygdom ville være en hygiejnisk fare, som et rets-

værn må afværge. De må derfor henvises til arbejde under offentlig kontrol under mere eller mindre frivillige former.

Hvad aldersundersøttelsen angår, da kan moderne lovgivning herom vel nok betragtes som det mest klassiske eksempel på, hvilken kolossal misforståelse det er, når statsmagten tror sig i stand til at overtage funktioner og pligter, som tilhører privatlivet; hvilken vanmagt den derved kommer til at røbe, og hvilken demoralisation den afstedkommer. Denne karikatur af lovgivning kan ikke ofte nok drages frem til almindelig beskuelse. Medens det måtte være en naturlig opgave for en regering at fæstne og betrygge familielivet rundt omkring i hjemmene derigennem at enhver tilsikredes sin part af naturens goder – grundbetingelsen for et hjem – således at hjemmene kunne blive arnesteder for naturlige følelser og forpligtelser mellem den gamle og den unge slægt, gør man ved denne lovgivning alt for at splitte hjemmet. I flæng øser man borgernes fællesejendom ud til alle og enhver, »som behøver dem«. Og hvem behøver dem? Det gør ikke mindst de letsindigste, de dovneste, de, der lyver bedst og bedst skjuler deres kår for myndighederne, eller – de yngre medlemmer af familien, som trods velstand vil slippe for familiepligterne mod de gamle (thi man tager fejl, hvis man tror at kunne garantere, at det netop er dem, man har bestemt pengene for, der får dem). Man retter sig kun efter trangen, uden at betænke, at den så dejligt lader sig lave kunstigt. Ingensinde kan man sikre sig, at pengene kommer i de rigtige hænder. En trafik, den daglige erfaring viser, er følgende: aldersundersøttelsen går, i stedet for til de gamle selv, til deres børn, som løn, fordi de på en eller anden måde hjælper forældrene – eller den sættes i sparekassen og kan arves efter de gamles død af de efterlevende. Denne lovgivning, der er lige forargelig i sin oprindelse (thi det er jo andres penge, man disponerer over) og i sine sociale resultater, truer i virkeligheden med at hærge landet moralsk, dels ved direkte at modvirke flid og sparsommelighed, dels ved at afstumpe de naturlige følelser, der skulle diktere den yngre slægt – som en selvføl-

gelighed – at støtte den ældre. I stedet for at de yngre skulle betragte det som en kærkommen pligt at have deres forældre hos sig i hjemmet som genstand for deres stadige omhu og som meddelagtige i det økonomiske fællesskab, går tidens ånd nu ud på at give de gamle præg af en art finere fattiglemmer.

Den eneste berettigede måde at ordne alderdomsforsørgelsen på – hvis man ikke stoler på egne kræfter og sin egen følelse og viljes styrke – er igennem frivillige sammenslutninger; et offentligt anliggende kan det i al fald aldrig blive. Hvis under de forhold, retsstaten vil skabe, et menneske henlægger 50 kr. af sin overskudsandel i grundskylden fra sit 18. til sit 65. år, vil han kunne sikre sig en årlig livrente fra den alder på 800 kr.

I et lignende lys må spørgsmålet om arbejdsløshed ses. Også her kvaksalverer man med direkte statshjælp i stedet for at gå til ondets rod. Staten tilbyder (i love om arbejdsløhedskasser) og arbejderne tager imod en årlig almisse i stedet for at de simpelthen skulle gå til staten og kræve deres ret, den ret til et arbejdsgrundlag, som enhver borger kan kræve som følge af, at han er medejer af landets samlede grundværdi. Men dette er en altfor indviklet tankegang for vore politikere; hver gang spørgsmålet om arbejdsløshed melder sig, hører man regelmæssigt i alle landes parlamenter følgende ræsonnement: »Det kan være meget godt med teorier, men de mætter ingen; lad os hellere kaste et par skilling i grams til de arbejdsløse, så får vi vel igen fred et øjeblik!« For politikere gælder som for scenens børn den øjeblikkelige succes mest.

Men røber det en naturlig samfundstilstand, at sunde, stærke, arbejdsføre mennesker i tusindvis drager i procession til folketinget for at tiltrygle sig almisser? »Hvordan vi end organiserer velgørenhed,« siger Henry George,¹ »så vil alligevel mænd, som ikke kan finde arbejde, vedblive at sulte, og mænd, som ikke vil arbejde, blive bispiste; og arbejdsvillige mænd vil forvandles til arbejdssky mænd... de beskæmmes og forbitres

¹ I Zukunft, 1894.

og degraderes, når man tvinger dem til som fattige at modtage, hvad de gerne ville fortjene som arbejdere. Hvad de forlanger er ikke velgørenhed men lejlighed til selv at benytte deres eget arbejde for at tilfredsstille deres egne behov.«

Forsøgene fra statens side på at skabe arbejde ved at sætte offentlige arbejder i gang, som i og for sig ikke påkræves af forholdene, er kun en maskeret velgørenhed, der til ingen nytte vil sætte de offentlige udgifter op. Gælder det kun om for enhver pris at skaffe arbejde dvs. forvandle stat eller kommune til arbejdsgivere i stor stil, behøver man ganske vist aldrig at være i forlegenhed; men en slig politik er uhyre godtkøbs, thi unyttigt arbejde er der altid nok af.

Men heldigvis behøver ingen offentlige myndigheder at være hæsblæsende med at finde passende arbejdsfelter. Der er nytigt arbejde nok overalt, og den enkelte skulle nok selv vide at finde det, hvis man blot gjorde det ene for ham: at fjerne hindringerne. Fjern jordspekulanten, der lukker for adgangen til jorden, og ophør med at beskatte arbejdet i dets frie udfoldelse og i dets resultater, så behøver ingen villige hænder at ligge ledige i skødet.

Gennemgår man lovgivningens resultater, forbavses man også i høj grad over, hvor langt statsmagten vover sig ind på et andet af de store områder, hvor den afgjort ikke har hjemme, nemlig kulturens.

Intetsteds er den mere afmægtig til at gøre noget godt end her; og intetsteds kan den som her misbruge sin indflydelse til at gøre skade. Vi vil ganske forbigå den støtte, statsmagten hos os yder en bestemt religiøs trosbekendelse; de mennesker, der ikke er i stand til at indse det uanstændige i, at folk tvinges til at betale skatter til slige formål, overfor dem forslår retsargumenter overhovedet ikke. Derimod må vi nærmere betragte de store bevillinger til de mange andre kulturformål, man finder finansloven vrimglende fuld af; thi der tiltrænges i høj grad oplysning om disse bevillingers sande natur; jeg sigter til alle disse tilskud til højere og lavere skoler, seminarier, tekniske skoler, højsko-

ler, videnskabelige læreanstalter, kunstakademi, museer, biblioteker, teatre; alle disse understøttelser til kunstnere, videnskabsmænd, tidsskrifter, kongresser, foredragsforeninger osv. osv.

En stor del af disse bevillinger vil de fleste folk finde i sin orden; man står endnu ganske fremmed overfor den tankegang, at opdragelse og faglig-teknisk og videnskabelig uddannelse skulle være et, der var staten uvedkommende. Og dog er dette tilfældet.

Når man undtager det mål af kundskabsmeddelelse, der ovenfor blev fastslået som noget, børnene har et bestemt krav på overfor staten, hører al oplæring privatlivet til. Thi hvad der bestemmer den enkelte til at søge en videregående uddannelse i bestemt retning, teknisk, kunstnerisk eller videnskabelig, er eller bør dog være individuelle anlæg.

Videnskabelige studier må anses for at være fuldkomment private anliggender. Erkendelsestrangen udfolder sig renest, hvor den ikke nyder drivhuspleje, og hvor den til gengæld undgår enhver afhængighed af staten. Et offentligt anliggende bliver kun de videnskabelige studier, der udkræves til bestridelse af retsvæsnets udøvelse.

Jo mere man nærmer sig den æstetiske litteratur og kunstens enemærker, des urimeligere bliver statsbevillingerne, thi des mere fjerner man sig fra det almene. Budgettet indeholder på disse områder poster, der set under synspunktet almen interesse, er rentud parodiske.

Litteratur og kunst skal ligeså lidt som nogensomhelst anden individuel virksomhed støttes med statsmidler. De skal nøjes med den anerkendelse og den løn, man frivillig vil give dem. Folket skal ikke i regeringen have en formynder eller opdrager, som dikterer: det og det kunstværk skal I alle give så og så meget ud til (af fællesmidlerne), for at nogle af jer (dem af jer nemlig, det tilfældigvis interesserer) kan gå hen og se på det. Thi staten kan ligeså lidt som nogen anden levere nogen objektiv bedømmelse af kunst, og selv om den mente at være i stand

dertil, har den ingen ret til at påtvinge folk værdier, de ikke bryder sig om. Enhver må dog kunne indse, at det er en stor forurettelse imod befolkningen at afpresse den penge til formål, som nogle er ganske bestemte modstandere af, som ikke engang et flertal har nogen interesse i, og som kun kan komme de enkelte til gode i ganske ulige grad.

Men desuden krænkes også kunsten derved, thi systemet medfører, at visse kunstnere eller kunstretninger foretrækkes, andre skubbes til side; en upartisk holdning fra statens side ville være overmenneskelig. De kunstnere, der har nydt statens gunst, vil i deres produktion føle sig forpligtede, og de, der endnu står frysende udenfor, vil fristes til iøjnefaldende men ukunstneriske fagter for at drage magthavernes blikke til sig. De få selvstændige naturer, som naivt går deres egne veje, kun adlydende deres kunsttrang, vil ikke blot have begunstigede konkurrenter at kæmpe med blandt de levendes tal; de må også døje ufin konkurrence fra de dødes side. Mange pæne forfattere, som har opnået titlen klassikere, og som forlængst er døde både på den ene og på den anden måde, pustes der et kunstigt liv i ved protektion fra statens side. Men selv ikke de ypperste værker, Oehlenschlägers tragedier el. lign, har krav på mere anerkendelse end den, der ganske naturligt affødes af deres virkning den dag i dag. Pietet er en privat følelse, ingen offentlig; og ingen har mindste ret til at optræde som fuldmyndige borgeres selvbestaltede formyndere og påtvinge dem kunstindtryk, de ikke frivillig ville vælge. Overhovedet skal kunst ikke »fremelskes« eller trækkes frem ved hårene. Et samfund, der er rigt nok til at producere værdier udover hvad der dækker det materielle behov, vil ganske af sig selv aflejre kunst, og aflejre den nøjagtig efter sit behov. Ingen drivhuskultur, ingen opklæbning eller partisk favorisering vil udrette andet end at forkludre de spirende kunstneriske evner og avle kunstleri eller øjentjeneri.

Al denne klynken over mangel på tilstrækkeligt materielt vederlag for kunstneriske værdier og den deraf følgende appel

til staten kan logisk kun munde ud i det farlige krav om en eller anden domstol, der skal skille fårene fra bukkene; opfede de første og jage de sidste ud på heden. Netop i kunstens interesse burde kunstnerne være de bitreste modstandere af denne ide; netop de burde nære den mest ubegrænsede mistillid til al officiel bedømmelse og udvælgelse. Den kunstner eller videnskabsmand, som ikke er villig til at udøve sin virksomhed under risikoen af aldrig at få sin produktion tilbørlig værdsat, i ham bor der ingen sand skaberevne.

Det billede af retsstaten, vi i det foregående har tegnet, vil og skal ikke fremkalde forestillingen om et eldorado. Retsstaten indskrænker sig til at love dem, der vil og kan arbejde, sådanne vilkår, at de kan høste frugterne af deres arbejde fuldtud. Hverken mere eller mindre. Den går ud fra, at det menneske, der ikke på retfærdighedens grundlag kæmper sin egen kamp, lærer ikke sin egen lykke at kende. Og om nogensteds gælder det ord i retsstaten, at enhver må være sin egen lykkes smed; retsstaten hindrer blot trolde i at stjæle af de smedede guldringe.

Lad os i korthed betragte arbejdets kår i retsstaten. Sin grundsætning, at staten er til ene og alene for at værne den enkeltes personlige frihed og udbyttet af hans virksomhed, fastslår den først og fremmest ved at give afkald på enhver »beskatningsret« og deraf følgende ret til at stifte gæld. Den erkender, at den ikke har mere ret end en hvilken som helst privatmand til at beskære borgernes retmæssige ejendom.

Ved at erstatte direkte og indirekte skatter med en grundskyld, som ikke er afgift af arbejde, men af særfordel, og som skal dække alle nødvendige statsudgifter, sker der en umådelig forskydning til fordel for den arbejdende del af samfundet; arbejdet lettes for sin hidtil tungeste byrde, entréen til arbejdsmarkedet, der gik i private lommer i stedet for at tilfalde alle medlemmer af samfundet. Arbejdernes livsomkostninger vil dale

gennem vareprisernes fald. Jordspekulationen går ud af sagaen, og jordejerne søger at bringe det mest mulige ud af deres jord. Huslejen vil dale og »bolignød« vil ikke kunne tænkes. Arbejderne ophører at være ejendomsløse og bliver uafhængige af kapitalen; thi den, der har brugsretten over et stykke jord, kan let skaffe kapital.

Først når arbejderne selv slutter sig sammen til andelsvirksomhed med selvvalgt driftsleder opstår den målestok for lønnens retmæssige højde, som vil kunne skabe tryghed i forholdet mellem arbejder og arbejdsgiver.... Blot f.eks. en enkelt kulmine drives således, ville det nuværende forhold være væsentlig ændret. Mindre end hvad arbejderne således selv kunne tjene, kunne ingen arbejdsgiver slippe for at give for lige arbejde; mere ville ingen selv nok så stærk arbejderorganisation kunne forlange med håb om at gennemføre sine krav. Og således ville da nutidens fortvivlede lønkamp – hvor krigskassens størrelse er det afgørende – af sig selv svinde ind.« (J. E. Lange i »Den lige Vej«, 2. årg.)

Ved ophævelsen af al toldbeskatning og alle direkte skatter vil de almindelige livsvilkår lettes overordentlig. Alle skatter lægger sig som vægtlodder på forbruget, det gælder både toldskatter og de direkte skatter; begge overvæltet med lethed på forbrugerne.

Da denne økonomiske orden netop er midlet til at sikre erhvervenes sunde trivsel og fjerne den ufrivillige arbejdsløshed, overflødiggøres samtidig den utidige hjælpevirksomhed, som ganske har forvansket statens karakter og forvandlet den moderne stat fra et retsvæsen, ligeligt og upartisk overfor alle borgere, til en institution, ved hjælp af hvilken enkelte klasser og partier kunne skaffe sig fordele på de andres bekostning. I reglen har »hjælpen« denne nøgne form. Hvor det kunne se ud som om overklassen frivillig yder »understøttelser« til underklassen, betyder det ikke andet end indirekte indrømmelse af, at staten ikke har formået at skabe tilstande, hvor arbejdsvederlaget var retfærdigt eller tilstrækkeligt. Således er understøttelsen

til gamle og arbejdsløse ganske simpelt udtryk for, at man har erkendt at have forurettet visse klasser; man foretrækker da at slænge gaver til dem, for at de ikke skal opdage, at de er bedragne for deres ret, måske også for at berolige sin egen samvittighed lidt. Retsstaten derimod vil skabe tilstande, hvor enhver arbejdsvillig er i stand til at sikre sig mod de økonomiske følger af sygdom, invaliditet og alderdom.

Da al denne understøttelse af de frie erhverv og enhver indblanding i deres retmæssige virksomhed bortfalder, og da hele almisselovgivningen vil forsvinde med undtagelse af forsorgen for alle åndeligt og legemligt hjælpeløse og forkomne individer, der næppe kan henregnes under almisselovgivning, men kan forsvares bl.a. af hygiejniske grunde, vil statens hverv som ovenfor vist kunne simplificeres i den grad, at medens stats- og kommuneudgifterne nu i Danmark udgør ca. 1 milliard kr., vil der til retsstatens opgaver næppe kræves mere end 100 millioner. Politikerne vil ikke som hidtil i statens plyndringsmonopol, skatteudskrivningen, have en udvej til at lade andre bøde for deres slette dispositioner; de vil nærme sig hæderlige forretningsfolks moralstandpunkt.

Ved at indskrænke statens funktioner, afskaffe alle skatter og opkræve afgift af alle forrettigheder frigør man det værdiskabende arbejde og lægger den økonomiske grundvold for et samfund, der er i stand til at anerkende den personlige frihed. Retsstaten forvandles fra et filantropisk eller »kulturbefordrende« overformynderi til et retsvæsen imod overgreb. Den anerkender nemlig at der gives overgreb, ikke blot person og person imellem, men også fra statens side overfor individet; den indhegner et fredlyst område, et privatliv, hvor individet må øve sin selvbestemmelsesret og råde suverænt – under ansvar. Retsstaten er måske det eneste udkast til en stat for voksne mennesker.

Spørgsmålet om, hvorledes overgangen fra magtstat til retsstat skal tænkes fuldbyrdet, har været genstand for en del diskussion. Denne drejer sig både om de politiske midler, der fore-

slås anvendt, dels de økonomiske forskydninger, der betragtes som nødvendige for at gøre overgangen mulig og lempelig uden kriser og katastrofer. Det må her fra første færd betones, at det er umuligt at anlægge en retsmoralsk målestok på forholdsregler, der anses som nødvendige for at omstyrte magtens herredømme og forvandle det til en retsordning. Indenfor magtstatens område har de, der føler sig kaldede til at reformere, valget imellem at benytte magtmidlerne til – at fortsætte den hidtidige tilstand eller til at ændre den til en retstilstand. Og dette tvangsvalg gælder hvad enten man tænker på de politiske midler (rigsdagsafgørelser, folkeafstemninger, revolutionære kup) eller på de økonomiske reformer man kan regne med.

Hvis man må tænke sig at begynde retsstaten »med rent bord«, dvs. befriet for al offentlig gæld f.eks. har man tvangsvalget imellem at benytte de i magtstaten disponible midler – enten til at afvikle denne gæld – eller til at fortsætte i den gamle skure med gavepolitik i de herskende partiers favør. Med andre ord, man har tvangsvalget mellem at benytte uretfærdige skatter til at søge over i en retstilstand – eller at forblive i den uretfærdige tilstand ved hjælp af den samme slags midler. Under tilstande hvor der råder »alles krig mod alle« er retten sat ud af kraft; men man kan godt føre krig for fredens skyld. De nuværende politiske forhold kan næppe karakteriseres bedre end som en sådan krig af alle imod alle, just ikke blodig, men dog med det formål ved magt (stemmemagt) at tilrive sig fordele på hinandens bekostning. For at komme ud over denne tilstand gælder kun eet hensyn: hvad der bedst og hurtigst fører til målet. Fra et retsmoralsk synspunkt må de midler, der stiller sig til rådighed, nødvendigvis få et vilkårligt præg, men man er netop ikke frit stillet i valget af midler; man kan ikke anlægge nogen retsmoralsk målestok på de midler, der fører over retstilstanden. For at få ryddet op i magtstatens bo må adskillige resignere, og megen gammel uret glemmes; men andre vil finde, at indtrædelsen i retstilstanden dog måske er adskillige ofre værd.

Ingen vil have føje til at beklage sig, i al fald ikke etisk føje

dertil, thi han får jo netop lejlighed til at forlade en tilstand, hvor etiske beklagelser overhovedet ikke kom i betragtning. At magtmidler for en gangs skyld sættes i bevægelse for at bøje magten ind under retsprincippet, kan ikke forkastes ud fra dette princip.

Om de taktiske fremgangsmåder lader sig ikke meget forudbestemme. Måske det bliver det nuværende flertalsdiktatur, hvem denne sidste rolle tilkommer, at indskrænke sit eget almagtsstyre. Men det er også muligt at det bliver et fåtal af intelligente modige mænd, der ved hvad de vil. Forskellen er ikke så stor som man skulle tro, thi det er altid et resolut mindretal, der bestemmer den politiske udvikling, selv under de mest demokratiske forfatninger. Og etisk set er det ligegyldigt, om det er de mange stemmers eller de få viljers magt, der fuldbyrder overgangen. Så meget kan dog vistnok fastslås, at af alle de veje, ideen om en retsstat kan benytte for at vinde indpas og indflydelse, er den at bearbejde politikerne den længste og trængste. En saglig omvendelse af politikere til en splinterny revolutionær opfattelse er vistnok aldrig oplevet.

Lang eller kort overgangsperiode? Afgørelsen heraf beror også på forhold, der kun i meget ringe grad lader sig forudbestemme. Medens man tidligere nærmest tænkte sig en længere overgangsperiode med gradvis omlægning af statens økonomi fra skat til skyld osv. efter en i forvejen nøje lagt plan, er mange under trykket af den økonomiske krise efter verdenskrigen og hele den sociale uro, der er opstået, nu mere tilbøjelige til at mene, at det kan blive nødvendigt at fuldbyrde overgangen i et spring. Og navnlig har man da søgt en udvej for at få hele den offentlige gæld fjernet og grundskylden indført med eet slag og fuldtud. Der er² stillet forslag om at muliggøre dette ved en

² August Schvan i tidsskriftet Retsstaten 1919–20 og i Den retfærdige Revolution. Kbhvn. 1919. Se også denne forfatters yderst grundige og interessante beregninger af, hvorledes retsstatens budget lader sig opstille. (Sammensteds og i »Det frie Blad« 1921).

formue afgift og ved at halvdelen af jordskylden bæres af staten (ved hjælp af denne formueafgift); samtidig hermed måtte stat og kommune realisere deres salgbare og undværlige aktiver, for at hele den offentlige gæld kunne dækkes. »Eftersom den samlede jordværdi, der befinder sig i privat eje, udgør 4.700 mill. kr. og langt overstiges af den samlede formues i 11.000 mill. kr., vil et 25 % fradrag i denne ikke blot være mere end tilstrækkeligt til at erstatte jordejerne halvdelen af deres jordværdi eller tilsammen 2.350 mill. kr. De overskydende 400 mill. kr. af fradraget (2.750 mill. kr.) er tilstrækkelig til afbetaling af den del af statens og kommunernes gæld, som ikke kan betales gennem realisation af deres salgbare aktiver.« Forf. har senere opstillet følgende tal pr. 1/1 1922: Privatformuen, nu 16 milliarder, pålægges en gennemsnitlig afgift af 25 % = 4 milliarder. Der vil da foruden dækning af statsgælden og tilskuddet til grundejerne kunne skabes et fond for afvikling af det nuværende understøttelsesvæsen, til pensioneringer osv.

Indvendingerne mod denne plan, der går ud på en lempelig fordeling af de byrder, magtstaten har læsset på dette slægtleds skuldre, kan ikke med rimelighed vende sig mod formueafgiften, som om denne skulle være af mere eller ligeså ondartet natur som magtstatens skatter. Thi der er dog en væsensforskel mellem principielt at anerkende vilkårligheder og at anvende det mindst vilkårlige hjælpemiddel, man råder over, for at komme over i en tilstand, hvor sligt for al fremtid er skrinlagt. Fra modsat side har man indvendt, at folkets ret til naturværdierne ikke burde købes tilbage, og man har henvist til, at Henry George ivrede imod at yde de nuværende grundejere nogensomhelst erstatning. Selv om dette standpunkt kan siges at være etisk forsvarligt, er det dog et spørgsmål, om den nye stat ville kunne bære de kriser, der ville opstå ved et pludseligt krav om fuld jordskyld uden erstatning; om omvæltningen med andre ord ville have mulighed for at lykkes. Det må erindres, at George tænkte sig en gradvis indførelse; men mellem den særfordel, der herved indrømmedes grundejerne og den Sch-

van'ske lettelse under en pludselig overgang er det ikke muligt at se nogen principiel forskel.

Det kan ikke nægtes, at der er noget nobelt i den tankegang, at al den offentlige gæld skal betales ved overgangen til retsstaten. Men heller ikke her er etiske hensyn de afgørende, thi som ovenfor vist er offentlig gæld, stiftet under magtstatens forhold, ikke af kontraktlig karakter og derfor ikke bindende for umyndiggjorte samtidige, endsige for en efterslægt, der aldeles ikke har sanktioneret dens stiftelse eller interesseret sig for de formål, for hvis skyld den var stiftet. Også her må synspunktet sandsynligvis blive rent praktisk; en del afhænger af, hvorvidt retsstaten kan tilsidesætte ethvert hensyn til den udenlandske kapitalmagt, og hvorvidt de omgivende staters regeringer og militærvæsen er solidarisk med denne. De russiske kommunisters forsøg på at trodse disse magter synes allerede strandede. Men det er dog rigtigst at gøre opmærksom på, at det retsmoralske synspunkt ikke kan føres i marken til fordel for statsgældens kreditorer; og selv om politiske forfattere har beregnet, at den nuværende offentlige gæld endnu lader sig dække, er det ikke sikkert, at dette stadig vil kunne tilrådes uanset, om den vedbliver at vokse så lavineagtigt som under de sidste tiders usolide finansstyre. Statens kreditorer kan i al fald ingen skade have af at mærke sig, at anerkendelse af deres fordringer kan støde på betænkeligheder af principiel art. Man kan med føje anlægge den betragtning, at retsstaten ved overtagelsen af boet efter sine forgængere skal betale så meget som svarer til de aktiver, den modtager og hverken mere eller mindre. Og hvad det angår, at man kan være betænkelig ved at svække retsstatens fremtidige kredit, kan det gøres gældende, at retsstaten ikke vil have brug for ret megen kredit, da den ikke selv er erhvervsdrivende eller erhvervsstøttende. Spørgsmålet om gældens indfrielse hører med andre ord til de spørgsmål, der må løses ud fra en praktisk betragtning af de politiske muligheder, der foreligger i hvert givet øjeblik. Derhen hører forøvrigt alle de forholdsregler, man planlægger for overgangen. Alle overgangs-

bestemmelser er konjunkturbestemmelser; de hører ikke med til selve retsstatens bygning eller program og må derfor også søge anden art begrundelse.

Forholdet mellem mennesker kan grunde sig på 1) trang til ledelse eller på 2) respekten for næstens selvstændighed. Den første form har hidtil været den langt overvejende, og den kan variere i det uendelige. Lige fra det despotiske tryk, hvor medmenneskets ve og vel brutalt bøjes ind under herskerens vilje, til den blidere pånødelse af »velgerninger«, der synes at gælde min næstes interesser, men i virkeligheden går ud på at tvinge hans personlighed ind under mine planer – en kærlighed, der strækker sig netop så langt som det viser sig, at hans vilje går i samme retning som min. Alt dette er magtytringer – måske er den magtudøvelse den farligste, der grunder sig på et indbildt kendskab til næstens behov og kærligt påtvinger ham velvilje, gør ham afhængig og takskyldig, føjelig og følgagtig. Magt er det og vil øjeblikkelig føles som sådan, hvor det møder en udpræget egenvilje. Da ender det blideste formynderskab med ufred.

Anderledes, hvor grundlaget for tilknytningen er anerkendelse af andre personligheder og deres lige så store ret til selvudfoldelse. Her kan et samliv gennemføres uden påtryk af nogen art; frie individer kan udvikle initiativ indenfor en urørlig personlig grænse: et samliv bygget på udveksling af værdier, fordi der her skabes værdier; ingen indretter sig på at leve af andres almisser. Mulighed for fred, fordi motiverne til angreb er bortfaldne; man indtager ikke vedvarende forsvarsstilling, fordi ordningen er en grænseordning. Ufredselementet er fjærnet i det sociale liv, fordi ingen myndighed anmasser sig til på forhånd at beskære individets livs- og udviklingsmuligheder.

Retsstaten betyder, at individet har et privatliv, hvor han er fuldkommen eneheriker; hvor han kan følge sin egen skabende drift og sine interesser. Fra dette område er det offentlige banlyst, og hvis der indenfor det skal herske fællesskab om visse anliggender, er individet medbestemmende om og hvor langt

han vil være med. Grænsen for dette fredlyste særområde drages ikke efter vilkårlige afgørelser, men efter grundsætninger, som bunder i de sociale naturlove. Enhver sit og det øvrige fælles – således lyder i største korthed retsstatens motto.

– I de store folkereligioner, som har delt jorden imellem sig, findes som forudsætning for alle lærebygninger troen på en åndelig magt, hvis væsen er kærlighed, og at det er menneskets højeste formål at lade denne magt være rådende og alt beherskende i alle jordiske anliggender.

Denne lære har i et par tusinde år været forkyndt menneskene – og det ville være formasteligt at påstå, at den ingen frugt har sat. Den har utvivlsomt mildnet folkenes sindelag og sæder og haft stor indflydelse på menneskenes gensidige private forhold. Senest under verdenskrigen har man set utallige rørende eksempler på, hvorledes mennesker er ilet vildfremmede brødre i fjærne egne til hjælp og derved har lindret målløse ulykker. På lignende måde ser man indenfor de enkelte små samfund mangfoldige bestræbelser rettede imod at støtte samfundets stedbørn og hjælpe de ejendomsløse og erhvervsløse.

Men hvoraf kommer det da, at ingen energi sættes ind på at forhindre selve ulykkerne, krigene og de sociale sammenstød; hvorfor tillades det bestandig, at mennesker fødes ejendomsløse, og at de ingen virkefelter kan sikre sig. Er det dog ikke netop mangel på kærlighed?

Dette giver ikke hele forklaringen; jeg vil i al fald hellere tro, at når det i samfund, som kalder sig kristne, og som virkelig er i stand til at udvise stor offervillighed på mange områder, alligevel intet grundigt sker for at skabe en varig fredstilstand mellem folkene og indre ligevægt og arbejdsfred, ligger det til dels i en vis intellektuel mangel, eller rettere, det ligger i, at den rent intellektuelle kultur og den personlige kultur, livskunstens kultur, ikke har holdt skridt med hinanden, men er gået hver sin vej. I grel modsætning til det tankearbejde, der er udfoldet på så mange andre områder, naturvidenskabelige, tekniske osv. står den kendsgerning, at menneskets indre liv, dets drifter, dets fø-

lelser, vilkårene for dets højeste udfoldelse er ladt i stikken af tænkningen; næsten ingen har interesseret sig for at bringe orden og sammenhæng til veje i sjælelivet.

Det er således påfaldende, at menneskehedens opdragere har oversprunget en så vigtig forudsætning for, at kærligheden mellem menneskene kunne udfolde sig i sin fulde blomstring og bære frugt, som den menneskelige personligheds selvstændighed og frihed. Den kærlighed, der her tænkes på, må ikke være blind, thi favntag kan blive så voldsomme, at de kvæler.

Og dog er denne forudsætning så snublende nærliggende. Når det hedder: du skal elske – hvem kan man da elske uden en fri personlighed, og hvor skulle det være muligt at yde kærlighed, yde noget værdifuldt med kærligt sind, når man ikke selv er en personlighed? Hvorledes kan man give uden at være noget eller have noget at give? Medens denne forudsætning, individets selvstændige betydning, åbenbart er grundlaget for Jesu egen forkyndelse, har kirken tilsløret den, og intet af de moral-systemer, der er byggede i vesten, har fuldt ud villet vedkende sig den; de fleste fornægter den direkte.

Hvad der tiltrænges nu, i dette øjeblik, er da ikke at prædike kærlighed, men at søge at forstå dens væsen og rolle i den verden, vi lever i, og give den en rigtig retning. På et bud om at elske hverandre kan samfundene ikke i dette øjeblik omskaves til fredeligt samlevende organismer. Det vil blot blive misforstået. Hvem tør benægte, at en forfatter som v. Bernhardi mener at opfylde et kærlighedsbud, når han i hele menneskehedens interesse vil påføre verden den tyske kultur? Men er det ikke en misforståelse? Eller når socialisterne og andre politikere praktiserer Jesu lære om offervillighed således, at den går ud på at tage fra nogle for at give til andre. Kan de så ikke påberåbe sig bifald fra »kristne« præsters side? Den misforståelse må fjernes, at det er muligt at elske sin næste uden at have agtelse for ham som fri personlighed.

Den, der i det private liv giver almisser i blinde til højre og venstre, forsømmer ofte at lægge mærke til den krænkelse, han

tilføjer modtagerens menneskeværdighed; han føler sig måske højt hævet derover. Man kan give således, at man forringer sin næste, men det er ikke at elske ham.

Vor kærlighed til børn giver sig udslag i, at vi leder dem, søger at anbringe nogle rækværker og afvisere, der kan gøre de første skridt nogenlunde trygge. Og den tager uden betænkning magten i sin tjeneste, fordi den ved, at alt dette er foreløbigt, og der endnu ikke er tale om modenhed eller ligestillethed; den agter netop derved den vordende personlighed. Men den fuldmyndige, der frabeder sig sådanne »kærlighedsytringer«, der skal pånødes, ja som måske slet ikke ønsker at komme i berøring med vor personlighed, må vi alligevel søge udvej til at leve fredeligt side om side med. Denne udvej er den gensidige anerkendelse af det fredlyste område, hvor selvbestemmelsesretten er suveræn – og ingen anden. Holder du af mig, må du først og fremmest vise det ved at respektere den; holder du ikke af mig, kan vi alligevel samarbejde, hvis du anerkender grænsen.

Det er af afgørende betydning, at der mellem mennesker kan herske fredeligt og frugtbart samliv, som kun hviler på den forudsætning, at de nærer gensidig agtelse for hinanden som ligeberettigede sociale enere. Dette lægger grunden til det personlige kendskab, hvorpå kærligheden kan udfolde sig uden at skade eller svække. Det har i det foregående vist sig, at der lader sig opstille sådanne objektivt formede regler for samlivet, at en tilsidesættelse af dem gør ethvert samarbejde umuligt. De udgør mindstemålet af de krav, menneskene på forhånd må stille til hverandre for at indlade sig på fredeligt og frugtbart samvirke, og for at kunne opretholde den dertil bærende følelse, tilliden. Disse regler går netop ud på at omskrive en sfære, som må betragtes som individets retmæssige og ukrænkelige område – således forstået, at den ikke uden tilladelse kan overskrides, og at enhver krænkelse ligesom enhver begæret ydelse kan gøre krav på vederlag.

Hvorfor var det af så eminent vigtighed at finde den objektive regel for menneskets indbyrdes forhold? Fordi det viste sig,

at alle subjektivt, personligt prægede bud eller råd ufravigelig lod sig misbruge i magtbegærets tjeneste. Og det ligger i sagens natur, thi ethvert forhold til min næste, som skal bygge på mine personlige meninger, må nødvendigvis være et formynderforhold. Ikke engang så ædle følelser som sympati og kærlighed kan modstå denne fristelse til at blive formynderiske, thi de er oftest udtryk for, hvad jeg personlig foretrækker.

Det må ikke være afgørende for vort forhold til vore medmennesker, hvorledes vi kan ønske dem beskafne. Retsmoralens højeste formål går ud på at sikre dem et eget område, hvor de kan udvikle alle de muligheder, der ligger i deres natur. Det er således retsmoralen forstår sin kulturopgave: den rydder hindringerne og omgærder det område, hvor en selvstændig personlighed kan udfolde sig i tryghed. Selv er den ikke kulturskabende, men den øver heller ikke vold eller blot tryk af nogen art på den skabende personlighed, der ikke træder andre for nær. Vor tid er trællemærket og uden agtelse for åndslivets vilkår. Åndsliv trives kun på grundlag af selvbestemmelsesret, egen eksistensbasis, eget ansvar og egen risiko – også i økonomisk henseende.

Et objektivt moralbegreb, som fundament for den individuelle kultur, er derfor det, vor tid tiltrænger mere end noget andet. Alle hidtidige moralbegreber var subjektive og måtte derfor føre til katastrofer. Sålænge verden ikke anerkender sådanne delingslinjer mellem individer indbyrdes og mellem individ og stat, som kan udledes af selve samlivets væsen, vil magtstater afløse hverandre i uophørlig række og i alle mulige skikkelser. Men hvad enten de kalder sig demokratiske, socialistiske eller bolschevistiske – fælles for dem alle vil være deres fuldkomne mangel på evne til at skabe indre og ydre fredsvilkår.

LITTERATUR

Severin Christensen:

- Moralbegrebets afgrænsning. Artikel i »Vor ungdom«, 1902.
- Naturlig Ret, en moral- og retsfilosofisk undersøgelse. Kbh. 1907.
- Ret og Uret, en folkelig fremstilling af moralen. Kbh. 1909.
- Retsstaten, en fremstilling af det offentlige livs etik. Kbh. 1911. 1. udgave.
- Professor Torp som Retsfilosof. Kbh. 1911.
- Etikens logiske Begrundelse. Kbhvn. 1912.
- Social Etik, på råttsprincipens grundval, Stockholm 1913.
- Social Rättfærdighet. (Patrick Dove och hans verk.) Stockholm 1913.

C. Lambek:

- Om social retfærdighed, på grundlag af ejendomsret. 1908.
- Fremskridt. Afsnittet Samfundsordningen. 1912.
- Retsmoralske grundrids. 1918.
- Om Vurderingsproblemet. Gyldendal Bogh. 1921.

Jakob E. Lange: Socialøkonomi. Kbh. 1909.

O.M. Donaldsen: Borgerlig Hæderlighed, overs. af Sev. Christensen. 1911.

S. Berthelsen: Ret og Skel. Kbh. 1912.

Axel Dam:

- Vurderingsfilosofi. Forelæsninger ved Københavns Universitet. 1916.
- Lærebog i Retsmoral. Kbh. 1917.
- Livets Værdiproblemer. Kbh. 1921. Jul. Gjellerup.
- Retsmoralsk Undervisning i Skolerne.*
- Kristendom og social Retfærdighed.*
- Erkendelsens og Belæringens Betydning i den moralske opdragelse.*
(*: Artikler i »Vor Ungdom« 1919-21)

Sev. Christensen, Axel Dam og C. Lambek:

- Retsmoral i Privatliv og Statsstyre. 1916.

Eduard Geismar:

- Retsforbundet. Kbh. 1919.

C.N. Starcke:

- Den sociale Uro og den evige Fred. Gyld. Bogh. 1920.
- Retsstaten. Skand. Bogh.

Aug. Schvan:

- Den retfærdige Revolution. Kbhvn. 1919.
- Towards a new social order. London 1922.

Axel Fraenckel:

- Økonomisk frigørelse. Kbh. 1920.

Chr. Norlev:

- Brændende sociale Spørgsmål. Kbh. 1920. Pio.

Tidsskriftet »Retsstaten« 1916-20.

Indhold

Indledning

1. Er der mulighed for en almengyldig morallære
2. Vederlagsloven som social naturlov
3. Hvorledes opstår skyldfølelsen?
4. Rettens væsen
5. Kan der gives en etisk videnskab?
6. Velfærdsmoralen og retsmoralen
7. Teorier om statsmagten og dens rette grænser
8. Statsmagtens væsen
9. Den etiske ejendomsret
10. Retsstatens opgaver
11. Grundtræk af retsstatens økonomi
12. Strafferetten i belysning af vederlagsprincippet
13. Retningslinier for statens opgave som
14. Det ydre retsværn
15. De umyndiges ret
16. Retsstatens forfatning
17. Politik og kultur

Udgiveroplysninger

Redigeret og digitaliseret ved Per Møller Andersen (2001),
baseret på tredje udgave, 1949.

Der er foretaget følgende ændringer i retskrivning og stavemåde:

1. der er indført dobbeltkonsonanter i ord som etikken, politikken etc.
2. ti er ændret til thi (at ændre til for ansås at være for stor ændring)
3. kunde, skulde og vilde er ændret til de i dag anvendte.
4. f. eks., o. s. v. er ændret til henholdsvis f.eks. og osv.
5. æ'er i visse ord er ændret til e, og omvendt. (ulempe, snævre)
6. kursivering er fjernet. I visse tilfælde erstattet af »«.

Sev. Christensen var ikke selv helt konsistent ved 1) og 2).

Derimod er der ikke foretaget ændringer i

7. lange, sammensatte ord, f.eks. hvormegen,
8. kommatering
9. brug af ord som sysselsætte,

Sev. Christensen anvendte ikke store bogstaver i Navneord, og han anvendte ikke "aa" men å! Dog ikke konsekvent!